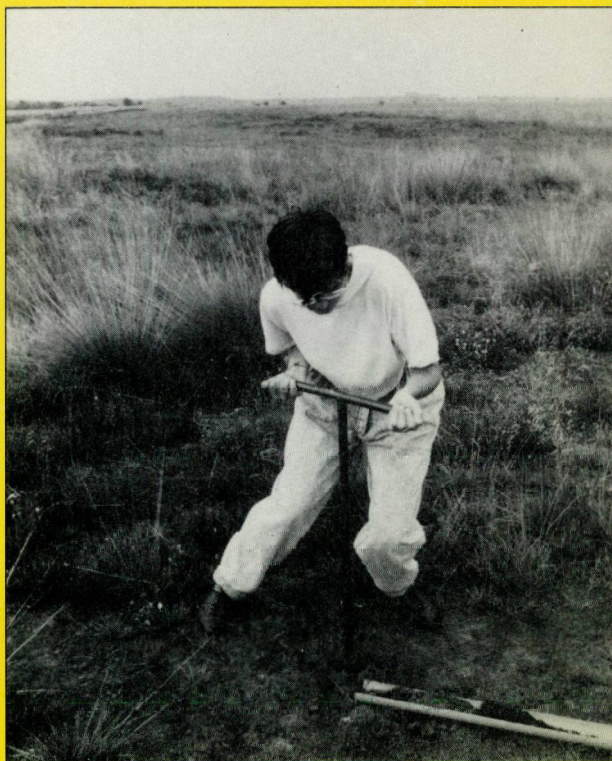

DE JEUGD: NATUURLIJK !

Activiteiten rond natuur en milieu

Deel drie van een serie kaderuitgaven voor begeleiders van jeugd en jongeren

natuur dichterbij

Tekst: Léon Hoenen, Winnie Meyer Ricard
Redactie: Riet Rijs

IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie

DE JEUGD: NATUURLIJK!

Activiteiten rond natuur en milieu. Een serie kaderuitgaven voor begeleiders van jeugd en jongeren

Deel 3

NATUUR DICHTERBIJ

Tekst: Léon Hoenen, Winnie Meyer Ricard

Redactie: Riet Rijs

IVN Vereniging voor natuur- en milieu-educatie Amsterdam

Deel 3 in de serie:

DE JEUGD: NATUURLIJK!

De andere delen zijn:

- 1 Natuur, milieu en de jeugd.
- 2 Van doel tot programma.

COLOFON

Titel: NATUUR DICHTERBIJ: Activiteiten rond beleving, verkenning, onderzoek en beheer

Auteurs en bewerking: Léon Hoenen, Winnie Meyer Ricard

Eindredactie: Riet Rijs

Vormgeving: Machteld Klees

Typewerk: Ellen Bakema, Marjan Baart

Tekeningen: Jos Hoenen

Druk en productie: IVN Amsterdam

Deze uitgave kwam tot stand met medewerking van:

Joke Bongenaar, Stan Frijters, Cor de Gans, Marjan Katsman, Machteld Klees, Ger Schippers.

©1992 IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie

Uitgave: IVN, Postbus 20123, 1000 HC Amsterdam

tel. 020 - 6228115

In de ontwikkelingskosten van deze uitgave werd financieel bijgedragen door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

INHOUD

De jeugd: natuurlijk! Voorwoord 6

Inleiding 8

Hoofdstuk 1.

NATUUR ALS BRON VAN BELEVING 10

1.1 Inleiding 10

1.2 Wat is "natuur" voor kinderen? 12

- natuur is speelruimte 13

- normen en gebruiken veranderen 14

1.3 Relatie mens-natuur door de eeuwen heen 16

- de eerste mensen 17

- de eerste dorpen 17

- de eerste steden 17

- de "eerste" natuurbeleving 18

- de landschapstuinen 19

- natuur terug in de stad 19

- anno nu 20

1.4 Jeugdbegeleiding en natuurbeleving 21

- oefeningen voor natuurbeleving 22

- natuurwaarden 24

- vragen stellen en antwoorden zoeken 28

- houding van de jeugdbegeleider tegenover de omgeving 31

1.5 Relatie van kinderen en jongeren tot de natuur 33

- natuurbeleving bij kinderen en jongeren 33

- 3 tot 8 jarigen. Alles leeft! 38

- 8 tot 12 jarigen. Op ontdekking! 39

- 12 tot 17 jarigen. Grenzen zoeken! 41

- tips voor natuurbeleving met jeugd 44

- tenslotte 46

Hoofdstuk 2.

OP PAD: DE WERELD ONTDEKKEN 48

2.1 Inleiding 48

- hoofdvormen tochten en excursies 49

2.2 Tochten en excursies als middel in nme 51

2.3 Tochten met nme-aspecten: de praktijk 53

- boerderijtocht 55

- lentetocht 55

- grenzentocht 55

- "volg die zak"-tocht 56

2.4 Tochten in relatie tot natuurbeleving 57

2.5 Planning en organisatie van tochten 60

- doel van de tocht 60
- deelnemers 61
- tochtplanning en -organisatie 66
- 2.6 Voorbeelden van tochten en excursies 66
- excursie en natuurwandeling 66
- natuur- en milieupad 68
- speurtocht of puzzeltocht 69
- rally's 70
- zoek-je-eigen-weg tocht 72
- nachtorientatie 72
- dropping 73
- 2.7 Technieken om routes aan te geven 75
- oriëntatie bij kinderen 75
- gemarkeerde routes: sporen volgen 76
- tochten met een routekaart of -beschrijving 79

Hoofdstuk 3.

NATUUR ALS INSPIRATIEBRON 84

- 3.1 Inleiding 84
- wanneer ervaring een vorm vindt... 85
- 3.2 Jeugd en creativiteit 87
- creativiteit bij kleuters 88
- creativiteit bij het basis-schoolkind 89
- creativiteit bij jongeren 89
- 3.3 Kunstzinnige vorming en nme 90
- natuur als bron van inspiratie en creatie 90
- creatie 93
- 3.4 Expressievormen 96
- totaalexpressie 96
- audio-visuele vormen 97
- drama 98
- verhalen vertellen 101
- beeldende expressie 101
- 3.5 Gevonden! Creatief met gevonden materiaal 102
- waardeloos? Hergebruik van afvalmateriaal 104
- natuurlijk materiaal 111

Hoofdstuk 4.

BEZIG IN HET VELD 119

- 4.1 Veldwerk: veldstudie en veldonderzoek 119
- wat is veldwerk? 119
- doel en aanpak 120
- fasen in het veldwerk 122
- opdrachten en vragen 123
- verschillende soorten veldwerk 124
- de praktijk 125
- veldwerk en natuurbeleving 127

- oefenen van waarnemingsvermogen 128
- 4.2 Natuur- en landschapsbeheer 130
 - beschermen is beheren 130
 - vrijwillig natuurbeheer 131
 - vrijwillig educatief natuurbeheer en jeugd 131
 - natuurbeheer en jeugd- en jongerenwerk 134
 - beheerswerk in de praktijk 136
- 4.3 Zorg voor natuur, planten en dieren dichtbij 137

AANHANGSEL

Literatuuroverzicht 139

Adressenlijst 143

DE JEUGD: NATUURLIJK BUITEN!

VOORWOORD

"Buiten" is de vanzelfsprekende wereld van het opgroeiende kind in z'n vrije tijd. "Ik ga even buiten spelen!"

Buiten kun je van alles beleven en ontdekken. Buiten begint de wereld en het avontuur. Bijna iedereen grijpt in het latere leven regelmatig terug op juist die verkenningstochten buiten.

Waar beleefde je als kind het meest? Natuurlijk, buiten!

Wat was het belangrijkste motto van de jeugd die zich vanaf eindvorige eeuw in eigen verenigingen organiseerde? Naar buiten!

En nog steeds besteedt de jeugd een belangrijk deel van de vrije tijd op de een of andere manier buiten. Zowel individueel, als in groepsverband.

Traditioneel vindt een belangrijk deel van de activiteiten van het georganiseerde jeugd- en jongerenwerk dan ook buiten plaats. Na een hele tijd op school stilzitten trek je er op uit. Van spelen in de zandbak, naar de kinderboerderij, tochten gaan maken -naar het bos dichtbij, maar ook naar de verre bergen-, tot het op kamp gaan.

Wat jammer daarom, dat er steeds minder "buiten" in de woonomgeving over blijft. Dat het "buiten" in de natuur steeds vaker wordt bedreigd en ingeperkt blijkt tot plekkjes met hekjes en bordjes. Dat de lucht boven ons buiten, de bodem eronder en het water erin ook voortdurend worden aangetast.

"Buiten" werd van de vanzelfsprekende leef- en speelomgeving van mensen tot "natuur en milieu". Neutrale woorden die steeds vaker alleen met problemen in verband worden gebracht.

Door middel van educatie probeert men tegenwoordig mensen opnieuw kennis te laten maken met een omgeving waarin men zich vroeger zonder nadenken bewoog. Nu met de bedoeling om die bewuster te ervaren en er daardoor ook bewuster mee om te gaan. Het bevorderen van inzicht in de omgeving, in de samenhang en verbanden erin, gekoppeld aan respect en bewondering voor de schoonheid ervan noemen we natuur- en milieu-educatie. Nme, zoals men het in de praktijk afkort, is een noodzakelijk onderdeel van de vorming geworden. Zowel van de jeugd als van volwassenen en binnen en buiten het onderwijs.

Natuur- en milieu-educatie probeert kinderen en jongeren mogelijkheden en kansen te bieden om de omgeving weer te beleven en te ontdekken om zo hun betrokkenheid bij die leefomgeving en de ontwikkeling van verantwoordelijkheidsgevoel ervoor te bevorderen.

Natuur- en milieu-educatie heeft ook een plaats in het buitenschoolse jeugd- en jongerenwerk. Vanwege datgene wat met het "buiten" van onze jeugd gebeurt en waartegen we ons moeten weren. Maar gelukkig vooral omdat het nog steeds mogelijk blijkt om te genieten van wat er in de omgeving, de natuur valt te ontdekken en te beleven. Omdat juist het jeugd- en jongerenwerk de jeugd kansen biedt om er op uit te trekken en zelf naar eigen keuze en op eigen wijze actief aan de slag te gaan.

Omdat de jeugd ook altijd zal blijven spelen. Buiten, als het even mogelijk is. Wat een geluk dat er zoveel clubs, verenigingen en organisaties zijn die zich ervoor inzetten om kinderen en jongeren dat buiten spelen en beleven, dat verkennen, ontdekken en onderzoeken mogelijk te maken en hen erbij willen helpen! Zowel in de natuur- en milieu-educatie zelf, als in het georganiseerde jeugd- en jongerenwerk.

Wie zich daarvoor wil inzetten zal daarbij behoefte aan ondersteuning krijgen. Middelen, materialen en mogelijkheden om zichzelf op bepaalde gebieden bij te scholen. Deze uitgave wil daaraan bijdragen. Het is het derde deel in een reeks van drie over het organiseren van natuur- en milieu-activiteiten met en voor jeugd en jongeren in hun vrije tijd. De boekjes zijn bedoeld voor mensen die zich bezig houden met jeugdactiviteiten binnen een natuur- en milieu-educatieve organisatie of die binnen hun algemene jeugd- en jongerenwerk-programma's voor de jeugd aandacht (willen) besteden aan natuur en milieu. De serie werd ontwikkeld in het kader van een door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij gesubsidieerd project "Deskundigheidsbevordering in de natuur- en milieu-educatie ten behoeve van het jeugd- en jongerenwerk".

De andere delen zijn:

- 1. Natuur, milieu en de jeugd.
- 2. Van doel tot programma.

Naar deze delen wordt regelmatig in dit en de andere delen verwezen.

Per deel is een literatuuroverzicht opgenomen dat van toepassing is voor dat betreffende deel.

Tenslotte, in deze uitgave is merendeels gebruik gemaakt van de aanspreektitel "je", omdat dit het meeste aansluit bij de wijze waarop men in deze werksoort met elkaar omgaat. Ook kan men overal waar "hij" staat ook "zij" lezen.

Winnie Meyer Ricard
consulent jeugd- en jongerenwerk IVN.

INLEIDING

Steeds meer organisaties op het gebied van natuur- en milieuzorg houden zich op de een of andere manier bezig met de organisatie van natuur- en milieu-educatieve activiteiten. Evenals allerlei andere organisaties en instellingen. De jeugd vormt bij al deze activiteiten een belangrijke doelgroep. Natuur- en milieu-educatie en milieuzorg krijgen steeds meer een geaccepteerde eigen plaats binnen het onderwijs. Nme-organisaties kunnen daarbij van buitenaf steun verlenen. Maar zij organiseren ook veel nme-activiteiten voor kinderen en jongeren in de vrije tijd. Sommige doen dit al jaren, andere pas vrij recent. En ook het jeugd- en jongerenwerk zelf vindt het steeds belangrijker dat er binnen hun activiteiten aanbod ruimte is voor activiteiten rond buitenleven, natuur en milieu.

Dit boekje houdt zich bezig met nme in de vrije tijd van jeugd en jongeren. Naast het leven dat de jeugd thuis en op school doorbrengt, is er voor hen nog een derde periode: de vrije tijd. Voor kinderen is die tijd te typeren als "die tijd waarover zij vrij kunnen beschikken, en waarop gezin (verzorgingssysteem) en school geen claim kunnen leggen."¹

In de praktijk van de buitenschoolse nme overheerst de vraag "wat gaan we doen" vaak de vraag naar het "waarom" en "hoe".

In de nme staat het ontwikkelen van een positieve houding van kinderen ten opzichte van natuur en milieu, gebaseerd op beleving, inzicht en bewustwording, centraal. Dat vraagt van de begeleiders een duidelijke visie, motivatie en de vereiste deskundigheid om hieraan vorm te geven.

De natuur kan hierbij vaak bron van inspiratie, terrein voor ontdekkingen en onderzoek zijn, en zal ook het voorwerp van zorg moeten worden.

Het contact met de natuur staat in dit katern centraal. Beschreven wordt hoe kinderen en jongeren de natuur ervaren, en hoe vruchtbare activiteiten voor natuurbeleving kunnen worden ontwikkeld. Ontdektochten, excursies en buitenactiviteiten kunnen hiertoe goede mogelijkheden bieden. In het hoofdstuk over creativiteit worden methodieken aangereikt om aan de gevoelens en houdingen een vorm te geven, maar ook om ze te ontwikkelen. Knutselen met gevonden materiaal neemt hierin een grote plaats in. In het laatste hoofdstuk worden de mogelijkheden voor bestuderen van de natuur en de relatie mens en natuur verkend. Met eigen handen werken aan natuur, landschap en de eigen omgeving tenslotte biedt een handelingsperspectief, mogelijkheden zelf mee te bouwen aan een leefbare toekomst.

Deze uitgave is in de eerste plaats bedoeld voor begeleiders van jeugd-

activiteiten die al wat langer ervaring hebben, mogelijk ook enige algemene of gespecialiseerde nascholing hebben gevolgd. Dit boek kan gebruikt worden om meer inzicht in het onderwerp te verkrijgen, als naslagwerk, maar ook om als begeleidend team samen eens te kijken hoe de natuur- en milieu-educatieve waarde van de activiteiten en programma's kan worden verhoogd.

Noot:

1 Te Kloeze, J., "Kind en vrije tijd in 1988" in: Peek, T. Jantje op weg naar 2008, Nationaal Jeugdfonds, Utrecht 1988.

1

"In de herinnering - wat sluimert daar niet aan geuren en smaken en beelden en geluiden uit een verdwenen tijd!

Heel plotseling kan dat alles opflikkeren, en dan voelt het bijna net als toen... Nee, wat ik nu zeg is niet waar, helemaal niet net als toen! Maar toch kan ik ook nu die rozestruik in de wei nog voor me zien en ruiken, die mij voor het eerst liet zien wat schoonheid was. Ik kan de kwartelkoning nog horen, op een zomeravond in de rogge, en de uilen in hun boom in de lente, ik weet nog precies hoe het voelt als je vanuit de felle kou een warme stal in komt, ik weet hoe het voelt als een kalf langs je hand likt en hoe konijnen ruiken en hoe het in het wagenhuis ruikt en hoe het klinkt als de melk in een emmer stroomt en hoe de pootjes van een pas uit het ei gekropen kuiken in je handpalm voelen. Het zijn op zichzelf geen bijzondere dingen. Maar de intensiteit waarmee je dat alles als kind zelf beleefde, is het bijzondere ervan."

Uit: Astrid Lindgren, Het land dat verdween.

1.1 INLEIDING

"Educatie" zegt het woordenboek, betekent "opvoeden". Dat veronderstelt vaak een ongelijkheid: de een vertelt de ander, vaak jongere, hoe het moet. Hoewel men ook heel goed als gelijke van elkaar kan leren: de volwasseneneducatie is daar meestal op gebaseerd. Maar wie bereid is om te luisteren en te kijken kan als volwassene ook van kinderen leren.

Natuur- en milieu-educatie wordt, kort samengevat, gezien als een middel om te bereiken dat mensen zich verantwoordelijk gaan voelen voor het behoud van natuur, milieu en landschap. Dat ze met die omgeving leren omgaan en naar eigen vermogen bijdragen aan de instandhouding ervan.

Om iets te willen behouden zul je er ook van moeten houden. Je zult er vertrouwd mee moeten raken, er meer van moeten weten, je er betrokken bij voelen. Dat betekent dat de ontwikkeling van deze bewustwording onmogelijk is zonder direct contact met die natuur, met planten en dieren en milieuverschijnselen. Primaire natuurcontacten, natuurbeleving worden in de nme gezien als basismotivatatie om die

omgeving ook te willen behouden en beschermen en om er meer over te willen weten. Ook van de natuur kun je leren!²

In de nme wordt het directe contact met de natuur, de natuurbeleving vaak gezien als een belangrijke voedingsbodem en basis om de volgende stappen: bewustwording, verantwoorde omgang met de natuur en natuurlijke hulpbronnen te bereiken. Dat betekent dat altijd ook een ander, voor de "belever" (bijvoorbeeld het kind) meestal van buitenaf komend doel, meespeelt. Er zal voor werkelijke afronding van een dergelijk proces ook sprake moeten zijn van een bepaalde ontwikkeling, een continuïteit, een afronding en begeleiding.

Natuurbeleving, de ervaringen die kinderen en jongeren in de natuur opdoen, de gevoelens die ze daarbij hebben, de betekenis die "natuur" voor de jeugd heeft, bieden veel en belangrijke mogelijkheden voor educatie. *Natuur als bron van ver- en bewondering*, kan leiden tot schoonheidsbeleving in expressie en creatie; maar ook tot de behoefte meer te willen weten en te onderzoeken. Maar *natuur is ook een -kwetsbare- bron van allerlei grondstoffen en materialen*, waarvoor respect en verantwoordelijkheidsgevoel kan groeien en de wens zich actief voor behoud ervan in te zetten. Evenals het besef dat hiervoor bepaalde keuzen en houdingen in onze samenleving noodzakelijk zijn, wat maatschappelijke vorming inhoudt³.

Maar beleving van en contacten met de natuur hebben ook een waarde op zich. Een waarde zonder van boven- en buitenaf opgelegde bijbedoelingen. Ervaringen die belangrijk zijn voor de hele persoonlijke ontwikkeling van jonge mensen en waarin, onder meer de nme, ooit wel degelijk een voedingsbodem kan vinden.

Jac. P. Thijsse zei het al: "Onthouden" is heel moeilijk. Doch iets "onvergetelijks" bewaren is een genot en dat onvergetelijke kan zich ontwikkelen tot een ware zielechat en levensvervulling. Wie met jeugd en jongeren in hun vrije tijd werkt, heeft de kans om beide te doen: meer kansen te scheppen voor natuurbeleving en de jeugd daarbij te stimuleren, én om dit door het leggen van verbanden en het aangeven van keuzemogelijkheden in een natuur- en milieu-educatief kader te plaatsen.

Het is zinvol wat meer in te gaan op wat natuur en natuurbeleving dan wel is voor kinderen en voor onszelf, en op de relatie mens-natuur in het algemeen.

1.2 WAT IS “NATUUR” VOOR KINDEREN?

Welke waarde hechten kinderen aan de natuur?

Wat is voor hen “natuur”, welke begrippen hanteren ze er voor en hoe nemen ze de natuur waar?

De laatste jaren wordt hier ook in Nederland onderzoek naar gedaan, hoewel nog beperkt tot een aantal afgegrensde leeftijdsgroepen (bijvoorbeeld “natuurbeleving bij acht- tot twaalfjarigen”⁴) en in bepaalde situaties (“jongeren in de vrije tijd”⁵) en in onze westerse cultuur.

De kinderen van vroeger kunnen we het niet meer vragen. En het is net als bij de algemene geschiedenis: de geschreven verslaglegging gaat altijd over de rijken, de machtigen en heersers. Van het leven van de gewone mensen, laat staan van kinderen komen we veel moeizamer iets te weten.

Toch kun je je door goed te kijken en te luisteren naar de kinderen van tegenwoordig, door je te verdiepen in andere culturen, door gebruik te maken van de wel beschikbare gegevens uit het verleden en bepaalde verbanden te leggen, wel een bepaalde voorstelling maken.

Dat kinderen altijd hebben gespeeld weten we uit oeroude vondsten van speelgoed en even oude afbeeldingen. Niemand weet precies wanneer kinderen voor het eerst zandtaartjes bakten, van stukjes schors bootjes maakten of bedachten dat eikeldopjes prima miniatuurdrinkbekers zijn. Maar deze uitvindingen, waarbij ze, zoals kinderen nog steeds doen, instinctief de activiteiten van de volwassenen hebben nagedaan, zullen wel bijna net zo oud zijn als de beschaving zelf.

Er is maar heel weinig van dergelijk kinderspeelgoed, zelf of door een volwassene gemaakt, bewaard. Heel eenvoudig omdat dit meestal van een gemakkelijk bewerkbaar, maar vergankelijk materiaal zal zijn gemaakt: hout! (Dat bovendien, zoals kinderen door de eeuwen heen zijn blijven doen, voortdurend op mogelijkheden en sterkte werd onderzocht!⁶)

Natuur is speelruimte

Jonge kinderen kijken niet naar de omgeving als een geheel, als een landschap. Ze bekijken de omgeving vanuit het oogpunt van "bespeelbaarheid". "Natuur" is voor kinderen buiten.

Ze zien open plekken waar je kunt hollen, dichte struiken waarachter je je kunt verstoppen, een zandhelling om een hol te graven en steentjes te zoeken en een rietkraag om materiaal voor fluitjes te vinden.

Natuur is ruimte, speelplekken en speelmateriaal. Ofwel "uitnodigende", "uitdagende", "speel-", "intrigerende" en "recreatieve natuur" of misschien duidelijker "(speel-)ruimte-natuur".⁷

Het befaamde schilderij "Kinderspelen" van Pieter Brueghel de Oude, laat kinderen zien die, buiten, bezig zijn met tientallen kinderspelen.⁸

Gedeeltelijk kennen we deze of er van afgeleide spelen nog. Maar er zijn ook spelen verdwenen, doordat het niet veilig of rustig genoeg meer is om op straat te spelen, er geen ruimte genoeg meer is of de moderne overvloed aan speelgoed ze heeft verdrongen. (Maar ook in vroeger eeuwen werd de jeugd soms door "keuren" -stadsverordeningen- naar plaatsen buiten de stad verdreven vanwege hun lastig gedrag.)

In minder technologische en georganiseerde samenlevingen blijken bij

ons verdwenen spelen vaak nog wel te bestaan. Door middel van al de op het schilderij afgebeelde spelen zijn de kinderen bezig de mogelijkheden van de omgeving en van zichzelf te verkennen en de ruimte op allerlei manieren te gebruiken. Ze hollen, rennen, springen en klimmen in bomen. Ook gebruiken ze materiaal uit de (natuurlijke) omgeving, zoals bikkels van koeiekootjes en stokken.

Net zoals datgene wat ons aan kunst, geschreven teksten en gebruiksvoorwerpen uit vroegere generaties is overgeleverd een weerspiegeling is van de cultuur van de samenleving in die tijd, is de kindercultuur weer een weerspiegeling van de volwassen samenleving. "Kinderen" bestonden in onze streken vroeger eigenlijk helemaal niet. Er waren uitsluitend kleine en grote volwassenen. Aan het "jong zijn" werd geen aandacht besteed. Maar toch blijkt uit allerlei zaken dat dit kleine soort volwassenen als "speels", "lastig", "brutaal", "onverantwoordelijk" werd beschouwd. Als kinderen dus...

Normen en gebruiken veranderen

Hoewel van "opvoeding" zoals wij het tegenwoordig kennen, vaak nog nauwelijks sprake was, werden kinderen wel beïnvloed door de normen en gebruiken van de samenleving om hen heen in die bewuste tijd. Dieren werden in de Europese middeleeuwen als "nuttig" of "schadelijk" gezien en in het algemeen niet als iets waar je een bepaalde liefde, affectie voor zou moeten hebben. (Uitzonderingen daargelaten. Denk maar aan iemand als Franciscus van Assisi). Ervoor zorgen deed je om het dier bruikbaar te houden, maar al het onnutte mocht je gerust verdelgen (en was deels ook dwingende noodzaak! Denk maar aan ratten- en malaria-muggenplagen). Het opblazen van een kikker of pad of het maken van kettingen van uitgeblazen vogeleieren werd dus als een onschuldig kindervermaak gezien en niet als dierkwellerij. Restanten van deze kindergebruiken vinden we tot in onze eeuw terug.

"Het spel is een weerspiegeling van de menselijken natuur, vond Jan Willem, en dat zal wel de reden zijn dat mijn kinderen bijna dezelfde spelletjes spelen als mijn grootvader en dat zal wel zoo blijven door de eeuwen heen. Sommige spelen, die hij zich nog kon herinneren, waren

weliswaar in onbruik geraakt of hadden slechts in gewijzigden vorm stand kunnen houden, terwijl ook door het bloeiende handelsverkeer met het buitenland vele uitheemsche vermaken ingang gevonden hadden. Maar de kinderspelen van de jongeren bleven vrijwel dezelfde. Ook Jan Willem herinnerde zich best hoe hij en zijn vrienden al hun vlugheid en kracht ten toon spreidden in het uithalen van vogelnestjes of het zich spitsen in het vinden van kunstgrepen om kikvorschen te vangen. Hij verwonderde er zich wel eens over dat zijn vrouw Annabetje die spelletjes met eenige afkeer beschouwde. Zij had liever niet dat haar jongens musschen, merels of andere vogels aan een draadje lieten rondfladderen, doch dat was vrouwelijke teerhartigheid, meende hij. (...)."⁹

Uit: Van spel en spelen.

De waarde van de natuur voor kinderen werd en wordt door hen bepaald door de "speelwaarde" ervan. "Kinderen hebben een existentiële speelrelatie met hun natuurlijke omgeving."¹⁰

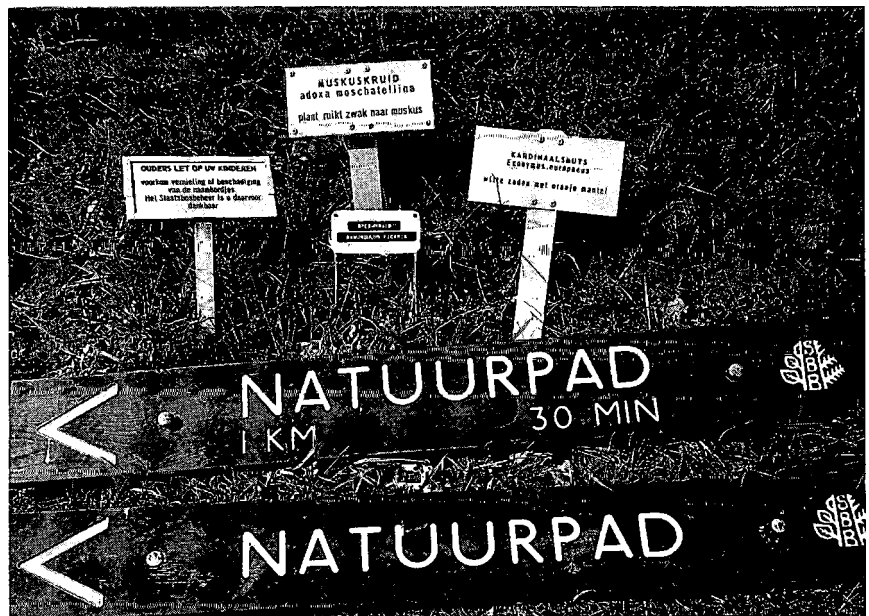
In hoeverre er bij kinderen vroeger ook van bewondering, respect en liefde voor de natuur sprake was (dus inclusief de "esthetische" natuur van Margadant c.s.) weten we niet. Maar we kunnen er van uitgaan dat ze ook daarin een weerspiegeling van de normen en waarden van hun tijd zullen hebben getoond, en daarin niet zoveel verschild zullen hebben van de kinderen van tegenwoordig.

Bestudering van bijvoorbeeld de jeugdliteratuur helpt ons niet veel verder. Sluit deze tegenwoordig bijna altijd aan bij wat de kinderen zelf interessant, boeiend, mooi, belangrijk, spannend vinden, de meeste jeugduitgaven waren vroeger toch bijna altijd bedoeld om kennis, gewenst gedrag en inzichten van de volwassenen over te brengen. (Boeken als "Alice in Wonderland" waren niet voor niets, vaak zeer kritisch bekeken, uitzonderingen.)

In jeugdtijdschriften uit de vorige eeuw (die waren er toen ook al!) wordt de natuur of nogal dweperig beschreven. Of er wordt feitelijke informatie gegeven die uitsluitend van het nuttigheidsprincipe uitgaat, of de natuur dient te verbazen, of er treden zeer menselijke dieren op in een fictief, moraliserend verhaaltje.

1.3 RELATIE MENS-NATUUR DOOR DE EEUWEN HEEN

Wie tegenwoordig in Nederland de natuur intrekt - of dat nu het weidse Waddengebied is of de betrekkelijke veiligheid van een met hekken begrensde natuurgebied als de Hoge Veluwe, met museum, witte fiets en pannenkoekenhuis bij de hand - zal vaak nauwelijks beseffen dat bijna alles wat men daar buiten ziet door de mens is beïnvloed. Praktisch elke boom die we zien is geplant. Elk duin wordt door mensen onderhouden. In de loop van de eeuwen is ons hele land op de schop gegaan, ondersteboven gegooid, ontgonnen. De natuur is datgene wat wij er van hebben gemaakt of overgelaten.

(Foto: J. ter Horst)

Vanaf de tijd van de mens als jager, via de mens als landbouwer tot in onze huidige hoog-geïndustrialiseerde samenleving hebben we gebruik gemaakt van de natuur. We hebben onze huidige maatschappij gemaakt door de natuur te beïnvloeden. Afhankelijkheid veranderde bijna helemaal in overheersing. Maar de mensen blijven ook een onderdeel van de natuur. Je kunt niet onbeperkt ingrijpen. Het besef dat je rekening moet houden met bepaalde natuurwetten en een zeker evenwicht is lange tijd nauwelijks aanwezig geweest.

De natuur heeft ook nog altijd invloed op de mens. De zee, de wind, de kou kunnen we niet naar onze hand zetten. De mens is maar een deel van het leven op aarde.

Hierna gaan wij in enkele zevenmijsstappen door de (cultuur)geschiedenis in onze streken om enig inzicht te geven in de veranderende relatie van de mens tot zijn omgeving.

De eerste mensen

De vroegste mensen waren helemaal afhankelijk van wat de natuur hen bood. Ze waren voedselverzamelaars. Ze zochten wortels en bladeren, jaagden en visten. Pas later begonnen ze te leren hoe ze zelf hun voedsel konden produceren.

Ongeveer 5000 jaar voor Christus begon in Zuid-Limburg de eerste landbouw in Nederland. Met vuursteenbijlen hakte men open plekken in het bos en stak later het droge hout in brand. In de vruchtbare as kon men zaaien of vruchten poten. Er werd zoveel verbouwd als nodig was om de groep of stam in leven te houden.

De eerste dorpen

Bos, heide, het grasland en het bouwland werden de basis voor de vroege Middeleeuwse landbouw. Mensen vestigden zich op plaatsen waar zij veilig waren voor overstromingen en waar zij genoeg voedsel voor zichzelf en het vee konden vinden, vaak op de overgang tussen droge en vochtige grond. Langzamerhand ontstonden er dorpen uit de nederzettingen. Door gebruik te maken van alles wat de omgeving bood kon men daar geheel onafhankelijk leven.

De eerste steden

Dorpen breidden zich uit tot steden. Er kwamen herbergen, stallen en bedrijfjes als smederijen en wagenmakerijen langs de toegangsweg. Ook vestigden zich kooplieden in de buurt. Zo konden ze met de heren en met de boeren uit de omliggende dorpen handel drijven. Zo'n gehucht werd steeds belangrijker en kon tot een stad uitgroeien. Nog heel lang waren er in de stad grote open terreinen. Er werd landbouw en veeteelt bedreven om de eigen stadsbevolking te voeden. Straatnamen met "warmoes"- of "-tuinen" herinneren hier nog aan.

In sommige plaatsen van ons land zijn oude stadswallen, muren en grachten bewaard. Ze hebben vaak een heel eigen, bijzondere plantengroei en daarmee ook een dierenleven. In de loop der eeuwen verdwenen de binnenstedse akkers, tuinen en boomgaarden.

Het merkwaardige verschijnsel doet zich voor dat men, ongeveer vanaf het moment dat de werkende boer helemaal uit het stedelijk leven verdween, in de steden het leven op het platteland ging verheerlijken. Van hoe men daarvoor in onze streken tegenover de natuur stond, de natuur beleefde, is maar een vaag begrip. Vanaf de Romeinse tijd tot aan de middeleeuwen leefden hier vooral boeren, die dagelijks een strijd om het bestaan met de natuur leverden. De vele angsten die ze voor onverklaarbare natuurverschijnselen hadden vinden we terug in mythen en sagen. De stedelingen voelden zich in de stad veilig voor deze gevaren van het platteland en vrijer dan de vaak horige, afhankelijke boeren.

De "eerste" natuurbeleving

De Italiaanse dichter en filosoof Petrarca (1304-1374) wordt vaak gezien als de verpersoonlijking van het einde van de benauwde middeleeuwse geest (waarin de natuur een statische plaats had in de door God vastgelegde wereldorde) en de vernieuwing die de Renaissance brengen zou.

Vooraf zijn beklimming van de Mont Ventoux in Frankrijk, puur om het genot: om de schoonheid van het gebergte te kunnen bewonderen en de uitgestrektheid van de zee en de hemel te kunnen zien, wordt vaak beschouwd als de eerste uiting van natuurbeleving zoals wij die ook tegenwoordig nog herkennen.

Ook kunstenaars gingen de ruimte, het landschap zien dat vanwege de eigen schoonheid waard was om af te beelden. Maar "natuur" werd toch nog vooral als ingeperkte natuur, de aangelegde tuin, het lusthof gezien. Ook werd "natuur" vooral iets wat je kon onderzoeken en bestuderen en daardoor -tenslotte - beheersen.

Ook later, toen in ons land deftige stedelingen buiten de stad zomerhuizen lieten bouwen met prachtige tuinen, vijvers, theekoepels en uitkijktorens, was dit nog steeds een gekunsteld vormgegeven ideaalbeeld van de natuur.

De landschapstuinen

Ook in de achttiende eeuw werd “woeste natuur” (stuifduinen, heidevelden) over het algemeen nog als nutteloos beschouwd. Ook de zee was bepaald nog geen trekpleister. (“Geen boom! geen kruid! geen gras! Wie zou hier willen wonen?” schreef de dichter Wellekens in 1710 over Zandvoort!) Wel werden bepaalde ruigere gebieden voor de welgestelden interessant als jachtgebied.

De gewone burger moest, noodgedwongen, zijn ontspanning in parken of stukjes groen in de stad zoeken. Haarlem had zijn Haarlemmerhout, een recreatiegebied, voortgekomen uit de “baen”, een in 1389 (!) aan de stad geschonken speelplaats voor de jeugd. Ook Den Haag en Utrecht waren behoorlijk bedeed, Amsterdam was helemaal volgebouwd en kreeg pas bij de stadsuitbreiding van 1682 zijn “Plantage”. Toen was er inmiddels in Europa en ook in ons land een ander soort landschapsbeleving ontstaan. Men begon meer gevoel te krijgen voor de “vrije, ongebonden” natuur. Deze nieuwe opvatting, waarbij de natuur meer om zichzelf werd gewaardeerd en niet vanwege dat wat men er van kan maken en gebruiken, werd zichtbaar in de aanleg van parken en bossen, “de Engelse tuinenstijl”. Parken en buitens die met veel bosjes, kronkelpaden, waterpartijen, doorkijkjes en vergezichten een heel romantische houding tegenover de natuur weerspiegelen. Parken werden nu ook gezien als plek om tot rust te komen, om te recreëren. Een veel beperkter deel van de bevolking was nog maar rechtstreeks afhankelijk van de natuur. Voor de meeste mensen was natuur iets “ver weg” geworden. Voor de rijken die zich konden veroorloven erheen te gaan, vaak naar eigen buitenhuizen. Of voor de boeren, voor wie de natuur niet “mooi” was, maar hard werken inhield om een magere boterham te verdienen. Voor de arbeidersgezinnen in de steden was er hoogstens wat groen in het park dichtbij.

Natuur terug in de stad

Door de industrialisatie groeiden de steden geweldig. Om te proberen iets aan de woningnood onder de arbeiders te doen werden massawoonwijken uit de grond gestampt. Buurten, met nauwelijks lucht en licht in de woningen, zonder speelgelegenheid en groen.

Ondertussen werden er voor de meer welgestelden wel riantere woningen met tuinen aan de stadsranden gebouwd. Sociaal bewogen

groepen kregen oog voor de verpauperende bevolking en hun slechte leefomstandigheden en namen initiatieven om de situatie te verbeteren. (Ondermeer het buurt- en clubhuiswerk en het speeltuinwerk kwamen hieruit voort en ook het Kindervakantiewerk).

In de twintiger jaren van deze eeuw namen verschillende gemeentelijke woningdiensten het initiatief om "tuindorpen" te ontwikkelen. Hier werden eenvoudige, maar toch goede en betaalbare arbeiderswoningen gebouwd, met meer ruimte en groen er omheen dan in de negentiende-eeuwse woonwijken. Ook werden terreinen beschikbaar gesteld voor "volkstuinen". Hier konden de mensen hun eigen groenten verbouwen en mogelijk zelfs bloemen kweken, zomaar "voor 't mooi"... In 1919 werden zelfs al de eerste schooltuintjes voor kinderen ingericht. Ook "gewone" stadsbewoners kregen zo kansen weer directer, concreter in contact met "de natuur" te komen.

Anno nu

De Nederlander hecht nu relatief veel belang aan de natuur. Als illustratie hiervoor kan de ledenwinst van organisaties als Natuurmonumenten en Wereld Natuur Fonds worden genoemd. De behoefte aan woningen met een tuin en de belangstelling voor volkstuinieren groeien gestaag. In de nieuwe steden en wijken is doorgaans ook vrij veel groen aanwezig, terwijl in de oudere steden in de randstad de tendens zichtbaar is om alle resterende open plekken op te vullen met kantoor- en woningbouw. Recreatiegebieden worden ter compensatie in de buurt van steden aangelegd.

Veel mensen zijn ondanks deze ontwikkelingen vervreemd van de natuur. Natuur is voor hen natuur zoals die in natuurfilms op de televisie of op video te bekijken is. De echte natuur dichtbij is voor hen op het eerste gezicht niet zo spectaculair. Jeugdwerk kan ertoe bijdragen dat kinderen de kans krijgen de echte natuur weer te leren ontdekken en waarderen.

1.4 JEUGDBEGELEIDING EN NATUURBELEVING

“Maar als iemand mij vraagt wat ik mij het best herinner uit mijn kinderjaren, dan denk ik toch niet in de eerste plaats aan de mensen. Dan denk ik aan de natuur die mijn dagen toen zo veel inhoud gaf dat je het als volwassene nauwelijks meer kunt begrijpen. De steenhopen met de wilde aardbeitjes ertussen, de blauwe bosanemoontjes tussen de bomen, de velden met gele sleutelbloemen, de bosbessen en de roze linnaeusklokjes in het mos, de weiden rondom Näs, waar wij ieder pad en iedere steen kenden, het riviertje met de witte waterlelies, de slootjes, de beken en de bomen, dat alles herinner ik me beter dan de mensen. Stenen en bomen waren voor ons net levende wezens, ja, de hele natuur beschermde en voedde ons spel en onze dromen. In de bossen en velden om ons heen speelde zich alles af wat wij ons in onze fantasie voor konden stellen, alle sprookjes, alle avonturen die wij verzonnen of waarover wij lazen of hoorden, waren daar verankerd, ja, zelfs onze liedjes en gebedjes hadden hun vaste plaats in de natuur om ons heen.”¹¹

Uit: Astrid Lindgren, Het land dat verdween.

De wereldberoemde kinderboekenschrijfster Astrid Lindgren schreef een boek over haar gelukkige jeugd, over “Het land dat verdween”. Allerlei mensen in haar omgeving en vooral de verhalen die zij vertelden hebben veel invloed gehad op haar ontwikkeling tot schrijfster. De meeste kinderen in ons land zullen tegenwoordig niet veel meer van dergelijke ervaringen kunnen opdoen. Maar ze zullen andere ervaringen hebben. Ook zij zullen, al spelend, verkennend en ontdekkend, ervaringen opdoen die ze zich hun hele leven zullen herinneren. Wie als volwassene met jeugd te maken heeft, of dit nu als ouder, onderwijzer of jeugdbeggeleider is, zou zich af en toe de eigen jeugd moeten proberen te herinneren. Wat deed je, waar, hoe rook het er, wat hoorde je, wat voelde je...

En zeker iemand die er met kinderen en jongeren op uit wil trekken om de natuur, de omgeving te verkennen en te beleven, kan dit niet doen zonder persoonlijke betrokkenheid bij die omgeving.

De omgeving van vroeger, “het land dat verdween”, maar ook het land van nu, de omgeving waar je zelf en waar de kinderen van vandaag in leven. Een omgeving die soms prachtig, uitdagend, indrukwekkend is, maar soms ook beschadigd, aangetast of vernield.

Oefeningen voor natuurbeleving

Wie met kinderen in en over natuur en omgeving bezig wil zijn, zou hiervoor als basis de eigen beleving van die omgeving moeten nemen. Een jeugdleider die zelf verwonderd durft te zijn over alles wat de natuurlijke omgeving heeft te bieden, stimuleert de verwondering van kinderen.

De groepsbegeleider die met een open houding de activiteiten rond natuur en milieu begeleidt, kan de interesse van kinderen wekken en stimuleren. Vaak denken groepsbegeleiders dat ze zelf veel parate kennis over de natuur moeten hebben om natuur- en milieu-educatieve activiteiten te kunnen organiseren. Het slagen van de activiteiten is echter afhankelijk van de bereidheid zich "open" op te stellen, bereid zijn om zelf ook (leer-)ervaringen op te doen en van het bewustzijn zelf ook op een bepaalde, heel persoonlijke, manier de omgeving te beleven.

Tijdens het voorbereiden van een activiteit, het uitzetten van een tocht, krijgt men bepaalde indrukken. Die zullen nooit dezelfde zijn, als tijdens de activiteit met de deelnemers zelf, omdat dan allerlei omstandigheden verschillen. Ook de kinderen zullen allemaal hun eigen belevenissen hebben. Hoewel de omgeving, het weer, het tijdstip van het jaar en de dag voor iedereen gelijk zullen zijn, brengt iedereen óók zichzelf mee. Dat bepaalt de manier waarop iedereen zijn of haar om-

Zelf ervaren !
(foto: W. Meyer Ricard)

geving beleeft. Het is belangrijk je dat te realiseren. Je kunt dus wel proberen je in te leven in anderen, in de deelnemers, in de kinderen, maar wie mogelijkheden voor natuurbeleving wil bevorderen, kan dit niet "voorbereiden" door te doen of men die ander is.

"Velen maken iets vergelijkbaars mee, maar nooit hetzelfde. Elke beleving heeft unieke, persoonlijke aspecten en veel -maar niet alle- belevingen lijken sterk op die van andere personen. Zo sterk zelfs, dat vaak van een gedeelde ervaring sprake kan zijn."¹²

Enerzijds dus een eigen leefwereld (belevingswereld), soms deels voor anderen verborgen, anderzijds een gezamenlijke, gedeelde, leefwereld.

Oefeningen voor natuurbeleving

Hoewel je persoonlijke beleving niet kunt oefenen, omdat alle beleving subjectief is en afhankelijk van de omstandigheden, kun je door vragen en opdrachtjes natuur-(omgevings-)belevingservaringen wel stimuleren en soms richten. Dergelijke oefeningen kun je met andere jeugdbegeleiders samen doen, tijdens een speciale trainingsbijeenkomst, maar ook zomaar tussen- door of bij de voorbereidingen van een activiteit. Het zijn ook geschikte opdrachten voor kinderen of jongeren zelf of bijvoorbeeld als kennis- makingsactiviteit aan het begin van een (kader-)bijeenkomst waar veel mensen elkaar niet kennen. Enkele voorbeelden:

op het eerste gezicht

Op een bepaalde afwisselende plek tijdens een tocht of wandeling wordt gestopt na aankomst. (Zorg dat hier iemand van buiten de groep als bege- leider aanwezig is.) Vraag aan iedereen: "Wat viel je hier bij aankomst het eerste/het meeste op?" Om de beurt geeft iedereen hier een antwoord op, met eventueel enige toelichting. Vaak blijkt dat iedereen iets anders het meest essentieel vond. Sommigen vermelden een puur visuele natuur- beleving ("de bladeren op het water"), anderen leggen allerlei verbanden en leggen complete verantwoordingen af ("het viel me op dat ik, ondanks de stilte hier, toch menselijk geluid, van auto's, roepende kinderen, blaf- fende honden, hoorde. Dat betekent voor mij dat je in Nederland nooit echt in de natuur bent en dat de mensen overal invloed op hebben.")

zitten in het midden van de wereld

Laat iedereen vijf minuten op een plek zitten (dit kan een de deelnemers bekende, maar ook onbekende plek zijn). Hierna schrijft iedereen op wat hij op die plek beleefde, vond, dacht. Gebruik alle zintuigen. Het schrijven is bedoeld om iedereen evenveel kans te geven op een eigen manier te antwoorden. Anders krijgt men soms de indruk dat "alles al gezegd is" of iemand zegt maar iets na van een ander, omdat dat antwoord goed blijkt aan te slaan. Wanneer je de vragen op een opdrachtenblad wat structu- reert en stuurt (dit maakt het vooral voor kinderen vaak iets makkelijker),

dan zul je mogelijk duidelijker antwoorden krijgen. Bijvoorbeeld: beschrijf je indruk van het weer, hoe ruikt de grond hier, heb je vanaf hier uitzicht, hoeveel kleuren groen kun je ontdekken. Meer "open" belevingservaringen zul je daardoor misschien wel afkappen. Je ziet bij dit soort activiteiten toch al, dat mensen "gewenste antwoorden" gaan geven. ("We zijn bezig over natuur en milieu, dus zal de opdracht "beleef je omgeving" daar ook wel mee te maken moeten hebben: ik heb vijf minuten een tractor gehoord, dus heb ik niets gehoord..."). Op een dergelijke plek zitten kan afwisselend met open en dichte ogen. Ook kan men de vragen bij voorbaat al zo stellen dat er een mogelijkheid bestaat om van "beleving" tot "bewustwording" te komen. "Wat bevat je hier. - Wat bevat je hier niet." "Wat zou je in deze omgeving willen veranderen - zo willen laten." "Is deze omgeving geschikt voor: kinderen - grote mensen - dieren - planten?"

Uit het voorafgaande blijkt al, dat "beleving van de omgeving" overal kan en niet persé in een natuurgebied hoeft.

Ook wie mensen "natuurervaringen" wil laten opdoen, hoeft daarvoor niet steeds de bebouwde omgeving uit. Ook op een hofje, in een park en zelfs bij een grachtkant of verlaten spoorterrein kan van alles worden beleefd. Maar wie mensen juist eens de natuur zonder mensen, de ruige en sterke natuur wil laten ervaren, zal toch voor een gebied als de Wadden, misschien stukjes Veluwe of de Ardennen kiezen.

Natuurwaarden

Hoewel uit het aanwezige onderzoek blijkt dat het natuurbegrip van kinderen overeenkomsten heeft met die van de meeste volwassenen, zijn er ook (nog) verschillen.

De "esthetische" waardering van de natuur als totaal, als mooi "landschap", of "vergezicht", "kleurenspeel", is er bij jonge kinderen nog helemaal niet. De waarde van de natuur bestaat voor hen uit de vele mogelijkheden om er in en mee te kunnen spelen en er gebruik van te kunnen maken. De natuur is voor het kind *uitnodigend*. De omgeving nodigt het kind uit erin en ermee te spelen. Spelen is klimmen, klauteren, bouwen, verzamelen en noem maar op. De natuur is ook *uitdagend*. Die boom daagt hen uit erin te klimmen. Die sloot daagt hen uit eroverheen te springen. Voor kinderen heeft de natuur ook *gebruikswaarde*. De natuur is immers een ideale plek om te spelen. Zittend op een tak realiseert het kind zich dat je met de boom kunt spelen. Het kind bekijkt en beoordeelt de omgeving en de "natuurlijke" elementen (takken, stenen enz.) vooral op de gebruiksmogelijkheden voor spel.

Vanuit spel is bij kinderen heel gemakkelijk een brug te slaan naar de natuur leren kennen. Neem bijvoorbeeld het kleeftkruid. Dit plantje zet aan tot klitje-gooien. De kleeftstof is geen kleeftstof, maar het zijn stekeltjes. Dat willen kinderen graag weten. Ze willen er over horen en misschien er over lezen.

Gebruiksnatuur levert waarden als speelnatuur, eetnatuur en leverancier van (spel-)grondstoffen op.

“We moeten ons realiseren dat mensen en vooral kinderen, niet bewust bezig zijn het hen omringende milieu, de natuur of de buurt te verkennen. Nee, ze verkennen de mogelijkheden ervan en van zichzelf. Spelenderwijs onderzoeken ze wat het is, hoe het werkt, wat er gebeurt. Dat betekent dat we niet te idealistische verwachtingen mogen hebben over de natuurbeleving die automatisch zal leiden tot natuurbehoud. Kinderen die hun omgeving verkennen doen dat ook door takken af te rukken en er hutten mee te bouwen of gevechten mee te leveren. Ze gooien stenen naar de eenden omdat die zo leuk snaterend uiteenstuiven. Ze peuteren een bloemknop open en een slak uit zijn huis om te kijken hoe die in elkaar zitten. Ze trappen een worm doormidden om hun moed te bewijzen.”¹³

Kinderen (be)leven hier en nu

“Mooi” in de natuur is voor kinderen een fraai gekleurde salamander, een apart gevormde steen, een fladderende vlinder. (Let hierbij eens op de cultureel bepaalde grenzen en overgangen: een lieveheersbeestje is mooi/schattig, terwijl ook de fraaist gekleurde vlieg of wesp voor de meeste kinderen “eng” of zelfs “vies” blijft). Pas oudere kinderen, vanaf de hoogste klassen van de basisschool, beginnen een landschap te “zien” en te waarderen. Dat moet dan wel een echt uitdagend “natuurlandschap” zijn, zonder huizen en autowegen.

Kinderen kunnen hele primaire ervaringen opdoen in de natuur: verend mos, gras onder de voeten, een dikke boom, een helling met zand en noem maar op. Dat is voor kinderen intens genieten van het buiten zijn. Die beleving is voor volwassenen niet altijd te begrijpen. Zij waarderen naast een bepaalde esthetische compositie in een landschap ook andere zaken. Ze zien verbanden, oorzaken en gevolgen, ingrepen. Hun waardering en beleving zal ook veel meer “gemengd” zijn met andere zaken. Kinderen leven in het hier en nu: wat gaan we

nu eens doen, wat zie ik nu. Het kind voelt zich misschien een deel van het bos. Levende dieren, andere kinderen, natuurlijke elementen als takken en stenen, eigen speelgoed, de aanwezige landschapsstructuur zijn allemaal even belangrijk bij het spel. Volwassenen slepen een beïnvloedende "ballast" mee van zaken waar ze over piekeren of juist blij mee zijn ("Ik moet straks nog boodschappen doen en niet vergeten tante To een kaartje te sturen."), van eerdere belevenissen en associaties ("Dat strijklicht van die ondergaande zon is net als toen in Frankrijk.") en van kennis ("Hé, daar vliegt een havik").

Kennis en natuurbeleving

Kennis kan beleving ook bevorderen: omdat ik weet dat daar een roofvogel, een havik, vliegt, wordt deze tocht door mij positiever gewaardeerd, vind ik het landschap mooier, interessanter; mensen die geen vogelgeluiden kennen, horen geen vogels, -wie ze wel kan onderscheiden, geniet van het aantal verschillende vogels dat hij -ongezien- waarneemt en van hun zang.¹⁴

Volwassenen hebben tegenwoordig - met name onder invloed van de media - ook de neiging "natuur" te beschouwen als ruige gebieden, dichte oerwouden waar om de paar meter een sprintend jachtluipaard, een majestueus en met vertraagde vleugelslag vliegende arend of tenminste een felgekleurde boomkikker te zien is. Onze Nederlandse natuur is daarbij vergeleken saai. Weidegebieden worden toch al nauwelijks als "echte" natuur ervaren (en kregen door de huidige landbouwmethoden ook een eentonig uiterlijk) en ook bossen zijn vooral veel bomen, heide is veel gras (tegenwoordig) en meer of minder droge struikjes en duinen zijn veel zand.¹⁵

Dieren ziet men al helemaal niet. Veel dieren zijn bij ons zo schuw dat ze alleen bij absolute rust of 's nachts te voorschijn komen. Mensen hebben ook verleerd om te luisteren: naar vogelgeluiden, muizengepiep en ander geritsel en te kijken: naar wat er (weg) vliegt, naar allerlei sporen en tekenen dat hier wel degelijk leven is. Ga eens zitten bij het web van een huisspin wanneer daarin een insect is gevangen: minstens zo spannend en bloeddorstig als een roofdierachtervolging! Kijk eens naar het gedrag van een mussenfamilie op straat: druk, uitbundig en zeker zo boeiend als dat van de apenarend die je waarschijnlijk nooit zult zien. Luister tenslotte eens naar het gezang van

onze "boerennachtegal", de groene kikker; nachtrustverstoring voor onervarenen, zeker, maar minder erg dan verkeerslawaaier. En vooral veel afwisselender en betekenisrijker dan je dacht. Je hoeft niet naar Zuid-Amerika om wonderen te beleven!

Het is mogelijk dat het aanbieden van informatie dit beleven zelfs belemmert of in de weg staat. Wie in een bezoekerscentrum allerlei opgezette dieren heeft gezien, weet inderdaad meer van de dieren die in dat gebied voorkomen. Hopelijk herkent men zelfs enkele vogels, een eekhoorn, een (platgereden) egel die men zelf buiten zag. Maar de spanning van het zelf iets ontdekken en beleefd te hebben ontbreekt en de drang om er zelf nog op uit te gaan zal, althans bij een deel van de bezoekers, zijn afgenomen.¹⁶

Feitenkennis kan genieten in de weg staan. Wie weet dat fazanten, die in de duinen zijn uitgezet voor de jacht, veel jonge hagedissen doden, oordeelt aanmerkelijk minder gunstig over deze veelkleurige nieuwkomer, dan iemand die met onbevengende blik een mannetjesfazant ziet.¹⁷

Normen en waarden

Volwassenen die op kinderen in het kader van hun opvoedings-, hun vormingsproces, bepaalde waarden willen overdragen zullen zich ervan bewust moeten zijn dat aan die waarden individuele en gemeenschappelijke kanten zitten. Bovendien zijn die waarden vaak gebonden en verbonden aan een bepaalde samenleving. Naast algemene opvoedingswaarden, onderscheidt Huitzing als de belangrijkste waarden die er toe kunnen leiden dat mensen de natuur beter in stand houden:

*respect, zorg, verantwoordelijkheid, medelijden en met name liefde voor de natuur.*¹⁸

Kinderen dienen tijdens hun ontwikkeling kansen te krijgen om natuurervaringen en -belevingen te hebben. Ouders en onderwijzers kunnen hieraan bijdragen. Maar met name het jeugdwerk, we zeiden het al eerder, biedt mogelijkheden om kinderen en jongeren langdurig en vaak heel intensief die natuur te laten beleven, verkennen en ontdekken.

Jeugdbegeleiders kunnen de beleving en drang tot verdere verkenning en onderzoek stimuleren door *samen met de deelnemers te kijken, te*

luisteren, te voelen en te ruiken. Door samen op onderzoek te gaan en vragen te stellen over wat je ziet en beleeft. Kinderen moeten weten dat, om meer te weten te komen, vragen stellen mag, ja zelfs moet.

"Ik vraag me af hoeveel kilometer ik inmiddels gevallen ben!" zei ze hardop. "Ik zit vast al bijna bij het middelpunt der aarde. Eens kijken: dat zou vijfduizend kilometer diep zijn, geloof ik..." (...) "Ik vraag me af of ik dwars door de aarde heen zal vallen! Wat zal het gek zijn om uit te komen bij de mensen die met hun hoofden omlaag lopen! De Antipathieën, geloof ik..." (...) Maar ik zal ze moeten vragen hoe het land ook alweer heet. Pardon, mevrouw, is dit Nieuw-Zeeland of Australië?"¹⁹

Uit: Lewis Carroll, De avonturen van Alice in Wonderland.

Vragen stellen en antwoorden zoeken.

Kinderen stellen zelf vragen. Jonge kinderen vaak de hele dag, oudere kinderen soms wat meer verborgen (ze willen niet "afgaan" in de ogen van anderen, het betreft een wat netelig onderwerp, zoals rond sexzaken of planten die als drug worden gebruikt) of ze moeten zelfs ertoe worden aangezet.

Vragen van kinderen kunnen bijvoorbeeld zijn:

- Waardoor ontstaat de regenboog?
- Waarom valt alles steeds naar beneden?
- Waarom zitten de wortels van planten altijd aan de onderkant?
- Zijn wolken van veren?
- Waarom is glas doorzichtig en hout niet?
- Waarom blijft een spin niet aan zijn web kleven en een vlieg wel aan het plafond?
- Kun je zien welke planten giftig zijn en welke niet?
- Hoe komt het dat de sloot dichtgroeit?

Al deze vragen komen voort uit kijken, waarnemen en er over doordenken. Sommige zijn te beantwoorden, andere niet. Er zitten heel concrete vragen bij en meer abstracte. Oudere jeugd stelt in het veld vaak vooral praktische vragen; de meer ingewikkelde vragen zoeken ze thuis zelf op of vragen ze later, soms via een omweg.

Kindervragen kun je globaal in *drie vormen* indelen:

- *Wat - vragen*. "Wat zie je", "Wat eet je". Ook wel in de vorm van constaterende uitroepen: Wat stinkt het hier! (Waardoor?) Dat voelt zacht! (Waardoor?)

- *Hoeveel-vragen*. Vaak een vervolg op de wat-vragen. Hoe zwaar weegt iets? Hoe oud is de kat? Hoeveel jongen kan ze krijgen?

- *Waarom-vragen*. Bijna iedere vraag van jonge kinderen begint zo. Maar ook ouderen vragen zich nog af: waarom de ezel zulke lange oren heeft? Waarom de blaadjes van de bomen vallen? Waarom de cavia is doodgegaan?

De juiste normen en waarden

Men kan op vragen direct een antwoord geven. De kennisbehoefte bij het kind is hiermee gestild, maar tegelijk ook afgekapt. Volwassenen kunnen kinderen echter ook stimuleren om vanuit hun beleving gericht te kijken, zodat op basis van nieuwe vragen en eigen ideeën van het kind samen een antwoord kan worden gevonden.

Waarom heeft het konijn "Theo en Thea-tanden?" kan men direct beantwoorden. Maar je kunt ook terugvragen: "Wat doet het konijn met die tanden? (En misschien Theo en Thea ook). Waardoor het kind dit eerst zelf gaat observeren en misschien zelf tot antwoorden of concrete vragen komt.

Je kunt kinderen hierbij helpen door "*goede*" of "*stimulerende*" vragen te stellen. Op dit soort vragen kunnen kinderen door te kijken, te luisteren, te voelen te ruiken en te onderzoeken antwoorden vinden. *Wat-vragen* en *hoeveel-vragen* zijn hiervoor geschikt. Hoe concreter deze vragen zijn, hoe nauwkeuriger de kinderen hun onderzoek zullen uitvoeren. ("Wat zie je in de lucht?" is veel algemener dan "Welke vogel zit daar in het topje van die struik?")

Het zal van de soort activiteit en het doel ervan afhangen hoever je met dergelijke vragen wilt gaan. Is je doel een eerste verkenning en natuurbeleving, dan zullen je eigen vragen en je stimulansen misschien meer op het gebruik van de zintuigen, op het bewegen in de natuur en op spel zijn gericht.

Wil je vanuit beleving en verkenning verdergaande gerichte interesse en onderzoek stimuleren met, misschien in de toekomst, het

ontwikkelen van een bepaalde bewustwording, dan kom je, misschien vrijwel automatisch, in andere categorieën vragen terecht.

De wat- en hoeveel-vragen leiden tot *vergelijkingsvragen*: "Waarin zijn deze zaden verschillend", "zie je verschillen in begroeiing onder bomen en op open plekjes?" Deze vragen helpen om orde te scheppen en om verschillen en overeenkomsten te zien.

Met "Wat gebeurt er als"-vragen worden kinderen aangezet om zelf te experimenteren. "Wat gebeurt er als je plantjes zout water geeft?", "Wat gebeurt er als een vos niet genoeg muizen vindt?", "Wat gebeurt er als de grondwaterstand wordt verlaagd?" Zeker oudere jeugd en jongeren vinden het leuk en spannend om actief te proberen een antwoord op dergelijke vragen te vinden. Door zelf te onderzoeken, zelf te denken, dingen op te zoeken. Meestal zullen meerdere antwoorden komen, die allemaal een bepaalde waarheid hebben.

Met een "Kun je een manier bedenken om"-vraag kun je proberen de kinderen te stimuleren zelf hun antwoorden met behulp van proefjes te testen. "Wat gebeurt er als ik plantjes begiet met gewoon water, met zout water, met azijn en met suikerwater?" "Wat vind ik voor voedselresten in vosse-drolletjes in een slecht muizenjaar?" Kinderen kunnen, terwijl ze zo praktisch bezig zijn, ontdekken hoeveel invloed de omgeving heeft op het leven van planten, dieren en mensen.

Hoewel kinderen de beste "waarom"-vragers zijn, blijken dit soort vragen meestal niet direct door de kinderen zelf te onderzoeken.

Bijvoorbeeld: "Waarom waait de wind?"

Wel kun je naar aanleiding van zo'n vraag een project of thematische activiteit organiseren. Maak van de vraag dan deelvragen en -onderzoeken. Bijvoorbeeld: Welke windrichtingen zijn er? Hoe kunnen we ze waarnemen? (Maak een windmeter, een windwijzer). Zijn er plekken rond het clubhuis waar je de wind meer of minder sterk voelt? Hoe komt dat? Hoe wordt de windsterkte gemeten? Wat wordt er allemaal door de wind mee gevoerd?

De tot dusver gestelde vragen waren, hoewel gebaseerd op beleving, toch nogal gericht op het verwerven van kennis. Er zijn ook vragen die

meer te maken hebben met *persoonlijke indrukken en gevoelens*, met *meningen* en tenslotte misschien met *houdingen* van de deelnemers.

- Doe je ogen eens dicht. Vind je het hier lekker ruiken? Waarom niet/wel?

- Zou dat schaap het warm genoeg hebben, nu hij zijn jas kwijt is?

- Wat kunnen we in en om het clubhuis doen om minder water te gebruiken?

Dergelijke vragen kunnen de beleving en de betrokkenheid bij de omgeving en het leven erin stimuleren. Ook kunnen ze, wanneer men vindt dat het een zinvol moment is, helpen om een verbinding te leggen naar eigen houdingen en concrete activiteiten van de deelnemers ten behoeve van de natuur en het leefmilieu. Hou hierbij echter rekening met al datgene wat eerder gezegd is over natuurbeleving als belangrijk uitgangspunt voor bewustwording en participatie.²⁰

Houding van de jeugdbegeleider tegenover de omgeving

Ook het *eigen gedrag* en de *eigen houding* van de jeugdbegeleider, de manier waarop hij met de omgeving omgaat zijn belangrijk. Heel kleine kinderen kennen nog geen of nauwelijks angst voor torretjes, spinnen, slakken en wormen.

De manier waarop volwassenen reageren op hun enthousiast bekijken of zelfs grijpen van zo'n diertje, is heel bepalend voor de beleving van deze ervaring. Hun positieve houding wordt al snel negatief beïnvloed: "jakkes, doe weg dat enge, vieze beest", zeker als het om een grote langpoot- of huisspin gaat. Uit eigen waarneming weten we, dat de onbevangenheid in dit opzicht onherroepelijk verloren gaat, wanneer andere "opvoeders" in beeld komen, zoals de leidster van de peuterspeelzaal en de onderwijzer. Zij zullen voor een wesp met kreten waarschuwen (ook als het om een zweefvlieg gaat), verbaal en non-verbaal aangeven dat ze het oppakken van naaktslakken en spinnen zelf heel eng vinden en kikkers vaak maar als glibberige wezens beschouwen.

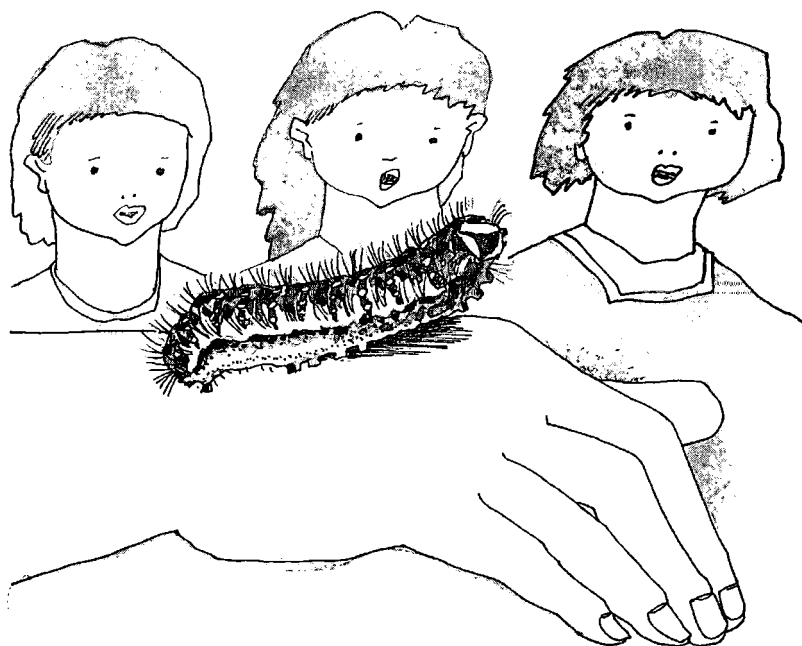
Omgaan met eigen afkeer

Een groepje door de wol geverfde begeleiders van natuur-(educatieve) jeugdactiviteiten constateerde in een gesprek dat ze ondanks al hun feitenkennis bijna allemaal toch angsten voor bepaalde dieren hadden.

Beredenerend en logisch denkend wisten ze dat spinnen (in onze streken) onschadelijke en zelfs heel "nuttige" dieren zijn. Toch zeiden verschillende zich op de tanden te moeten bijten om in aanwezigheid van kinderen "onbevangen" een spin op te pakken en bij "die grote" zouden ze dat voor geen goud doen. Anderen bleken niets van wespen, sprinkhanen en krekels ("ik schrik altijd zo van hun onverwachte gesprong") of ratten te moeten hebben.

Kinderen nemen haarscherp dit soort gedrag waar.²¹

Ze nemen het (onbewust) over, of waarderen ook je verdere handelingen als onecht. Je kunt daarom in zo'n situatie waarschijnlijk beter met de kinderen erover praten, dat sommige dieren nu eenmaal veel mensen minder aanspreken dan andere, maar dat dit meer iets over de mensen dan over de dieren zegt. (Zoals bekend reageert men in andere culturen soms heel anders: men eet bijvoorbeeld insecten als termieten en wormen, terwijl westerlingen daarvan gruwen).

Voorbeeldfunctie

Jeugdbegeleiders die kinderen informatie over de omgeving proberen over te brengen en over de manier waarop je daarmee zou moeten omgaan en die dit streven niet in hun eigen gedrag en handelen weer spiegelen en ondersteunen, bereiken mogelijk zelfs het tegendeel van wat ze pretenderen.

Een kamp organiseren vlakbij een moeras, in de zomer, brengt zeer waarschijnlijk muggenoverlast mee. "Die stomme muggen" met een spuitbus te lijf gaan heeft (zeker buiten!) weinig zin en is niet erg milieubewust. Vermijd bij voorkeur zulke kampplaatsen of gebruik (als je er bijvoorbeeld aan gebonden bent omdat je er met natuurbeheer bezig bent) klamboes en milieuvriendelijke muggenlotions.

Een spannende hangbrug bouwen van takken, "lianen" (klimopranken) en touw in een bos, kan wel een stoer gevoel van "buitenleven" oproepen, maar hoort, zeker als er van alles wordt beschadigd, eerder thuis in een echt oerwoud dan in een beschermd natuurgebied. Niet voor niets is men in de Belgische Ardennen begonnen om de vele survival-activiteiten van jeugdgroepen aan banden te leggen. Het overleven van het gebied kwam zelf in gevaar!

Het is prima om leuke omgevings-beleefspelletjes met zintuigen te bedenken voor tijdens een tocht, maar ze zullen als belevingservaring weinig effect hebben, als de leiding te bedonderd is om het afval van de picknick en het lege shag-pakje weer mee te nemen en het liever in diezelfde omgeving achterlaat.

Het voorbeeld dat een jeugdwerker door zijn eigen houding en visie uitdraagt, mag niet worden onderschat. Respect, zorg en duurzame omgang met de natuur, medemens en omgeving vormen de leidraad voor een jeugdbegeleider die zijn eigen natuurbeleving als uitgangspunt neemt om bij te dragen aan de natuurbeleving van kinderen. En daarmee een basis legt voor hun zorg voor de natuur.

1.5 RELATIE VAN KINDEREN EN JONGEREN TOT DE NATUUR

Natuurbeleving bij kinderen en jongeren

Veel grote pedagogen hebben in hun opvoedingssysteem een nadrukkelijke plaats ingeruimd voor de beleving van de natuur en het

bijbrengen van kennis over de natuur. De bewust gekozen naam "Kindergarten" van Fröbel en de pedagogiek van Montessori en Decroly (Jenaplanonderwijs) getuigen daarvan. Op de grote vormende waarde van de natuur wordt gewezen. De laatste jaren valt mogelijk als een reactie op toenemende aantasting van de natuur, een stijgende belangstelling voor de natuur en groeiend besef van de waarde ervan te constateren.

Natuurbeleving kan worden tot natuur ("milieu") bewustwording. Verschillende opvoedings-, vormingsaspecten bieden hiertoe mogelijkheden. Zoals het lichamelijke, sociale, esthetische, ethisch-religieuze en emotionele aspect. Deze bieden allerlei mogelijkheden om kinderen tot beleving en verkenning van de natuur te stimuleren. Wat is beleving? Bij beleving gaat het niet alleen om gevoelens en emoties; kennis en waarnemingsvermogen zijn minstens zo belangrijk. Kennis, bijvoorbeeld van de planten die in een bepaalde omgeving voorkomen, kan onze waarneming sterker stimuleren en daardoor kan ook onze beleving toenemen. Maar ook de beleving kan de waarneming stimuleren, waarna weer meer behoefte aan kennis kan ontstaan (omdat men ergens weinig van af blijkt te weten). Zo zullen beleving, waarneming en kennis elkaar steeds stimuleren en zich verder verdiepen.

Bezig zijn in en met de natuur biedt ook allerlei mogelijkheden voor de *lichamelijke, intellectuele en gedragsontwikkeling* van kinderen.

- *De lichamelijke ontwikkeling:* bewegen, spelen, de "gezonde" buitenlucht, opbouw van kracht en weerstand.

- *De cognitieve of kennisgerichte ontwikkeling:* leren, waarnemen, ordenen, samenhang en verbanden leren zien, taal- en begripsvorming, stimuleren van een belangstellende en kritische houding.

- *De affectieve of gevoelsgerichte ontwikkeling:* gevoelig worden voor schoonheid en waarden in de natuur, leren ver- en bewonderen, ontwikkelen van betrokkenheids-, verantwoordelijkheidsgevoelens en leren medeleven.

- *Sociale ontwikkeling:* relaties met mensen en dieren kunnen leggen.

In de praktijk gaat het natuurlijk steeds om een ontwikkeling waarbij alle aspecten aan bod komen. *Vandaaruit kan een grondhouding groeien van inzicht, meeleven en -voelen, van waardering en respect voor al het levende en een gevoel van medeverantwoordelijkheid ervoor.*

Volwassenen die erin slagen kinderen op een positieve manier in aanraking te laten komen met planten, dieren en omgeving leggen de fundamenten voor een natuurbetrokkenheid, die hen de rest van hun leven zal bijblijven.

Kansen

Juist het jeugd-en jongerenwerk biedt voor de organisatie van natuur- en milieu-educatieve activiteiten diverse mogelijkheden. Kinderen komen geheel vrijwillig naar de club omdat ze het de moeite waard vinden. Het jeugdwerk zal bij nme-activiteiten een sterkere nadruk leggen op natuurbeleving en -verkenning en een speelse aanpak. Het buitenschoolse jeugd-en jongerenwerk biedt kansen om spontaan te leren. Bij hun eigen club krijgen ze optimale kansen om onderzoekend en ontdekkend bezig te zijn. Het zal duidelijk zijn dat het jeugd-en jongerenwerk in de stad soms andere activiteiten programmeert dan het jeugdwerk in het dorp. Ook de sociale achtergrond waar de kinderen uit komen, en die vaak doorspeelt in de keuze voor een bepaald soort jeugdwerk speelt een rol. Als meer dan de helft van de kinderen uit een groep lid is van de Vogelbeschermingsjeugdgroep of de Rangers van het Wereld Natuur Fonds, zegt dat veel over hun (al aanwezige) houding ten opzichte van de natuur.

Aansluiten bij leefwereld

Natuur- en milieu-educatieve activiteiten georganiseerd door jeugdwerkbegeleiders hebben veel kans van slagen als ze aansluiten bij zaken die voor de deelnemers herkenbaar zijn en waarbij ze zich betrokken (kunnen) voelen. Denk aan dingen die in de eigen omgeving spelen, die in de actualiteit een rol spelen (t.v.!) of waarvoor ze zich ook als kind of jongere kunnen inzetten. Bijvoorbeeld het creëren van betere milieu-omstandigheden, het meewerken aan natuurbeheer, het ophalen van oude kranten en ander her te gebruiken materialen of het op allerlei manieren geld verdienen voor "goede doelen". De verzorging van plant, dier en tuin kan ook een vaste plaats krijgen in het activiteitenaanbod van het jeugdwerk.

Onderzoeks- en ontdekkingsactiviteiten zullen vooral interessant worden gevonden als het om thema's gaat die met de primaire levensbehoeften van de mens te maken hebben, zoals:

- *De behoefte aan voeding*, met thema's als: produktie en gebruik van vruchten, groenten en graan, het houden van vee, voeding van mens, dier en plant, vraatsporen etc.
- *De bescherming tegen weersinvloeden*, met thema's als: jaargetijden, bladval, dierenvachten, winterslaap, nesten en hollen etc.
- *Het sociale element*. Mensen en dieren willen bij hun soortgenoten horen. Met thema's als: spel bij dieren, werkverdeling bij mieren en bijen, dieren in groepen etc.

Produkten uit de natuur verzamelen is voor kinderen een zeer aantrekkelijke activiteit.

Ook kinderen kunnen hun vondsten vaak al zelf determineren, bijvoorbeeld met eenvoudige zoekkaarten of natuurgidsjes. Niet-levende voorwerpen als schelpen, stenen, bladeren en veren kunnen ze meenemen om er een leuke eigen verzameling mee aan te leggen. Denk er daarbij aan dat een (tijdelijke) verzameling voor "het mooi", op kleur of vorm, of louter vanwege het aantal voor kinderen even waardevol kan zijn.

Leren en beleving

Het enthousiasme bij kinderen voor natuur- en milieu-educatieve activiteiten heeft te maken met de manier waarop kinderen hun omgeving kunnen beleven. Beleving is belangrijk voor hun leerproces. Leren zonder beleving levert niets op en andersom. Dat geldt voor spel en voor nme-activiteiten. Bij dit laatste zal de "beleving" vaak een mogelijkheid zijn om zelf te ervaren wat er gebeurt in de natuur, hoe dingen in elkaar zitten en dat het bijvoorbeeld resultaat heeft als je zelf bijdraagt aan natuur- en milieubehoud. Als dit gekunsteld gebeurt ("nu doen we of we konijntjes zijn" tegen tien-jarigen) of met geheven vingertje, heeft het geen zin. Volwassenen zullen kinderen dan ook moeten stimuleren om hun omgeving, hun eigen ruimte te verkennen op een manier, die aansluit bij hun leeftijd, behoeften en achtergrond.

Hans Bleeker en Karel Mulderij beschrijven in hun boek "Kinderen buiten spel" een wandeling met kinderen.²² Hierna vragen zij de lezer: "Heeft U meegewandeld, meegeleefd met de kinderen, gemerkt hoe anders zij leven in hun omgeving, hoe anders zij er mee omgaan dan wij volwassenen. We realiseren ons dat veel te weinig. Het maakt nogal geen verschil of je alleen op pad bent of met kinderen en echt niet alleen omdat ze wat eerder moe zijn of wat langzamer lopen op de lange duur. Neen, kinderen "bewegen" zich ook totaal anders, ze lopen nooit eens gewoon rechthoekig, vinden heel andere dingen interessant dan wij, zien van alles dat ons niet eens meer opvalt. Op zo'n manier zijn we twee keer zo lang op weg en wat ziet zo'n kind nou in ouwe vieze potjes? Gooi toch weg joh, bah, vieze troep! Loop nou eens even gewoon, he? Dan doe je tenslotte al gek genoeg. Gewoon, dat is

de volwassen manier van doen. En we hebben altijd de neiging vanuit een volwassen standpunt naar kinderen te kijken en dan schudden we onze wijze hoofden: wij weten wel beter. Als je gewoon -zoals volwassenen- op de stoep loopt, schiet je veel harder op dan half in de goot, over een muurtje, heuvel op heuvel af, dwars door een plas enzovoorts. Maar ja, daar ben je dan ook kind voor."

De ruimte biedt kinderen allerlei mogelijkheden die wij als volwassenen al lang vergeten zijn. Of schop jij nog wel eens tegen een blikje, slof jij nog wel eens door herfstbladeren, fiets jij nog wel eens dwars door een plas?

Intens genieten is een voorwaarde om te komen tot een beleving die de waarneming van alles wat er leeft, groeit en gebeurt verhoogt. De primaire waarneming gaat op latere leeftijd, vanaf 9 jaar, over in er ook wat van willen weten. Wie veel weet, ziet ook meer. Maar het weten hoe bepaalde planten en dieren heten hoeft geen voorwaarde te zijn voor de bewustwording dat natuur- en milieubehoud noodzakelijk zijn.

3 - 8 jarigen. Alles leeft!

Voor het jonge kind is de wereld zijn wereld: hijzelf staat centraal. En hij gaat die wereld te lijf met handen en voeten en al z'n zintuigen om hem te ontdekken en te leren kennen. Hij wil alles beleven en weten ("mamma, wat is dit?", "pappa, waarom doet de kat dat?"), maar verwerkt alles nog op een heel persoonsgebonden manier. Kinderen van die leeftijd hebben tenslotte nog maar een vrij beperkte ervaring, ze hebben geen "overzicht" en kunnen oorzaak en gevolg niet aan elkaar koppelen, zoals volwassenen dat doen. Ze komen daardoor vaak met geheel eigen, verrassende verklaringen voor wat ze zien of beleven, die volwassenen dan vaak erg komisch vinden. De eigen persoonlijke ervaringen en contacten zijn op deze leeftijd het belangrijkste.

Verhalen, sprookjes, datgene wat ze op straat beleven, een televisieserie: het spreekt allemaal even sterk tot hun verbeelding en alles wordt in hun spel verwerkt. Op dezelfde manier is er voor hen ook geen onderscheid tussen levende en niet-levende natuur: alles leeft voor hen en alles heeft een eigen persoonlijkheid. (Dit wordt een "animistische" benadering genoemd).²³

Jonge kinderen beleven nog niet of nauwelijks (het uitzicht op) een

natuurlijk landschap als mooi of indrukwekkend. Ze zijn voornamelijk geïnteresseerd in wat ze dichtbij kunnen zien en aanraken. Voor hen is belangrijk wat je in de natuur kunt doen en beleven: stenen zoeken en ermee in het water gooien, hutten bouwen, zandtaarten maken, het grootste kastanjeblad proberen te vinden, slootje springen, in een boom klimmen, een fluitje maken.

Groene natuur is voor jonge kinderen niet levend, omdat planten en bomen niet uit zichzelf bewegen. Voor jonge kinderen betekent dood zijn namelijk: niet meer kunnen bewegen.²⁴

Het is aan de jeugdwerker om, indien gewenst, een ingang te vinden waardoor de groene natuur in de belevingswereld van jonge kinderen betrokken wordt. Bomen laten ontkiemen en zaadjes (tuinkers) zaaien en hun ontwikkeling volgen is bijvoorbeeld een mogelijkheid.

8-12 jarigen. Op ontdekking!

Wie naar een omschrijving van het begrip “natuur” vraagt bij 8-12 jarigen, zal meestal horen: bomen, bos en planten. Dus: “groene natuur”. (Die zij vaak niet tevens als “levende” natuur opvatten. Een boom loopt immers niet.) Pas in tweede instantie worden meestal dieren genoemd. Dieren symboliseren de levende natuur. Ten aanzien van de niet-levende natuur zijn kinderen van 8-12 jaar niet eenduidig. Ook zij kennen nog de “animistische” benaderingswijze. Ook “dingen” kunnen een eigen persoonlijkheid hebben. (Maar hoe vaak horen we volwassenen niet hun auto, fiets of keukenapparaat toespreken: “Stom ding ...”) Maar of bijvoorbeeld water, bergen en stenen “levend” zijn, wordt verschillend beoordeeld. Als iets beweegt of veel planten en dieren bevat (zoals een sloot) wordt het vlug als “levende natuur” gezien. Ook wat goed is of doet voor de natuur hoort tot de natuur, zoals een boswachter of een natuurbeschermingsclub. Een landschap zien de kinderen vooral als “natuur” als het erg natuurlijk, ruig is, met veel planten en bomen. Een bebouwde omgeving een landschap noemen doen kinderen maar zelden. Een stad is voor het basisschoolkind ook geen natuur. Dat geldt ook voor dingen die bijvoorbeeld van “onnatuurlijke” materialen zijn gemaakt. Het 8-12 jarige kind wil graag iets leren, ontdekken en beleven rond de natuur. Het kind doet dat het liefste al spelend, ontdekkend en onderzoekend.

Natuur en omgeving zijn belangrijk voor het kind. Buiten, dicht bij huis en verderop, leert het de mogelijkheden van de wereld kennen en gebruiken. Het ontdekt en ontwikkelt zijn eigen mogelijkheden en komt in contact met anderen en andere organismen. Daar voelt het zich uitgedaagd tot nieuwe ontdekkingen en het verleggen van z'n grenzen.

Kinderen van deze leeftijd letten vooral op de praktische gebruiksmogelijkheden van de omgeving, van de natuur. Daarbij waardeert het die omgeving en de natuur volgens de al eerder genoemde door onderzoekers geformuleerde indeling, in volgorde van belangrijkheid voor kinderen, als *uitnodigende natuur*, die weer kan worden onderverdeeld in:

- *uitdagende natuur*, de plaats om spannende avonturen te beleven, om je lichaam en zintuigen te testen;
- *gebruiksnatuur*, natuur om in en mee te spelen, vaak volgens eeuwenoude folkloristische overblijfselen (*speelnatuur*), natuur die je

op de een of andere manier kunt eten (*eetnatuur*), natuur om ziektes en verwondingen mee te genezen (ieder kind weet dat weegbree-bladeren helpen tegen brandneteljeuk), (*heilzame natuur*) en natuur die zorgt voor materiaal bij het spelen, als zand en stokken (*natuur als grondstoffenleverancier*).

- *intrigerende natuur*, de natuur om te verkennen en onderzoeken (waarom vallen de blaadjes, wat is dat voor grappig draaiend beestje in het water?).

- *esthetische natuur*, de "mooie" natuur. Voor kinderen van deze leeftijd vooral heel duidelijk: een mooie bloem, een kleurige vlinder.

- *recreatieve natuur*, de plekken waar je met je familie of club heen gaat om te wandelen, te fietsen, een dagje uit te zijn (met pannenkoeken toe). Deze natuurwaarde zal in het jeugdwerk een veel belangrijker rol spelen dan in bijvoorbeeld het onderwijs. Iets waar de leiding mee rekening kan houden bij het voorbereiden van bijvoorbeeld een tocht of kamp.

Ook *bedreigde natuur* is een waarde, maar voor kinderen van deze leeftijd blijken de werkelijke milieuproblemen vaak nog ver weg en abstract. Milieuvervuiling zien ze vaak vooral als "zwerfafval", iets waar ze zelf ook iets aan kunnen bijdragen of voorkomen.

Natuurbedreigingen worden veroorzaakt door "jacht", mogelijk olierampen en verder half-begrepen informatie over zure regen en de ozonlaag.

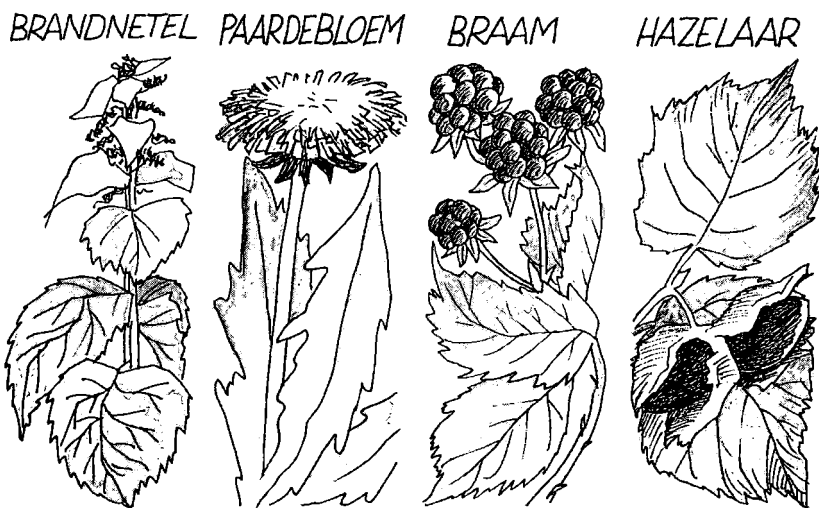
Voor kinderen van deze leeftijd is de positieve, speelse kennismaking met de natuur in de eigen omgeving het belangrijkste. Op basis van deze eigen ervaringen kan men later iets duidelijk maken van de invloed van milieuproblemen, steeds gekoppeld aan mogelijke oplossingen en eventuele eigen bijdrage van de kinderen. Begeleiders moeten ervoor oppassen om kinderen met schuld- en machteloosheidsgevoelens op te zadelen en te veel en te abstracte milieuzaken aan de orde te stellen.

12-17 jarigen. Grenzen zoeken!

Jongeren in de tienerleeftijd proberen inzicht te krijgen in de situatie van de wereld en hun plaats daarin. Maar tegelijk sluiten ze zich vaak af in een eigen leefwereld en zoeken de veiligheid van een gelijkgestemde groep om te ontdekken wie ze eigenlijk (willen) zijn. Ze

zoeken voorbeelden, idolen om na te volgen: popsterren, acteurs, maar ook dappere milieubeschermers als van Greenpeace spreken hen aan.

Doordat jonge mensen in staat zijn de natuur te definiëren als de samenhang tussen alles wat leeft, groeit en gebeurt, kunnen zij in principe door de kennis komen tot een daarop afgestemde omgang met de natuur. In de praktijk blijkt bij jongeren echter een duidelijke scheiding te zijn tussen kennis, vaardigheden en houding. Weten dat het milieu schreeuwt om zorgvuldig gebruik is niet vanzelfsprekend van invloed op de wijze waarop jongeren zich in de natuur gedragen. Jongeren zeggen (!) dat het behoud van het milieu een van de belangrijkste zaken is waar ze aandacht aan willen besteden. Lid zijn van Greenpeace of het Wereld Natuur Fonds zien jongeren als een duidelijke vorm om te laten zien dat de natuur hen aan het hart gaat. De manier waarop die betrokkenheid tot uitdrukking komt hangt af van de groep waartoe ze zich rekenen. Een groep Skinheads zal zich anders in de natuur gedragen dan een groep jongeren die lid is van de plaatselijke I.V.N.-afdeling of een van de Jeugdbonden. Voor jongeren geldt eigenlijk hetzelfde als voor de andere leeftijden: zij willen de natuur beleven als een doe-natuur, een omgeving die betekenis krijgt door erin bezig te zijn.

Een favoriete activiteit tegenwoordig voor veel jongeren, maar ook bij jeugdbegeleiders, is survival²⁵. Letterlijk: over-leven. Bij ons houdt dit meestal in: een meer-daagse tocht door een ruig natuurgebied, zoals de Ardennen of desnoods de Wadden, waarbij men zo min mogelijk gebruik maakt van hulpmiddelen. De route wordt zelf gezocht, afstanden worden overwonnen door te klimmen, te kanoën, door de modder te waden of van een rots "ab te seilen". De voorbereiding moet men zelf treffen, wat op zich al een uitdaging is. Survival biedt kansen om onder zeer primitieve omstandigheden de uitdaging met de natuur aan te gaan en om tevens de eigen grenzen en mogelijkheden te verkennen. Overleven in de natuur betekent improviseren en gebruik maken van de aanwijzingen die de natuur zelf aanreikt. Survival leer je niet uit een boekje. Tijdens een overlevingstocht leren jongeren niet alleen met hun voeten, maar ook met hun ogen, neus, oren en mond te lopen. Ze ontdekken hoe afhankelijk ze vaak zijn van wat de omgeving biedt en in hoeverre je met anderen ook in moeilijker omstandigheden kunt samenwerken. Dit laatste is de reden dat "Survival" een trend is geworden, niet alleen bij het werken met bijvoorbeeld "randgroepjongeren", maar ook voor overspannen managers en studenten tijdens kennismakingsactiviteiten.

Survival biedt door de aanwezige vrijheid en uitdagingen juist voor jongeren veel kansen voor avontuurlijke natuurbeleving. Maar de vraag is of survival steeds vanzelfsprekend voldoende mogelijkheden voor nme biedt. Worden jongeren niet zo in beslag genomen door de survivaluitdaging dat ze letterlijk aan de natuur voorbij lopen? Na 25 kilometer ploeteren met een zware rugzak brengt iemand niet veel interesse meer op voor het mooie kevertje op de weg. Misschien trapt hij het zelfs dood. Bij diverse "survivalbegeleiders" hoort dit trouwens juist bij de activiteit: eten wat de omgeving biedt; planten, maar ook dieren als vis, konijnen, vogels e.d. Iets wat in de échte rimboe niet misstaat, maar in onze schaarse natuurgebieden botst met de uitgangspunten van natuurbehoud. Ook de "ruige natuurgebieden" zelf dreigen vertrapt te worden onder de voorbij trekkende horden survivalers, waardoor aandacht voor voorzichtig omgaan met kwetsbare gebieden al helemaal een farce wordt. (Niet voor niets zijn er tegenwoordig in België beperkende maatregelen getroffen).

Toch is het zo dat een spannende beleef- en ontdekkingstocht in

onbekend natuurgebied veel jongeren meer blijkt aan te spreken dan weer een avond-dropping. Rekening houdend met de nadelen kan de manier van begeleiden van een groep tijdens voorbereiding en tocht het gedrag sterk beïnvloeden. Tevoren samen het gebied bestuderen op kaart, foto's e.d., het "hameren" op het verantwoord omgaan met de omgeving door niets achter te laten, vuur goed uit te maken, het kiezen voor haalbare uitdagingen, waardoor er ook nog ruimte is voor plezier en aandacht voor natuur-verrassingen biedt de deelnemers kansen voor werkelijke en verantwoorde natuurbeleving en een groeiend besef dat survival meer inhoudt dan de natuur te gebruiken voor de eigen "kick".

Andere activiteiten die bij tieners tot natuurbeleving kunnen leiden zijn creatieve activiteiten, onderzoek en werken in de natuur. Bepaalde tieners zijn zeer gevoelig voor stemmingen en vertolken deze, in een veilige omgeving, in bijvoorbeeld gedichten en creatief spel. Bedenk daarbij dat de vroege ochtend, de avondschemering en de nacht eerder "poëtische" stemmingen oproepen. De begeleider kan de creativiteit versterken door thema's aan te reiken als bijvoorbeeld: "mijn plek op de wereld", "waar ik alleen wil zijn" en "deze plek in 2020".

Op de mogelijkheden die veldstudie en natuur- en landschapsbeheer bieden voor natuurbeleving wordt in de betreffende hoofdstukken ingegaan.

Tips voor natuurbeleving met jeugd

Tot slot in het kort enkele tips die het buiten zijn fijn maken en de kans op echte beleving van de natuur vergroten.

- "Buiten" is voor kinderen de plaats waar het gebeurt: rennen, verstoppen, balanceren, voetballen, klimmen, voelen, ruiken kortom: waar ze spelen. Houd met deze speelse beleving van de omgeving rekening bij het plannen van activiteiten en tochten. Sluit aan bij de behoefte aan bewegen en ontdekken. Het is moeilijk een opdracht te krijgen over een deurbel zonder deze even uit te mogen proberen.
- Buiten zijn nodigt kinderen uit tot beweging. Kinderen ervaren ruimte met hun lijf. Jonge kinderen (kleuters) lopen niet doelgericht of keurig in het midden van een pad. Lopen is voor hen bewegen.

Gebruik een tocht (de te lopen route) om even te springen, te klimmen, een bal te laten rollen enz. Maak daarbij gebruik van de natuurlijke omgeving. Pas afstanden, aard en zwaarte van de activiteiten aan de leeftijden aan. Een half uur lopen is voor kleuters al lang.

- Ruimte bestaat voor kinderen uit plaatsen waar óf iets te beleven valt óf waar ze iets beleefd hebben: "Daar zag ik een dode vogel, daar zagen we toen die kromme boom". Laat tijdens een tochtroute de waarde die kinderen zelf aan plaatsen en gebeurtenissen in de ruimte toekennen, aan bod komen. Open opdrachten zijn hiervoor een goed middel.

- Kinderen ontdekken graag de eigenschappen van diverse materialen. Waarmee en waarop kun je goed schrijven? Wat klinkt hard en wat zacht? Waar kun je allemaal vanaf glijden? Bouw op natuurbeleving gerichte activiteiten in als: voelen, ruiken, krassen, springen, hameren enz.

- Kinderen verkennen hun omgeving vanuit een veilige basis. In eerste instantie is dat thuis, later ook de school en het clubgebouw. Een zekere opbouw in de ontdekkingsruimte, gerelateerd aan de leeftijd, is gewenst. Het gaat dus van het clubgebouw naar de omgeving om het gebouw, naar het eigen dorp, naar een natuurterrein in de omgeving, op excursie en zo verder. Rondom het clubgebouw is meer te ontdekken dan we denken.

- Volwassenen geven vaak slechts een betekenis aan iets. Een paaltje is om auto's tegen te houden. Voor kinderen is dat anders. Voor hen is een paaltje ook een ding om overheen te springen of te gebruiken als tentstok. Dit is een gegeven dat in een route uitgewerkt kan worden door kinderen allerlei initiatieven te laten ontplooiën: "Bedenk zelf eens iets dat je met een boomstronk kunt doen....".

- Ruimte is voor kinderen een mogelijkheid tot verbeelding. Ze fantaseren het liefst een hele nieuwe ruimte en gebeurtenissen daarin. Geef in een tocht de fantasie de ruimte. Dit kan eenvoudig door het stellen van vragen: "Hoe komen die gaatjes in de grond?" Het avontuur in tochten kan een kans krijgen door een tocht in een avontuurlijk (fantasie-) kader te plaatsen.

Tenslotte

Na al deze informatie nogmaals de opmerking dat natuurbeleven vooral een kwestie van doen is. Voor alle jeugd- en jongerenbegeleiders geldt: samen op pad gaan en stil blijven staan bij ontdekkingen in de directe omgeving biedt handvatten die nog te vaak onaangeprepen blijven.

Noten:

1 Lindgren, A., Het land dat verdween. Ploegsma, Amsterdam 1987.

2 Mede gebaseerd op Margadant-van Arcken/Leentvaar, Natuur en Educatie. Een praktijkbeeld. Ministerie van LNV, 1992.

3 Mede gebaseerd op Margadant-van Arcken/Leentvaar, Natuur en Educatie. Een praktijkbeeld. Ministerie van LNV, 1992.

4 Margadant-van Arcken, M. en Kempen, M. van, Groen Verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen. SDU, Den Haag 1990.

5 Viëtor, M., Natuurbeleving bij jongeren. Doctoraal Scriptie RUL. Leiden 1985.

6 Bronnen:

Flick, P., Discovering Toys en Toys museums. Shire Publications 1971-1977.

Burkij-Bartelink, A., Antiek Speelgoed. Van Dishoeck, 1966.

7 Deze waarderingen van de natuur, natuurwaarden, staan (met enkele anderen) beschreven in M. Margadant-v. Arcken i.s.m. M.van Kempen, Groen Verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen. SDU, Den Haag 1990.

8 Brueghel, P., De Oude, "Kinderspelen", 1560. Kunsthistorisch Museum, Wenen.

Op basis van dit kinderspelen-overzicht (dat ook wel als een spiegel wordt gezien van de volwassen-wereld) zijn meerdere uitgaven verschenen met suggesties om deze ook nu weer, bijvoorbeeld in het jeugdwerk, te gebruiken. Onder meer: "Oude spelen - opnieuw gespeeld", Jong Nederland, Utrecht 1977.

9 Van spel en spelen; uit onze gouden eeuw. Door Carel Vorstelman, bewerkt naar historische gegevens. Hollandia Drukkerij, Baarn 1941.

10 Margadant-van Arcken, M. en Kempen, van M., Groen Verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen. SDU, Den Haag 1990.

11 Lindgren, A., Het land dat verdween. Ploegsma, Amsterdam 1987.

12 Huitzing, D., Een schepje erboven op! Over natuur- en milieuedukatie en pedagogiek. SDU, Den Haag 1989 (mede gebaseerd op Beekman/Mulderij, Beleving en ervaring. Meppel 1977.)

13 Meijer Ricard, W., Het natuur- en milieupad. Uit: Mens en natuur. IVN, Amsterdam 1990.

14 Zie ook: Margadant-van Arcken, M. en Kempen, M. van, Groen Verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen. SDU, Den Haag 1990.

15 Bronnen:

- Roos, R., Zie ook Natuurbeleving in het moderne westen. Uit: Cahiers Bio-wetenschappen en Maatschappij, 15e jaargang no.3 maart 1992.

- Huitzing, D., Een schepje erboven op! Over natuur- en milieuedukatie en pedagogiek. SDU, Den Haag 1989 (mede gebaseerd op Beekman/Mulderij, Beleving en ervaring. Meppel 1977.)

16 Veel bezoekerscentra proberen tegenwoordig naast het aanbieden van informatie juist ook actieve natuurbeleving te bevorderen. Onder meer door gebruik te maken van methoden uit de "landschapsinterpretatie", waarbij kijken naar en beleven van het landschap uitgangspunt zijn voor de bewustwording en kennisverwerving.

17 Roos, R., Zie ook Natuurbeleving in het moderne westen. Uit: Cahiers Biowetenschappen en Maatschappij, 15e jaargang no.3 maart 1992.

18 Huitzing, D., Een schepje er boven op! Over natuur- en milieu-edukatie en pedagogiek. SDU, Den Haag 1989.

19 Uit: De avonturen van Alice in Wonderland. Door Lewis Carroll. Vertaling: Nicolaas Matsier. Van Goor, Amsterdam 1989.

20 Een tekst over "Vragen stellen" is mede gebaseerd op: G.Schippers. Handleiding voor natuurouders. IVN, Amsterdam 1991.

21 Huitzing, D., Een schepje er boven op! Over natuur- en milieu-edukatie en pedagogiek. SDU, Den Haag 1989.

22 Bleeker, H. en Mulderij, K., Een wandeling met kinderen.

23 Zie onder meer Margadant-van Arcken, M. en Kempen, van M., Groen Verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen. SDU, Den Haag 1990. Bij het onderzoek waar dit boek op is gebaseerd bleek overigens ook dat kinderen (ook oudere) aan planten geen eigen persoonlijkheid toekenden. (Soms wel aan bomen).

24 Margadant-van Arcken, M., en Kempen, van M., Natuur in kinderhanden. Bevordering van integratie van natuurbeleving in het basisonderwijs. SLO, Enschede 1991.

HOOFDSTUK OP PAD: DE WERELD ONTDEKKEN

2

“De sneeuwtocht in de herfstvakantie van 1906 was mijn eerste wandeltocht. Voor ‘t eerst voelde ik toen, wat ‘n eigenaardig genot het is, samen met veel nieuwe vrienden in ‘n vreemde plaats, een vreemde omgeving door te trekken. ‘t Sneeuwwater lekte door mijn kapotte zolen, maar ik voelde ‘t niet...”¹.

Uit: Kwekelingen Almanak, 1909.

2.1. INLEIDING

“De paden op, de lanen in. Vooruit met flinke pas...” Bijna iedereen hoort bij het lezen van deze regel ook de melodie van dit trekkerslied. Een terugblik in de historie van de jeugdbeweging roept het beeld op van ongebonden jeugd die er met weinig middelen op uit trok, stevige wandelingen maakte en een actieve, gezonde vorm van vrijetijdsbesteding verkoos boven passief thuiszitten.

De vroegere jeugdbeweging is ontstaan rond de tweede helft van de 19e eeuw. Door de stijgende levensstandaard ontstond een nieuwe levensfase: *de puberteit*. Het werd kinderen tot een bepaalde leeftijd verboden te werken (1874 “Kinderwet” S. van Houten).

Kinderen kregen de tijd om volwassen te worden. Aan de ene kant is dit een zeer positieve ontwikkeling geweest: het mogen groeien naar zelfstandigheid. Aan de andere kant was er ook sprake van een negatief effect: de jeugd viel in een soort gat: te klein voor tafellaken, maar te groot voor servet. De jeugd in de puberteit zocht mogelijkheden om zich zelf te zijn, los van de, door hen vaak negatief beoordeelde, wereld van de volwassenen. Zij creëerden een eigen wereld met eigen gebruiken, tradities en inhoud. Afhankelijk van hun afkomst organiseerde de jeugd zichzelf in groepen.

Bij velen van hen, zoals de AJC, de verkennerij en padvinderij, de NJN, de Kwekelingenbonden, werd “de drang om naar buiten te trekken” een belangrijk element van het als jeugd samen zijn.

Het was plezierig om met leeftijdsgenoten de verveling en de drukke

vervuilde stad achter te laten om te genieten van het “zomerdronken land”, dat te bereiken is via bossen, heide, heuvels, bergen en rivieren. Er klinkt een wens in, een ideaal. Een verzet tegen de “deftige burgers, die mopperen op de jeugd. De jeugd wil echter niet treuren, als de bloemen geuren, terwijl in de verte de haan kraait”.

Jongeren trekken erop uit, toen en nu. Ze besteden hun vrije tijd aan het ondernemen van kortere of langere, ongebonden tochten. Lopend of fietsend leggen ze contact met elkaar. Ze overschrijden de grens van het alledaagse naar het ongewone leven. Ze ontdekken in elkaar en in de omgeving nieuwe gebieden. Dit heeft, vaak onbewust, ook een vormende, educatieve waarde die binnen het strakkere leefpatroon in het gezin of op school niet mogelijk is.

Ook in het buitenschoolse jeugdwerk van tegenwoordig zijn tochtvormen in veel gevallen nog steeds een belangrijk element van de georganiseerde activiteiten.

Vanaf het begin van de formele natuur- en milieu-educatie (toen meestal “natuurbeschermingseducatie” genoemd) werden wandelingen, excursies als een belangrijk middel gezien om mensen meer inzicht in hun (eigen) omgeving te geven en hen er zo meer bij te betrekken. Jeugdwerk en natuur- en milieu-educatie kunnen hier direct op elkaar aansluiten.

Hoofdvormen tochten en excursies

Bij “het er op uit trekken”, kan men een aantal hoofdvormen onderscheiden.

De *tocht* is een activiteit waarbij de deelnemers zich verplaatsen volgens een vooraf gegeven route. Om deze route te volgen kan een groep gebruik maken van hulpmiddelen, zoals kaarten, plattegronden, eigen gemaakte aanwijzingen, sporen of opdrachten.

De *wandeling of excursie* is een activiteit waarbij de deelnemers zich op hun gemak en ontspannen lopend verplaatsen. Een wandeling geeft rust en ruimte om ter plekke stil te staan bij datgene wat zich in de omgeving afspeelt. Vaak eindigt een wandeling bij het beginpunt. Er hoeft geen route gezocht te worden.

De wandeling kan onder leiding van een gids plaatsvinden. De gids kent de route en de wandelaars hoeven zich er dus niet mee bezig te houden. Door verschillen in de wijze waarop de gids zich opstelt is een breed scala van educatieve wandelingen mogelijk. De wandeling kan ook op eigen gelegenheid plaatsvinden. Met behulp van uitgezette wandelroutes die op papier beschreven staan, begeeft de wandelaar zich op pad. Stadswandelingen van VVV's, de vele natuurwandelingen van plaatselijke nme-groepen, zoals het IVN en de lange afstandswandelpaden zoals de "Pieterpadroute" zijn illustratieve voorbeelden.

trek- en zwerftochten, survival. Ger Harmsen onderscheidde in zijn geschiedenis van de jeugdbeweging "zwerftochten in de zomervakanties" al van wandeltochten². De toegenomen welvaart en de eveneens toegenomen vrije tijd en mobiliteit van jongeren hebben de mogelijkheden voor dit zwerven van jongeren enorm uitgebreid. Het maken van lange voet- of fietstochten is zo populair geworden, dat het een belangrijke sector in de toeristenindustrie werd. Veel (semi-commerciële) jongerenorganisaties bieden allerlei meer of minder begeleide mogelijkheden hiervoor aan. Variërend van ruige bergwandelingen tot geheel verzorgde fiets-hotelreizen. Verschillende natuur- en milieu-(educatieve) organisaties sluiten op deze interesse aan en verwerken recreatieve elementen in hun aanbod, dat overigens niet altijd alleen op jongeren is gericht.

Ook de "*survival-tochten*", die zowel vanuit het jeugd- en jongerenwerk als door meer commerciële organisaties worden georganiseerd, kan men tot deze categorie rekenen. Hier spelen vooral aspecten als het leren kennen van eigen mogelijkheden en beperkingen, het leren omgaan met de natuur om er in te kunnen overleven, een rol. Bepaalde vormen van natuurbeleving kunnen zich hierbij ook ontwikkelen³.

Het *natuurpad* is een heel gericht natuur- en milieu-educatief middel. In het algemeen bedoeld voor "iedereen", maar soms ook specifiek voor "kinderen", of "de jeugd".

Een natuurpad is een bebakende route in het terrein, die dient om de belangstelling te wekken voor het landschap, de planten en dieren erin, de onderlinge verbanden en relaties, en de rol van de mens. Het

doel is vooral om informatie en kennis over te brengen, maar ook om anders en met meer inzicht naar de omgeving te kijken.

De uit Engelstalige landen afkomstige "*interpretatie*"- invalshoek probeert mensen te stimuleren om op basis van wat ze om zich heen kunnen zien en ervaren conclusies te trekken.

Een natuurspad kan ook stimuleren om alle zintuigen bij de waarnemingen te gebruiken en bepaalde dingen te doen of te laten. Er bestaan ook natuurspaden voor specifieke doelgroepen, zoals visueel gehandicapten.

2.2 TOCHTEN EN EXCURSIES ALS MIDDEL IN NME

Er op uit trekken betekent letterlijk *aansluiten bij de ontwikkeling van kinderen*. Kinderen gaan tijdens het opgroeien steeds verder van huis om de wereld te ontdekken. Jonge kleuters zijn opgewonden als de nieuwe buurvrouw ze over de heg tilt om de deurtjes te mogen openmaken, zodat de postduiven eruit kunnen. 7-Jarigen voelen zich groot als ze voor het eerst met de welpen naar het kampterrein fietsen. Een 13-jarige met zijn eerste tienertoerkaart is ervan overtuigd dat hij Nederland van Maastricht tot Groningen te zien zal krijgen.

Afhankelijk van de interesse van kinderen zullen ze vormen kiezen waarmee ze zelf de wereld ontdekken. Het is aan hen om het leven te leren kennen, uit te zoeken wat prikkelt tot actie, tot kennis, tot vaardigheid. Tijdens het erop uittrekken met een jeugdgroep kan deze zin tot exploratie worden uitgebuit.

Een belangrijk *doel van een tocht* kan liggen in *stimuleren van het waarnemen* van verschillen in landschappen. Een groep die bijvoorbeeld een tocht start in het drukke centrum van een grote stad, kan zich binnen een kwartier midden op het platteland bevinden. Het overbruggen van die afstand is niet alleen noodzakelijk, maar ook doelmatig. De overgang van het stadse leven met winkels en zakenpanden, naar huizen, boerderijen, weilanden en waterplassen is binnen een korte tijd zichtbaar, hoorbaar en voelbaar; zelfs de lucht ruikt anders. De stadscultuur heeft daar de poldercultuur niet veranderd. Kinderen en jongeren gevoelig maken voor de elementen die kenmerkend zijn voor de

overgang stad-platteland heeft een grote natuur- en milieu-educatieve betekenis.

Ook andere ervaringen en belevingsaspecten tijdens tochten kunnen bijdragen aan algemene en natuur- en milieu-educatieve doelen.

Met name in het traditionele jeugdwerk worden tochten vaak nog gezien als een *doel op zichzelf*. Zo liep ik vroeger met de club eindeloze kilometers van het ene coördinaatpunt naar het andere. Om het vinden van een juist coördinaatpunt onder de knie te krijgen was dit blijkbaar nodig. Van beleving was geen sprake. Ook de opdrachten prikkelden niet echt tot onderzoek. Stonden we voor een gemeentehuis met in het metselwerk de tekst: Anno 1790, dan was de opdracht: In welk jaar werd het gemeentehuis gebouwd? Inderdaad, in 1790. Met het door ons gegeven antwoord werd niets gedaan. De enige mogelijkheid is dat de leiding deze informatie nodig had om te weten of we werkelijk bij het gemeentehuis waren geweest.

De inspanningen die de leiding zich had getroost bij het uitstippelen van de route en het verzinnen van de opdrachten leidden tot niets. Soms misten we een post, soms leverden we wat verfrommelde papiertjes in. Toen merkten we dat ook de leiding er nauwelijks naar keek. Daarom hadden we het tijdens een tocht drukker met belletje trekken en ons te verkneuteren om de kwade kop van de bewoner, dan met het uitpluizen van een opdracht. De zin van de tocht was ons namelijk niet duidelijk. Onze vragen hierover werden afgedaan met opmerkingen als: "je-moet-weten-hoe-je-een-coördinaattocht-moet-lopen".⁴

Gelukkig organiseert men ook in het jeugd- en jongerenwerk de werkvorm "tochten" steeds meer als middel om de eigen doelen te bereiken. Zoals het bieden van activiteiten waarbij spelplezier, kansen om zich als persoon lichamelijk en geestelijk te ontwikkelen, mogelijkheden om nieuwe dingen te ontdekken en te beleven voorop staan. Een opdrachten-, speur- of verkenningstocht zal dus een vorm en inhoud moeten hebben die aan het bereiken van die doelen bijdraagt. Natuur- en milieu-educatie wordt in een vrij simpele omschrijving wel gezien als "leren omgaan met de omgeving".

Een tocht met een natuur- en milieu-educatieve (bij)bedoeling zal dus in vorm en inhoud uitgangspunten moeten hebben die hieraan bijdragen.

Een natuur- en landschapstocht of -excursie, of die nu begeleid wordt of in de vorm van een puzzeltocht of natuurpad is georganiseerd, levert niet vanzelf natuur- en milieubewuste mensen op. Om de deelnemers te stimuleren tot beleving en ontdekking, hun belangstelling te wekken voor verbanden in de natuur, oorzaken en gevolgen, met de bedoeling om hen daar zelf bepaalde conclusies en eventueel consequenties voor hun eigen gedrag uit te laten trekken, zal men de tocht tevoren bewust moeten overdenken en voorbereiden.

Tochten, excursies en uitgezette paden bieden uitstekende mogelijkheden om er de uitgangspunten en doelen van zowel het jeugd- en jongerenwerk als de nme in te integreren.

2.3 TOCHTEN MET NME-ASPECTEN: DE PRAKTIJK

Wie duidelijk voor ogen wil hebben *wat* men wil bereiken, *hoe* men dat zal doen, wat de *voorwaarden* daarvoor zijn en of men daar *na afloop* tenslotte in is geslaagd, kan hiervoor (zoals bij elke activiteit), het beste een *planning* maken. Hierbij omschrijft men doel, doelgroep, middel (in dit geval een tocht of excursie) en werkwijze (zie ook deel 2 van deze serie: "Van doel tot programma").

Hoewel men natuurlijk steeds het eigen "grote doel" in het achterhoofd houdt, bepaalt men voor één activiteit, dus ook een tocht, een beperkter en meer toegespitst *werkdoel*.

Op de volgende pagina staan enkele voorbeelden van zo'n uitgeschreven, geplande activiteit, in een schema.

(Foto: W. Meyer Ricard)

Tocht-/padsoort	Werkdoel	Vorm/werkwijze
Een water-opdrachtentocht	Ervaren wat de functie van water in het leefmilieu is, door het zelf doen van een aantal verkenningen en onderzoekjes.	De kinderen moeten aan de hand van een gegeven route (of in speurtochtvorm) opdrachten uitvoeren en vragen beantwoorden. Ze volgen daarbij deels de weg van het water van bron tot monding (of bijvoorbeeld van grondwater tot drinkwater)
Een geluidenpad	Geluiden leren herkennen en de bron ervan. Een oordeel vormen over het effect ervan.	De deelnemers volgen een bepaalde route. Onderweg kunnen ze op een "geluiden-tabel" aangeven welke geluiden ze horen, wat er de (vermoedelijke) oorzaak van is en wat ze zelf van die geluiden vinden. Naast sturende voorbeelden is er ruimte voor eigen waarnemingen.
Sporen-speurtocht	Sporen in de natuur leren herkennen en vinden en iets opsteken over de veroorzakers ervan. Inzien dat alles sporen achterlaat en zo de omgeving beïnvloedt.	Een speurtocht waarbij de deelnemers echte en nagemaakte sporen moeten volgen. Op verschillende punten moeten opdrachten in dit kader worden uitgevoerd.

Aan dit schema kan men dan verder onderdelen als plaats of gebied waar het zal gebeuren, medewerkers, materialen, afspraken en de ervaringen van deelnemers/begeleiding toevoegen.⁵

Hieronder volgen enkele voorbeelden van tochten met duidelijke nme-aspecten erin. Ze zijn in je directe omgeving, stad of dorp uit te voeren. Ze kunnen ook uitstekend in een thematisch programma worden ingepast.

Boerderijtocht (5 jaar en ouder)

Het leven op en rond de boerderij biedt veel aanknopingspunten voor een tocht doel. Op de boerderij kan een 10-tal opdrachtposten worden uitgezet. De kinderen vormen groepjes van ongeveer 4 personen en bezoeken achtereenvolgens de opdrachtposten. De inhoud van de opdrachten is gevarieerd: een glaasje gekookte koeiemelk drinken in de keuken met de boerin, de eieren in het kippenhok tellen, de kat met jongen in de schuur zoeken, luisteren naar het verhaal van het kleinste biggetje, stobalen stapelen, melkbussentransport enz. Ook is er aandacht voor de groenvoorziening rond de boerderij. Een lindeboom zorgt voor beschutting tegen wind, storm en bliksem. Een eikeboom levert houten balken voor een versleten dak. De not- en kastanjeboom brengen eetbare vruchten voort.

Lentetocht (8 jaar en ouder)

Het doel van deze lentetocht is de deelnemers opmerkzaam te maken op het ontluikende leven in de natuur. Elke dag verandert de natuur. Daarom kan een jeugdbegeleider het best de tocht uitzetten vlak voordat deze gelopen wordt. Tijdens de tocht kan de aandacht gevestigd worden op het jonge vee in de wei, de voorjaarsvegetatie, de invloed van het licht op de bodem, de opgerolde bladeren in de knoppen, het kikkerdril in de sloot. Het leven in en onder stronken, de invloeden van het weer en ga zo maar door. De tocht lopen, nadat iedere deelnemer voor zichzelf een papieren bloemenbroche heeft gemaakt, hoort bij het inluiden van de lente.

Grenzentocht (10 jaar en ouder)

Grenzen brengen verhalen met zich mee. Grenzen hebben iets spannends en avontuurlijks. Grenzen zijn overal, zichtbaar en onzichtbaar. De overgangen in verschillende landschappen zijn duidelijk herkenbaar: de loop van de rivier, de rand van het bos, de overgang van loofbos naar naaldbos enz. Herkenbaarheid gaat niet op

voor het reukspoor waarmee de kat haar territorium afbakent. De menselijke neus is niet in staat de geur van de katten van elkaar te onderscheiden. Ook mensen hebben grenzen. Wie ze overtreedt moet rekening houden met weerstand. Hoe zit dat in de natuur? Met welke grenzen krijgen we daar te maken? Is er sprake van natuurlijke grenzen? Welke zijn dat dan? Waar worden ze door veroorzaakt? Wat zijn de gevolgen? En, wat betekenen de menselijke ingrepen in natuurlijke grenzen? (Denk aan trekkende dieren). Samen met de jongeren kan er in het landschap gespeurd worden naar grenzen. Misschien kunnen ze worden vastgelegd, zodat een eigen (topografische) kaart van het gebied ontstaat. Het verkennen van grenzen spreekt jongeren zeker aan.

“Volg die zak”-tocht *(12 jaar en ouder)*

Tijdens een milieu-opdrachtentocht volgen de jongeren een vuilniszak van het vullen tot de verwerking. Van te voren kan de leiding een schema opzetten en de verschillende stadia van vuilverwerking als posten programmeren. De jeugd kan de plaatselijke bevolking interviewen over hun milieugedrag. Publikatie van deze enquête brengt weer publiciteit voor je groep. De jongeren zijn best in staat zelf de vragen te bedenken. In de milieutocht kan een bezoek aan de vuilnisbelt geprogrammeerd worden. Een bezoek aan bijvoorbeeld de VAM waar ons afval verwerkt wordt tot compost, zal voor menige jongere en begeleider een ware eye-opener zijn. Andere mogelijkheden om er in op te nemen: een schillenboer, een bio-boerderij met composthoop, een kringloopwinkel of -centrum, een firma van recycling-produkten.

Kap

Ze braken het bos
af: boom voor boom
gingen ze tegen de grond,
de dennen.

Zo klein als ik was
keek ik plotseling
doodgewoon over hen heen.

In het nieuwe licht rezen
wijken op, wegen kwamen
en gingen overal naar toe.

Die sloeg ik dan ook in.
De bomen achterna.

Maarten Doorman ⁶

2.4. TOCHTEN IN RELATIE TOT NATUURBELEVING

Een tocht maken is *weggaan en aankomen*. De tijd daartussen ben je onderweg, op-pad, en-route, on-the-road, de hort op, op weg naar verre einders....

Als mensen niet op weg zouden gaan, zouden ze nooit nieuwe streken, volkeren, culturen hebben ontdekt en had de mens zich niet ontwikkeld. Als mensen niet zouden reizen en trekken zou een groot deel van de verhalen en gedichten in de wereld ongeschreven zijn gebleven, schilderijen ongeschilderd en muziek ongecomponeerd. Wie over de drempel van z'n woning stapt, doet een stap op weg naar nieuwe belevenissen en ervaringen. Iedereen zal onderweg alles op een puur persoonlijke manier zien en beleven. Het wandelingetje om de hoek naar de bakker kan voor de bejaarde vrouw in een grote stad minstens zo voldoeninggevend en boeiend zijn als de trektocht door de Himalaya van de jonge avonturier. De één geniet van een zaterdagse slentergang door een drukke winkelstraat, een ander voelt zich pas helemaal gelukkig alleen op het wad, met de lucht en de wolken boven hem en het naar de einder geschoven water in de geulen achter en voor hem.

Doel van tochten

Een tocht kan bedoeld zijn om een plaats te bereiken; om een plaats op een bepaalde manier te bereiken, bijvoorbeeld rennend, puzzelend of fietsend; om onderweg kennis te nemen van elementen in het landschap en/of andere informatie; om onderweg actief opdrachten uit te voeren; om de tocht-route zelf te vinden, bijvoorbeeld met een kompas of met behulp van een kaart, of om, zonder routebeschrijving van alles te beleven of dingen te zoeken.

Er zijn heel praktische en zakelijke tochten: doe dit, breng dat, haal dat, onderzoek het en maak het. Er kunnen ook tochten zijn puur om de beleving te stimuleren: ruik, hou elkaars hand vast, voel eens aan die boom, loop op blote voeten, kijk eens naar de wolken, naar alle kleuren groen.

Tochten die met een (mede-) nme-bedoeling worden georganiseerd, zullen meestal een mengvorm zijn: beleving doet je soms verlangen naar meer informatie, naar kennis, en kennis kan je beleving dan weer bevorderen, verbreden⁷. Het belangrijkste uitgangspunt waarmee je tochten, wandelingen, excursies in het kader van de nme gaat organiseren is: probeer de deelnemers met "nieuwe ogen" te laten kijken. Elke tocht, ook die langs het pad waar de kinderen al honderd keer hebben gelopen, moet nieuwe uitdagingen en avonturen bieden! Dat heeft te maken met het doel van de tocht, de inhoud, het uitgangspunt en de omgeving, maar ook met het kader, de vorm die je aan deze activiteit geeft.

Belevingswereld

Tochten moeten aansluiten bij de belevingswereld van het kind of de jongere. Afhankelijk van de leeftijd van de deelnemers zul je een tocht een eigen vorm geven. Kleuters ondernemen geen tocht met uitdagingen, body-gerichte avontuurlijke activiteiten in ruige natuurgebieden. Jongeren gaan niet op verzoek van de Winterkoning op zoek naar de Lentefee. Het omgekeerde geval: de jongeren, body-gericht en de kleuters, sprookjes gericht, is wel een goede combinatie. Het gaat erom dat de activiteit in het juiste kader geplaatst wordt. De natuur-ontdektochten voor kleuters worden in hun eigen omgeving uitgezet. Het bosje waarin het clubgebouw ligt is groot genoeg voor veel wonderlijke, leuke en spannende ontdekkingen.

Het is belangrijk om bij nme-activiteiten voor kleuters uit te gaan van de realiteit. Het verhaal dat het konijn vertelt is "konijnwaardig". Hij kan niet toveren, hij kan niet vliegen, nee, hij poept konijnekeutels en is bang dat de vos of de jager zo zijn spoor weet te volgen. Hij vraagt de kleuters mee te denken over een oplossing.

De basisschoolleerlingen van de middengroepen willen de leiding van hun club laten weten dat ze "groot" zijn. Zij lachen om de kleuters die vol ijver een Lentefee zoeken. Zij willen een kader dat "echt" is en zijn bereid om dat met elkaar waar te maken. De groep verandert in een middeleeuwse groep ridders of kermisgasten op trektocht. De sloot wordt slotgracht. Een schuilhut of bomengroep erbij: het kasteel... De begeleidster van de groep vraagt als Jonkvrouw van het kasteel om uit te zoeken hoeveel leven er (nog) in de sloot zit. De begeleidster pakt het spelmatig aan. Zij speelt zelf en de kinderen spelen mee. Alle verzamelde gegevens worden door de kinderen verwerkt en op feestelijke wijze aangeboden aan de Jonkvrouw. De Jonkvrouw zorgt natuurlijk voor een afscheidsdiner waarbij de kinderen zelf brood bakken en tafelversieringen maken van natuurprodukten.

Tieners laten zich inspireren door de begeleider die in staat is hun ideeën in te kaderen. Vaak zijn hun plannen groots van opzet: ze willen de zeehonden redden of het gat in de ozonlaag dichten of zonder enige ervaring de moeilijkste stroomversnelling per kano bedwingen. Het zijn de begeleiders die de ideeën moeten inperken tot haalbare resultaten c.q. activiteiten. Zelf informatie verzamelen en deze overdragen aan leeftijdsgenoten in een bepaalde vorm kan een belangrijk ervarings- én leerelement zijn. Op bezoek bij een boer, een boswachter, een onderzoeker, een actievoerder...

Uiteraard horen stevige tochten, ver van huis, die noodzakelijke voorbereidingen vragen, er ook bij. Tot rust komen en tot diep in de zachte zomernacht bij een knappend houtvuur doorbomen, over zichzelf, de anderen en de wereldproblemen, behoort tot de wezenlijkste ervaringen van het jong-zijn.

2.5 PLANNING EN ORGANISATIE VAN TOCHTEN

Om een tocht goed te laten slagen moeten vele zaken worden voorbereid. Begin dus altijd vroeg met de voorbereidingen. Wie een tocht in een nme-kader uitzet, waakt er natuurlijk extra voor de omgeving niet te verstoren. Zorg dat de deelnemers zich aan de in een gebied geldende regels kunnen houden, houd bijvoorbeeld de paden aan. Gebruik voor de route-aanduiding geen of zo min mogelijk vervuilend of verstorend materiaal (spijkers in bomen, plastic stroken!) en haal later alles weer weg. Grote, beschreven opdrachtborden passen ook niet erg in de sfeer van een stil natuurgebied.

Met de volgende aspecten zul je in het algemeen rekening moeten houden:

Doel van de tocht

Bepaal het doel van de tocht. Wat wil je onder de aandacht brengen? Stem daar de eventuele opdrachten op af. Heb je bijvoorbeeld in je hoofd om een bepaalde route in de vier seizoenen te organiseren, deel dit dan tevoren mee. Wees ook duidelijk naar de deelnemers. Bewaar de opdrachten en de uitwerking door de deelnemers nauwkeurig, zodat ze drie maanden later zelf vergelijkingen kunnen trekken. Zo bied je de deelnemers de kans om de levenscycli in de natuur zelf bewust te beleven. Ook als je een speur- of "verrassingstocht" organiseert, hebben de deelnemers enig houvast nodig. Zo moeten de deelnemers uit het algemene jeugdwerk bijvoorbeeld wel weten dat "natuur en milieu" het centrale onderwerp zijn. Staat een thema centraal, pas dan de informatie en sfeer daarbij aan.

Deelnemers

Besteed aandacht aan de manier waarop de deelnemers op de dag dat de tocht wordt gelopen vooraf in de sfeer gebracht worden. Plan daar tijd voor in, bijvoorbeeld 10 minuten. Vertel over hetgeen de deelnemers te wachten staat en geef nog eens duidelijk en vriendelijk weer hoe mensen zich in de natuur gedragen. Plaats de activiteit tijdens een sfeermakende inleiding in het kader. Staat water in al zijn verschijningsvormen centraal, dan komt dat vooraf aan de tocht ter sprake. Geef de deelnemers informatie over wat ze moeten meenemen en maak afspraken.

Tochtplanning en -organisatie

Bestemming en afstand

Allereerst moet worden bepaald waar de tocht naar toe gaat. Een tocht moet een aantrekkelijke activiteit zijn voor een bepaalde leeftijdsgroep. De tocht hoeft niet erg lang te zijn. De inhoud is bepalend.

Trek tijd uit om de dingen die de deelnemers tegenkomen nauwkeurig te kunnen bekijken, ermee te spelen en om opdrachten uit te voeren.

De lengte van een route wordt aangepast aan de leeftijd van de groep. Anderhalf uur tocht is voor kinderen van 8 jaar het maximum. En dat is inclusief tijd om opdrachten uit te voeren!

Het doel is (mede) bepalend voor de bestemming. Wie wateronderzoek wil doen en een sloot achter het clubhuis heeft, hoeft geen tocht te organiseren om erheen te gaan. Wel kan men een (kleine) opdracht op deze plek opnemen in een opdrachten- of speurtocht. Wie een zwerftocht door een afwisselend landschap wil organiseren, kiest een andere bestemming dan wanneer men een geheimzinnige postentocht plant. Hiervoor is een vrij dicht begroeid bos meer geschikt.

Tocht- en routebegeleiding

Als een der allereerste dingen zal men bepalen of men kiest voor een begeleide tocht of excursie of dat de deelnemers de route zelfstandig volgen. Begeleiding kan bestaan uit persoonlijke begeleiders, maar men kan ook gebruikmaken van opdrachtvellen of -kaarten, informatieboekjes enz.

Door middel van losse opdrachtkaarten kunnen zelfs willekeurige routes ontstaan ("kijk-in-je-wijk-" en "zoek-je-weg"-tochten).

Routes kunnen ook door middel van paaltjes, pijlen enz. worden aangegeven. Aan de hand van deze route-aanduidingen kunnen de deelnemers de route zelfstandig volgen.

We passen de tochttechniek zoveel mogelijk aan het doel aan. Is het doel van de tocht om zo snel mogelijk van de ene naar de andere kant van de stad te komen, dan zijn er onderweg geen posten of tijdrovende tochttechnieken nodig. Het gebruik van een stripkaart is hier ideaal. Is het doel van de tocht om de samenwerking van het team te bevorderen, dan is een survivaltocht een goed middel. Er zijn veel

hulpmiddelen om iemand de weg te wijzen. Dat kan door middel van een kaart, een plattegrond, een eigen gemaakte aanwijzing of een spoor.

Daar waar we onderweg, in het kader van onze natuur- en milieu-educatieve doelstelling, aandacht aan bepaalde aspecten van de omgeving willen besteden, zorgen we voor posten of opdrachten die uitnodigen tot verkenning, beleving en onderzoek. Indien een begeleider/gids meeloopt, kan deze op die plaats door vragen te stellen, bepaalde verrassende dingen te laten zien, de belangstelling van de deelnemers wekken. Houd, noch mondeling, noch schriftelijk, ellenlange verhalen vol feitenkennis!

Route en tijdstip

De keuze voor een bepaalde route moet weloverwogen worden gemaakt. Kies voor snelle decorwisselingen, ga geen lange rechte lanen lopen. Probeer ervoor te zorgen dat er onderweg een afwisseling is in tochttechnieken. Anderhalf uur lopen met een papier waarop staat: "Eerste kruising rechts, t-splitsing links, voorrangsweg voorzichtig", verveelt snel.

Kies ook een bepaald tijdstip voor de tocht. Een tocht in de ochtend of in de uren rond zonsondergang biedt geweldige belevingsmogelijkheden. Een landschap in een soort middagrust, heeft zijn eigen charme.

Houd bij wad- en strandwandelingen rekening met het getij. De meeste vogels hoor je vooral 's morgens vroeg (vanaf verschillende tijdstippen); zoogdieren zul je vaak alleen in de late avond en 's nachts kunnen waarnemen (horen!). Neem zo mogelijk een schuilhut in je route op of maak er zelf een.

Tochttechniek

Welke tochttechniek wordt gebruikt? Ook hier is de leeftijd van de deelnemers bepalend. Kinderen willen zelf de weg vinden. In iedere leeftijdsfase zijn er andere mogelijkheden om hiervan gebruik te maken en bij aan te sluiten. Kleuters volgen rode denneappels, 7-10 jarigen krijgen een kralenketting waarbij de wisselende kleur van de

kralen de richting bepaalt. 10-12 Jarigen verplaatsen zich met behulp van een duidelijke situatieschets en de 12-17 jarigen gebruiken de techniek van de kaart, het kompas en de striptocht.

Tochtorganisatie

De tocht moet organisatorisch kloppen. *Controle* is dus belangrijk. Gebruik bij het uitzetten van grotere tochten een goede kaart. Goede topografische kaarten zijn te verkrijgen via de gespecialiseerde wandel-/fiets-/boekhandel of rechtstreeks bij de Topografische Dienst in Emmen⁸.

De controle wordt altijd gedaan door iemand die de tocht niet heeft uitgezet. Hij begint er net zo fris aan als de deelnemers in een latere fase. Je krijgt ook een indicatie hoelang de tocht in werkelijkheid gaat duren.

Controleer een tocht bij herhaald gebruik iedere keer weer. Een natuurlijke omgeving verandert namelijk steeds. En de omtrek van een inmiddels omgezaagde boom meten vraagt een andere vaardigheid dan bedoeld in de gegeven opdracht...

Ook wie een vast natuurspad heeft uitgezet door middel van een bebakende route of beschrijving moet regelmatig controleren of alles nog klopt of aanwezig is.

Houd rekening met de *tijd* die het uitvoeren van opdrachten in beslag neemt. Probeer alle opdrachten even lang te laten duren. Voorkom wachttijden en opstoppen tussen groepjes, door ze met een bepaalde tussentijd te laten starten. Laat de wachtende groepjes alvast een opdracht doen, die de startende groepjes na afloop van de tocht kunnen uitvoeren.

Er zijn ook andere *mogelijkheden om de deelnemers te spreiden*.

Bijvoorbeeld door de route ook in tegengestelde richting te laten lopen of in een klaverblad- of stervorm vanuit een centraal punt. Op bepaalde plaatsen kunnen er *posten* zijn tijdens de tocht. Deze begeleiders zullen duidelijk geïnstrueerd moeten worden wat hun taak is om de bedoeling van de tocht zo goed mogelijk te ondersteunen.

Zorg ervoor dat tijdens de tocht altijd *bruikbare materialen* voorhanden zijn, daar waar ze nodig zijn voor een opdracht. Een schaar is een goed

Controle !
(Foto: W. Meyer Ricard)

knippend apparaat, dat knipt wat de opdracht vraagt. Zorg ook voor voldoende materialen.

In zogenaamde *op-pad- of excursie-tassen* kan men groepjes deelnemers ook zelf materiaal meegeven. Dergelijke tassen zijn soms te leen via nme-centra of kunnen zelf worden samengesteld.

Afspraken

Zorg voor goede en duidelijke afspraken met de groep zelf maar ook met mensen van buiten.

Vraag de *eigenaar of beheerder* van het gebied waardoor de tocht loopt altijd om *toestemming*. Dat voorkomt boze woorden tegen argeloze deelnemers. Bovendien kan de eigenaar of beheerder misschien behulpzaam zijn bij het maken van de tocht. Vaak komen zij zelf met goede ideeën en adviezen.

Wie graag de medewerking wil van een *natuurgids*, een *boswachter*, of een andere bekwame *natuurkenner*, bericht deze tijdig over de bijdrage die verwacht wordt en zorg voor gegevens over de deelnemers, de tocht enz. Natuurlijk zorg je voor een aardig en toepasselijk bedankje achteraf.

Afspraken die bij aanvang van een tocht met de groep gemaakt moeten worden, een aantal voorbeelden:

- bij elkaar blijven;
- op de paden blijven als dit moet;
- links lopen op de weg als er geen stoep is;
- als het misgaat, teruggaan naar het punt waarvan je zeker weet dat je nog goed zat;
- sluiten van hekken rond terreinen met dieren;
- routewijzers altijd laten hangen, nooit veranderen; maar ook: de laatste groep neemt alles mee;
- gedraag je in de natuur, denk aan de Groene 10!

Een tocht binnen het jeugd- en jongerenwerk is altijd teamwerk. De vooraf gemaakte groepjes blijven dus bij elkaar. De deelnemers moeten vooraf blijk geven bereid te zijn basisafspraken te respecteren.

De "Groene 10"

Tijdens veel tochten lopen deelnemers door de natuur.

De "Groene 10", gedragsregels voor wie de natuur in trekt, kunnen nog steeds als uitgangspunt worden genomen door de samenstellers van de tocht. In Groot-Brittannië heten dergelijke regels bijvoorbeeld de "Country Code". Er is ook een "Blauwe 10" voor waterrecreatie.

1 De route geeft geen aanleiding tot beschadigingen van bomen en struiken.

2 Alle deelnemers laten de bloemen staan.

3 Iedereen laat de vogels en de andere dieren met rust.

4 Er is geen plek onderweg waarbij kinderen in bos, hei of duin een vuur moeten aanleggen.

5 Niemand laat ergens afval achter.

6 Iedereen helpt de rust in de natuur zoveel mogelijk te bewaren.

7 De vervoermiddelen zijn milieuvriendelijk.

8 Er wordt rekening gehouden met andere bezoekers van het gebied.

9 De geldende regels ter plaatse worden in acht genomen.

10 We beschadigen elkaars en andermans eigendom niet.

Veiligheid

Houd de *veiligheid van de groep* altijd voor ogen. Vermijd of ondervang gevaarlijke tochtpunten. Plan een bemande post bij een drukke verkeersweg, dek open putten van te voren af. Vermijd plaatsen waar schrikdraad het looppad bijna raakt. Laat jonge kinderen niet zonder begeleiding door afgelegen natuurgebieden lopen. Ga in het donker niet door gevaarlijk of ruig terrein of door een waterrijk gebied.

Geef de groep altijd een *noodroutebeschrijving* mee en een noodtelefoonnummer met kwartje en/of telefoonkaart in een gesloten enveloppe. Het gaat er immers om dat ze de route kunnen blijven volgen. Speel ook met de routewijzers op safe. Hang er liever een paar teveel dan te weinig op.

Wie een langdurige tocht organiseert of meerdere tochten voor een grote groep deelnemers, bijvoorbeeld tijdens een milieumanifestatie, zorgt ervoor dat er op meerdere posten een *ehbo-trommel* aanwezig is. Het is ook prettig als iemand met een auto of eventueel een fiets voor verbindingen en contacten kan blijven zorgen.

Het weer

Slecht weer tijdens een tocht is meestal geen ramp. De begeleider moet wel de nodige *voorzorgsmaatregelen* treffen. Attendeer de deelnemers op regenkleding en zorg voor een plastic mapje voor de papieren. Laarzen lopen niet prettig tijdens een lange tocht, bij warm weer vol-doen gympen ook goed.

Het is goed om *alternatieve programma's* voor slecht weer beschikbaar te hebben, zeker tijdens een kampmiddag waarop het alleen maar stort-regent of bij een club met jonge kinderen.

Wanneer de deelnemers na afloop niet snel naar huis kunnen of ze geen reserve-kleding hebben, is het onverantwoord hen doornat te laten worden.

Houd ook rekening met extreme warmte: zorg voor water, eventueel zout, spul tegen insektebeten en vermijd extreme inspanning. Houd bij kou het hoofd warm en bij hitte het hoofd koel!

Zorg ervoor de tocht in *noodgevallen* snel te kunnen beëindigen.

Tenslotte: napraten

Deelnemers willen na afloop hun avonturen en opgedane ervaringen uiten, geef ze de kans dit te doen! Ook ligt hier een goede *kans voor* *name*. Juist het uitwisselen van ervaringen en discussiëren over gesigna-leerde problemen en eventuele oplossingen verdiept de ervaringen.

2.6 VOORBEELDEN VAN TOCHTEN EN EXCURSIES

In de inleiding is al aandacht besteed aan enkele hoofdvormen van tochten. Hieronder wordt nader ingegaan op enkele veel gehanteerde vormen.

Excursie en natuurwandeling

Tochten die een natuur- en milieu-educatieve doelstelling hebben hoeven niet te betekenen dat deelnemers achter een gids aanlopen. De wandeling onder leiding van een natuurgids is een educatieve tocht met diverse mogelijkheden. Door de manier waarop een gids zich opstelt, kan de vorm en inhoud ervan verschillen.

De gids kan een leidende rol nemen, waarbij de deelnemers alleen luisteren. Hij kan de deelnemers ook meer inbreng laten hebben door ze zelf te laten waarnemen, vertellen en conclusies te laten trekken. Een excursie houdt niet per definitie in dat er alleen gewerkt kan worden met een gids. Een combinatie van schriftelijke opdrachten en mondelinge informatie komt in de praktijk veel voor. Nog een mogelijkheid is om te werken met verschillende gidsen op posten. Tijdens het wandelen, fietsen of varen kan een gids op verschillende plaatsen stilhouden en iets aanwijzen en vertellen. Zijn verhaal kan inspirerend werken en een andere kijk op het gebied geven. Voor een kenner kost het weinig voorbereiding om in monoloogvorm de excursie te leiden. Het nadeel van deze vorm is de passiviteit van de deelnemers. Een paar leuke opdrachten, waarin de beleving of ervaring van deelnemers wordt gevraagd, kan deze vorm speels en aantrekkelijk maken.

Een "excursie" hoeft niet altijd compleet te worden voorbereid, zoals bij een publiekswandeling of opdrachtentocht. Natuurliefhebbers gaan meestal op excursie naar een bepaald gebied om daar de natuur te verkennen.

Op excursie
(Foto: Dienst Groen-
voorzieningen en
Milieueducatie, Den
Haag)

Soms wordt daarbij naar alles wat aanspreekt gekeken, soms richt men de aandacht op een specifiek onderwerp, bijvoorbeeld vogels of paddestoelen. De excursieleider kent in het algemeen het gebied goed en is vertrouwd met de er voorkomende dieren, planten en andere zaken. Er wordt, afhankelijk van wat zich voordoet, voor een route gekozen en voor de tijd die men op bepaalde plaatsen doorbrengt. Organisaties voor natuurstudie, zoals vanouds de Jeugdbonden voor Natuurstudie, zullen er meestal op deze manier op uittrekken. Maar tegenwoordig kun je zo ook leden van een Jeugdvogelwacht, van de WWF-Rangers of van een IVN-jeugdgroep op deze ongedwongen wijze "vogelend" of "hybiënd" (bezig met wateronderzoek) tegenkomen.

Natuur- en milieupad

Een *natuurpad* biedt snel te realiseren mogelijkheden. De uitzetter van een natuurpad kan bordjes plaatsen die dienen als routeaanduiding en aanduiding van de plaats waar eventuele opdrachten uitgevoerd moeten worden. De deelnemers weten welke route ze moeten volgen en voeren de opdrachten ter plekke uit volgens de schriftelijke omschrijving die ze bij de start meekrijgen. Na afloop van de tocht wordt de route-aanduiding in de omgeving weggehaald en het natuurpad laat geen zichtbare sporen in het landschap na. Er bestaan natuurlijk ook veel permanente natuurpaden. Binnen de natuur- en milieu-educatie wordt dan vaak gebruik gemaakt van natuur- of milieupadboekjes. Deze boekjes kunnen aangeboden/verkocht worden in een bij het terrein gelegen bezoekerscentrum, café enz. Wandelaars kunnen hierdoor informatie krijgen over het gebied dat ze willen bezoeken. Op veel plaatsen wordt hierbij aan de jeugd gedacht: vaak in de vorm van opdrachten- of puzzelboekjes. Een jeugdgroep die een bepaald gebied gaat bezoeken, bijvoorbeeld tijdens een kamp, kan hiervan gebruik maken. Ook kan de begeleiding die de activiteit voorbereidt, dergelijke routebeschrijvingen gebruiken als basis voor een eigen tocht.

Een *milieupad* is in principe te vergelijken met een natuurpad, maar besteedt gerichter aandacht aan de relaties in de omgeving en de oorzaken en gevolgen van bepaalde invloeden. In nogal wat steden zijn, onder meer door nme-centra, *stadsmilieupaden* uitgegeven. De

woonomgeving is natuurlijk bij uitstek geschikt om aandacht te besteden aan de relaties tussen mens en milieu.

Speurtocht of puzzeltocht

Deze tochtvorm is bijzonder populair onder de jeugd. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat kinderen het leuk vinden om puzzels en geheimen op te lossen. Een speur- en puzzeltocht heeft iets spannends. Met behulp van aanwijzingen en route-aanduiders gaan ze met leeftijdsgenoten op pad. Onderweg treffen ze soms hun leiding of een opdrachtkaart en krijgen ze de tijd om een opdracht te doen of informatie te vernemen.

De begeleiders in het jeugd- en jongerenwerk maken ook graag gebruik van deze vorm. Mede omdat een dergelijke tocht goed is voor te bereiden en omdat men, door zich bijvoorbeeld bij anderen vooraf te oriënteren, vragen en opdrachten kan maken zonder zelf heel veel van natuur en milieu van de omgeving te weten.

Het is goed om van tijd tot tijd gebruik te maken van deze vorm.

Jammer genoeg worden de opdrachten niet altijd gerelateerd aan de omgeving. Ze kunnen soms in een volstrekt willekeurige volgorde in principe bij iedere post gedaan worden. Wil de speurtocht optimaal effect hebben dan zal de uitzetter juist de omgeving moeten betrekken bij de opdracht.

Vragen en opdrachten moeten door de deelnemers altijd uit de gegevens van de omgeving beantwoord kunnen worden.

De *wat is dit?*-vraag (bijvoorbeeld een boomsoort) kan alleen als de kinderen al eerder bomen leerden onderscheiden of als er een zoekkaart of gidsje aanwezig is.

De *welk doel?*-vraag (zoals bijvoorbeeld: "waarvoor werden deze lange naaldbomen vroeger gebruikt?") Antwoord moet zijn: voor mijnpalen) kan ook alleen als de kinderen hier al kennis van hebben of opzoekbronnen hebben, of als het met de fantasie te beantwoorden is.

Bijvoorbeeld: Wat zou je van deze bessen kunnen maken?

De *wat zou er gebeuren?* of *hoe werkt dat?*-vraag is een opdracht om iets te onderzoeken. De benodigde middelen daarvoor moeten aanwezig zijn. Ook zal het lang niet altijd lukken om de (vooraf bedachte)

"juiste" oplossing te vinden. Ook kunnen er verschillende oplossingen mogelijk zijn.

De vragen waarvan de antwoorden zelf *direct in de omgeving* ontdekt kunnen worden, zijn in feite de beste. Zoals:

- Waarnaar ruikt deze boom?;
- Hoe hoog is deze boom? (met behulp van een boommetertje);
- Waarom is het water op punt A niet (zichtbaar) vervuild en op punt B wel? (omdat daartussen een lozingspunt van een fabriek of boerderij blijkt te liggen);
- Hoe laat is het wanneer je hier langs komt? (bij tuin met zonnewijzer; principe uitleggen. Bij slecht weer niet mogelijk.)

Tenslotte zijn er *meningsvragen* mogelijk, bijvoorbeeld over bepaalde indrukken van de omgeving. Deze kan men natuurlijk nooit als goed of fout beoordelen.

Speurtochten zijn ook prima in een *thema* te plaatsen. Bijvoorbeeld: Het spoor dat gevolgd moet worden zijn de voetsporen van de Bos-trollen, die ons leiden naar een Elfje dat door hen is gevangen genomen. Onderweg richten de trollen allerlei schade aan, die herkend moet worden en waarvoor oplossingen moeten worden bedacht.

Rally's

Regelmatig organiseren allerlei clubs en verenigingen "rally's" juist in natuurgebieden. De bedoeling hiervan is per auto of per fiets zo snel mogelijk een bepaalde route te rijden én opdrachten uit te voeren. Dergelijke activiteiten kunnen erg verstorend voor de omgeving zijn en bovendien het wegennet zwaar belasten. Denk hieraan voor je iets dergelijks organiseert!

Zoek-je-eigen-weg tocht

Een tochtvorm die onder allerlei verschillende namen kan voorkomen en waarbij de route per groepje deelnemers verschillend is. Vaak bepaalt een stapel *kaartjes met opdrachten* wat er in wisselende volgorde gebeurt.

De opdrachten op deze kaartjes kunnen de *richting* betreffen (Ga 2e weg links. Loop met de zon in je rug. Ga in de richting van het geluid van een dier); *doe-opdrachten* geven (Zoek een mens. Loop de volgende 20 meter achterstevoren.) of een *waarnemingsopdracht* (Is dit een loofbos of een naaldbos? Waar groeien de meeste plantjes op het pad:

middenop of langs de randen? Luister twee minuten goed: hoeveel verschillende geluiden hoor je?). Tenslotte kunnen er *meningsvragen* zijn (Ik vind deze omgeving prettig/niet prettig/gewoon. In dit natuurgebied zouden meer/minder paden moeten zijn. Op dit moment wil ik graag over deze tocht opmerken:...). Allerlei varianten kunnen worden toegevoegd, afhankelijk van thema en plaats van de tocht. Zo is het mogelijk om "open" kaarten in te voegen: Bepaal hier zelf wat er gebeurt. De teksten moeten steeds zo kort en duidelijk mogelijk zijn.

Deze activiteit laat de deelnemers op een spannende, speelse manier de omgeving ontdekken. Dit spel is daarom vooral bruikbaar als "start-activiteit" van een thema-project of een kamp. Het is geschikt om grote groepen deelnemers met beperkte begeleiding een gebied te laten verkennen, maar ook voor gezinnen en individuele deelnemers. Jonge kinderen moeten per groepje wel een begeleider hebben. Kinderen kunnen ook zelf heel goed opdrachten voor dit spel bedenken. Een dergelijk *ontdek- of zoekspel* is heel geschikt om een bebouwde omgeving te verkennen, maar er zijn ook allerlei varianten mogelijk voor een meer natuurlijke omgeving, zoals het bos of de hei. Hou dan wel rekening met de beperkingen. Bijvoorbeeld het bestaande "kijk-in-je-wijk-spel" geeft veel routewijzigingen aan, waardoor men een klein, smal dorp al gauw uitwandelt. Opdrachten als: "Na tien huizen met rode tuinhekken linksaf." kunnen soms niet uitvoerbaar blijken.

De deelnemers aan zo'n tocht moeten daarom tevoren altijd enige afspraken horen of op schrift krijgen:

- de grenzen van een gebied waarbinnen men moet blijven (straatnamen noemen of op kaartje aangeven);
- op de paden/de stoep blijven; uitkijken bij het oversteken...;
- bij afwezigheid van een stoep zonodig links van de weg lopen
- geen afval achterlaten;
- wanneer een kaartje onbruikbaar/onuitvoerbaar blijkt: volgende kaartje nemen;
- kaartjes alleen te voren schudden, daarna niet meer, gebruikte kaartjes onderop leggen;
- eventueel tijdstip en plaats waarop men terug moet zijn. (Dat betekent dat ze dus uiterlijk een kwartier tevoren terug moeten gaan

Kijk "in"
je "wijk"
spel

lopen. Ook hiervoor is het meegeven van een plattegrond nuttig). Geef de groep pen, papier en andere benodigdheden voor de opdrachten mee. Zoals een zakje om vondsten in te verzamelen.

Naast de kaartjes-vorm zijn er andere mogelijkheden. Zoals het meegeven van een *kaart met daarop aangegeven enkele te bezoeken plekken*. Hoe men daar komt en in welke volgorde kiest men zelf. Enkele voorbeelden van zoek-je-weg-tochten:

Zoek je eigen-weg kleurentocht (8 jaar en ouder)

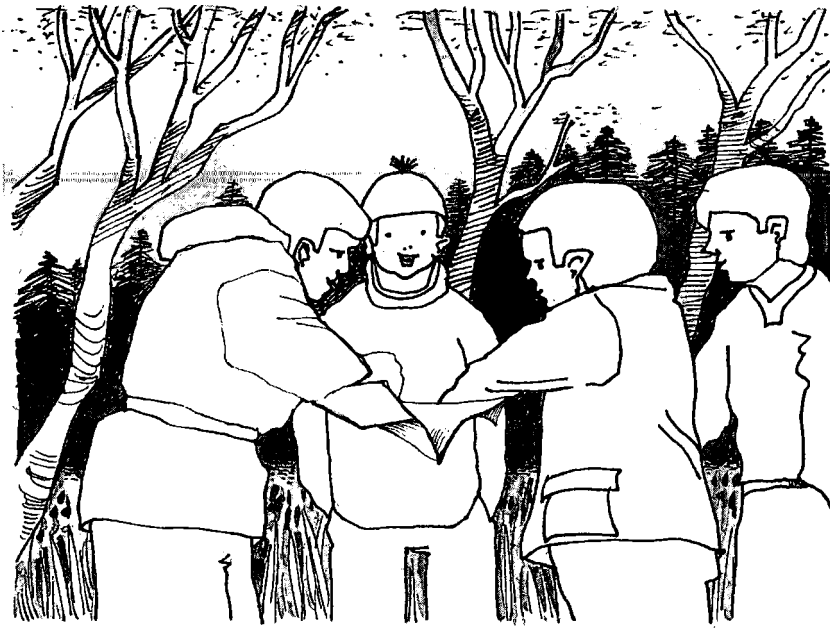
De kinderen vormen groepjes. Ze krijgen twee stapels kaarten in twee verschillende kleuren. De ene kleur geeft de route aan en de andere kleur geeft de opdracht. De groepjes nemen het eerste route-kaartje. Hierop staat bijvoorbeeld: Loop rechtuit en ga de eerste weg linksaf. Vervolgens nemen ze het eerste opdracht-kaartje: Teken de eerste bus die je tegenkomt. Als de kinderen dat hebben gedaan is het tijd om de route te vervolgen met behulp van het tweede-route-kaartje. Route en opdracht wisselen elkaar hier dus steeds af. Maar mocht een bepaalde opdracht niet uitvoerbaar zijn op de plaats waar men is, dan mag men een tweede routekaart nemen. Zorg daarom voor meer route- dan opdrachtkaarten.

Geef de groepjes de benodigde voorwerpen mee om de opdrachten uit te voeren.

Nachtoriëntatie (12 jaar en ouder)

Het merendeel van de jeugd heeft natuurervaringen bij daglicht. Het lopen met een zaklamp van de caravan naar de w.c. is voor sommige kinderen de enige nachtbeleving buiten. Toch heeft de nacht die zo onheilspellend kan zijn, invloed op ons. Het landschap, waar jongeren naar hun eigen zeggen blindelings de weg in weten te vinden, verandert. En daardoor de mens ook. Het is net alsof we niet meer zo zeker zijn van onszelf. Kinderen hebben dat heel sterk. Achter elke boom zien ze wel iemand staan. Elk geluid krijgt in de nacht een andere betekenis. Aan de andere kant is de nacht ook heel veilig. Je bent immers even alleen, niemand ziet je, je kunt doen wat je wilt. Overdag oriënteren we ons op datgene wat we zien. In de avond of nacht is dat anders. Het kabbelen van een beekje, een glibberig pad,

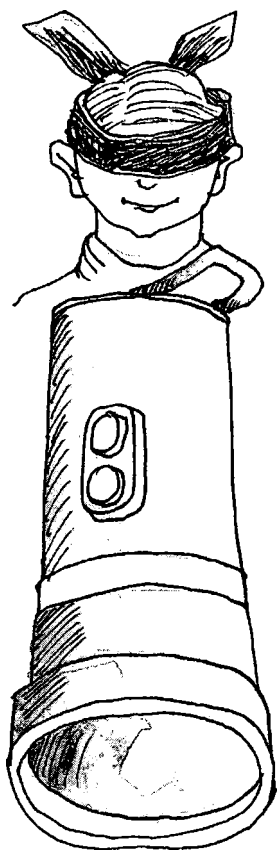
een wit huis, de sterrenhemel worden oriëntatiepunten. Een hele ervaring dit tijdens een wandeling eens mee te maken. Voorkom dat groepen lawaai gaan maken. Loop in kleine groepjes. Organiseer het zo dat je altijd weet waar een groep zit. Gebruik zaklantaarns zo min mogelijk, de ogen wennen dan sneller aan het donker. Je kunt ook een nachtorientatietocht uitzetten. De groep volgt dan bijvoorbeeld waxinelichtjes in jampotdeksels (pas op voor brand), lichtflitsen van een zaklamp (boodschap in morsetekens) en dergelijke. Met een zaklamp kan de groep in bomen bevestigde reflectoren (bijvoorbeeld van fluorescerend papier omwikkeld met boeklon) zelf als spoor volgen.

Dropping

Een dropping is een populaire activiteit in het jeugd- en jongerenwerk. Vooral in kampen voor jongeren is altijd wel een dropping opgenomen. Maar men kent bijvoorbeeld ook nieuwjaars-, carnavals-, zomer- nachtdroppings.

De uitgangspunten van een dropping zijn dat de deelnemers in groepjes op een onbekende plaats worden afgezet, meestal 's nachts,

waarna ze zo snel mogelijk naar een bepaalde plaats of het kamp terug moeten komen. Soms moeten ook bepaalde opdrachten worden uitgevoerd. De groepjes krijgen bepaalde hulpmiddelen mee, zoals zaklantaarn, kompas, iets te eten, enig geld en de al eerder genoemde enveloppe met noodtelefoonnummer, -adres, -geld.

Een dropping is spannend tot het moment dat de deelnemers zich georiënteerd hebben. Daarna rest hen niets dan teruglopen. In veel gevallen zoekt een groep de grote weg op en loopt daardoor ook nog gevaar.

Beheerders van natuurgebieden hebben vaak een enorme hekel aan droppings e.d. Om maar zo snel mogelijk het doel te bereiken trekken de groepen dwars door het terrein (liefst in broedtijd of door kwetsbare begroeiing), terwijl hun enthousiasme "duidelijk" hoorbaar is (en mogelijk ook de "angst voor het donker" wat moet verdrijven die ook deze bijna-volwassenen vaak toch nog blijken te hebben...)

Wil je voorkomen dat je organisatie hierdoor een negatieve naam krijgt of dat het terrein tot "verboden gebied" wordt verklaard, overleg dan altijd tevoren en vraag toestemming en maak stevige afspraken. Een afspraak kan zijn dat men *in ieder geval op wegen en paden* blijft.

Mocht een dropping op de geplande plaats niet mogelijk zijn, dan zijn er genoeg alternatieven.

- Een alternatief kan zijn om de groep door middel van een *stertocht* door een onbekend, maar afgebakend bosterrein te laten lopen. De nacht-ervaring blijft even intensief en de natuurbeleving wordt met behulp van nachtopdrachten uitgediept. (Bij een stertocht gaat men uit van één centraal punt. Daarvandaan loopt men telkens naar een bepaald punt om een opdracht uit te voeren.)
- Een dropping in een *duister poldergebied* met rechte wegen kan ook heel beklemmend zijn.
- Het *van de ene stad of dorp naar de andere* komen, is een regelmatig gebruikte opdracht. (Wie is het snelst? Wie het origineelst? Wie brengt de leukste vervoerder mee? Enz.)
- Een "*boot-dropping*" met roei-boot of kano (met daarmee ervaren deelnemers!) is een spannend alternatief. Maar doe ook dit niet in watergebieden met kwetsbare oeverbegroeiing en fauna. In veel nieuwbouw-wijken vind je al genoeg waterwegen!

Meer milieuvriendelijke en natuur- en milieu-educatieve droppings zijn er ook. Deze hoeven ook niet persé 's nachts te worden uitgevoerd.

Bijvoorbeeld:

- Wie komt *het snelst* door de stad of naar een bepaalde plaats met alleen gebruik van het *openbaar vervoer*? Of wie gebruikt de meeste middelen van openbaar vervoer? (Geld mee en zorg voor kaartjes e.d. als bewijs.)

- *Bezoek* in de plaats waar je bent achtereenvolgens een museum dat iets met natuur of milieu heeft te maken, een kinderboerderij, een heempark of -tuin, een natuur-en milieu-educatief centrum en kom daarna terug. Als bewijs dienen kaartjes, handtekeningen, beschrijving van de omgeving, enz.

- Maak een *kringloop-bezoek*: dat wil zeggen bezoek instellingen en bedrijven die te maken hebben met één onderdeel van een zelf-bedachte kringloop. Maak die zo compleet mogelijk. Twee voorbeelden: gezin, hun afval, schillenboer, vuilnisdienst of kringloop-bedrijf, verwerkingsbedrijf of hergebruik-winkel, compost voor tuingebruik, opgeknapte spullen, varkensfokkerij die schillen afneemt. Gezin, waterkraan, riolering, afvalwaterzuivering, lozingspunt, drinkwaterbedrijf. Neem van ieder bezoek weer iets mee.

Deze tocht moet mogelijk eerst door de deelnemers worden voorbereid en goede advisering door de begeleiding is nodig.

2.7 TECHNIEKEN OM ROUTES AAN TE GEVEN

Oriëntatie bij kinderen

Wie tochten voor kinderen organiseert, houdt natuurlijk rekening met hun leeftijd. Vooral als ze zich daarbij zelf op de een of andere manier moeten oriënteren. Een leuk onderzoek geeft hierbij enig inzicht.⁹

F. Stückrath maakte met drie groepen kinderen een wandeling. De eerste groep in de leeftijd van onze basisgroepen 3 en 4, de tweede groep 5/6 en de derde groep 7/8. Ze begonnen vanuit een voor de kinderen onbekend dorp en wandelden door een heuvelachtig, bebost landschap.

Op een bepaald moment vraagt hij iedere groep om de weg terug naar het dorp te zoeken. (Dit weten ze tevoren.)

- De *jongste groep* vindt de heenweg prachtig; ze verkennen de nieuwe ruimte op allerlei manieren. Ze springen over kuilen, rennen hellingen op en af, stampen lekker met z'n allen op een brug, enz. Terug blijkt moeilijker. Stückrath merkt dat kinderen zich op een heel toevallige manier oriënteren: "Hé, dat is die kraakbrug, nu gaan we goed!" Ook ontdekken ze weer nieuwe dingen. De kinderen oriënteren zich op de *plaatsen waar ze iets hebben beleefd*; hoe die plaatsen verbonden zijn, zien ze nog niet.

S. vraagt hen om de weg te tekenen: de jongsten tekenen alleen wat ze beleefd hebben, de wat ouderen maken een lijn, die soms wat kronkelt; daar zijn dan de bosbessen geplukt.

- De *middengroep* neemt al wat *meer afstand*, ze proberen op de heenweg al plaatsen te onthouden, ook die waar niet iets speciaals wordt beleefd. Ze zetten af en toe een kruis op een boom, maar dat helpt weinig, want op de terugweg zien ze de bomen natuurlijk precies van de andere kant!

In hun tekeningen maken ze een duidelijk "spoor", van plaats tot plaats. Maar het klopt allemaal nog niet erg met de werkelijkheid.

- Een soort *overzicht van bovenaf* wat ze nog missen, begint de *oudste groep* te ontwikkelen. Ze kijken op de heenweg steeds achterom om zich het uitzicht in te prenten en ze zoeken hoge punten op, om het terrein wat te kunnen overzien. Uit het feit dat ze op de terugweg stukjes route afsnijden blijkt dat ze de zaak beginnen te snappen. De tekeningen beginnen ook meer op een echte landkaart te lijken, ze zijn nauwkeuriger en schematischer.

Oriënteren moet je dus leren. Ook jongeren van zo'n 14, 15 jaar vinden het nog heel moeilijk een stafkaart van 1:25.000 te gebruiken. Houd daar rekening mee en zorg ervoor dat eerst praktijkervaring wordt opgedaan.¹⁰

Gemarkeerde routes: sporen volgen

Een route van een tijdelijke tocht kan op allerlei manieren worden aangegeven. Door de route op een bepaalde manier te markeren of door de deelnemers middelen mee te geven, waarmee ze zelf de route kunnen bepalen. Spoorzoeken in de natuur is een van de oudste manieren om een tocht te maken. Wie zelf sporen maakt, moet die tevoren goed aan de deelnemers duidelijk maken. Vooral als meer

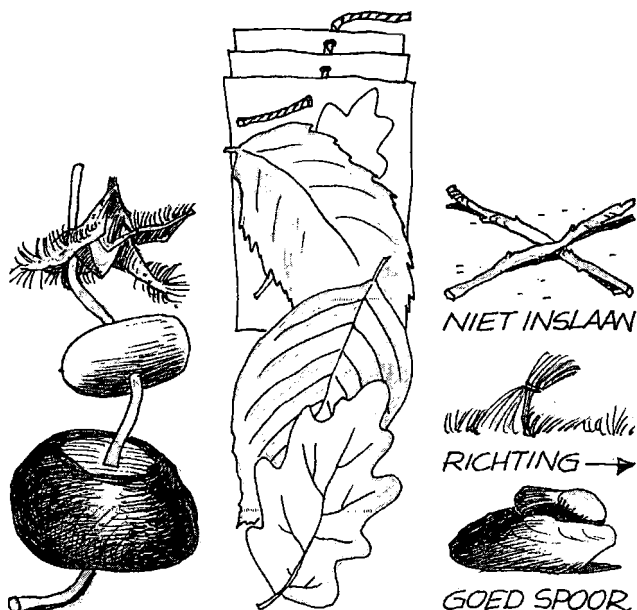
symbolen worden gebruikt.

In heel veel uitgaven van het jeugd- en jongerenwerk en sport- en spelorganisaties is hierover informatie te vinden, vaak met allerlei voorbeelden. We geven hierna daarom maar een beperkt aantal voorbeelden. Op elke vorm kan bovendien zelf weer worden gevarieerd.¹¹

Papier

Papiertjes of kartonnetjes in een afgesproken kleur of vorm kunnen de route aangeven. Vele varianten zijn mogelijk. Vogeltjes kunnen uitgeknipt uit karton, aan een touwtje bevestigd en in een boom gehangen worden. Op iedere vogel kan een letter staan. De vogels hangen verspreid over de route. De letters vormen een zin. Variatie is mogelijk met planten, boombladeren, kaboutermutsjes, wapenschilden, figuren uit Sesamstraat en noem maar op. Let bij sporen van papier altijd op de bevestiging. Karton kan mooi om een tak gedraaid worden.

Gebruik van papierstroken in de bebouwde kom is niet aan te raden, ze worden vaak door anderen weggehaald. De laatste groep neemt altijd de route-aanduiders mee. Opggeruimd staat netjes.

Verschillende manieren
om een route uit te
zetten.

Pijlen

De eenvoudigste manier van een routeaanduiding is een pijl van karton of papier die in een bepaalde richting wijst. Groot nadeel is dat de pijl vaak slap gaat hangen of gedraaid kan worden zodat hij zijn functie verliest. Daarom schrijven we altijd de naam van onze club op de pijl, zo weet iedereen of de pijl omgedraaid is. De tekst moet immers van links naar rechts, horizontaal, zijn te lezen. Pijlen kun je ook met krijt trekken of met een stok in het zand.

Natuursporen

Helemaal in de sfeer van nme-tochten passen natuurprodukten als routeaanduiders. Met natuurprodukten is een prima spoor uit te zetten. Denk aan steentjes, droge takjes, bladeren van struiken, denne- en sparrekegels, eikels en droog gras. Een leuke routevolger is het aanbrengen van vreemde natuurelementen. Bijvoorbeeld in een wilg de bladeren van een eik, of in een eik de vruchten van een kastanje.

Bladeren

De kinderen krijgen een ketting met daaraan geregen een reeks bladeren. Een eikeblad wil zeggen: rechtdoor, een beukeblad linksaf, een blad van de vlier rechtsaf, enz. De bladeren kunnen ook eerst op een kartonnetje geplakt of door middel van spat- of stempeltechniek op de kaartjes gedrukt worden. Daarna rijgen we de kaartjes aan een ketting. Leg de kaartjes in de juiste volgorde. Controleer dit goed. Zet eerst de route uit en leg deze op papier vast. Zet alle wegveranderingen onder elkaar. Bedenk daarna welke bladeren gebruikt worden voor welke richting. Als je bij het uitzetten 20 maal van richting veranderd bent, heb je dus 20 kaartjes nodig. Dat is makkelijk te controleren. Nummer de kaartjes en adviseer de kinderen na iedere wegverandering het kaartje of blad van de ketting te halen. Op de kaartjes kunnen kleine opdrachten staan. Naast bladeren kunnen ook andere symbolen gebruikt worden.

Lijn of touw

Voor een route dwars door een bos kan een lijn (dun sisaltouw) dienst doen als routevolger. De groep krijgt een haspel mee en rolt het touw op. Als we in meerdere groepjes werken, is dat de taak van het laatste

groepje. De groepjes kunnen bij een post wisselen. Een knoop in het touw geeft aan dat de kinderen op die plaats een opdracht moeten zoeken of goed moeten letten op een gebeurtenis. De leiding zit bijvoorbeeld verkleed achter een boom en vertelt een verhaal.

Tochten met een routekaart of -beschrijving

Om een tocht te lopen, kunnen we ook gebruik maken van kaarten. Dit kunnen bestaande (topografische) kaarten zijn, maar ook zelfgemaakte.

Plattegrond

Een plattegrond is een grondtekening van een huis, dorp of stad. De straten en de namen van de straten vind je er op terug, alsook de markante punten, gebouwen enz. Een tocht is eenvoudig uit te stippelen. Mogelijkheid: je kunt het punt van vertrek en aankomst aangeven en de groep zelf de route laten bepalen. Geef de groep een aantal algemene opdrachten mee voor een stadsverkenning. Ook kan de route uitgestippeld zijn met een rode lijn. Op de plattegrond kan het begin en het eindpunt worden aangegeven. Rode stippen duiden de plaatsen aan waar de groep in ieder geval naar toe moet. Op die plaatsen is een opdracht te vinden. De weg van stip naar stip bepaalt de groep zelf. Of, geef op de plattegrond aan langs welke plaatsen de groep niet mag komen. Maak bepaalde gedeelten van de plattegrond wit. De groep kan nu de wegen niet meer herkennen. Er is dus een hindernis ingebouwd, dat maakt de route spannend en de tochtbeleving groter.

Routeschets

Bij natuurverkenningstochten is een routeschets een prima te gebruiken middel. De schets wordt *van beneden naar boven* gelezen. Bij verandering van richting wordt een horizontale dwarsstreep gezet en wordt opnieuw met de schets begonnen. De bovenkant van de schets houdt je in de looprichting. In de schets wordt gewerkt met diverse kolommen. Er is een kolom "verslag". Hierin wordt in het kort iets gezegd over de omgeving, waarop gelet moet worden. In de kolom "schets" wordt de route geschetst, waarbij de juiste topografische kaarttekens gebruikt worden. In de kolom "afstand" wordt de afstand

tussen twee richtingsveranderingen aangegeven. Het bovenste getal geeft de totaal gelopen afstand op dat moment weer. De noordpijl geeft de richting aan die men moet lopen. Deze route is, met enige kennis van een kompas, prima te lopen. Men kan er veel informatie in kwijt.

VERSLAG	GR.	N.	SCHETS	AFST.
re. bieten				1150
li. akker, tarwe	70	↖		250
li. boomgaard	340	↗		900
zie de muurornamenten				125
	90	←		775
re. toren	360	↑		525
re. park, beuken en start paardekastanje	90	←		250
				100
				150
				150

Routeschets

Tocht met kaart en kompas

Het werken met kaart en kompas kent veel toepassingsmogelijkheden, maar vereist wel enige oefening. Er is veel literatuur op de markt over het werken met kaart en kompas. Uitgaven van de organisaties Bres, Jong Nederland en Scouting helpen je op weg om de techniek en de diverse toepassingsmogelijkheden onder de knie te krijgen.

Het kompas kan in vier verschillende situaties worden toegepast:

- bij de bepaling waar je bent en in welke richting je moet gaan of teruggaan;
- als spel- of plaatsbepaler en als richting-aangever bij tochten;
- bij opdrachten of bij het oplossen van een geheimschrift;
- bij specifieke activiteiten als een dropping, hike, zwerftocht, survival- of overlevingstocht.

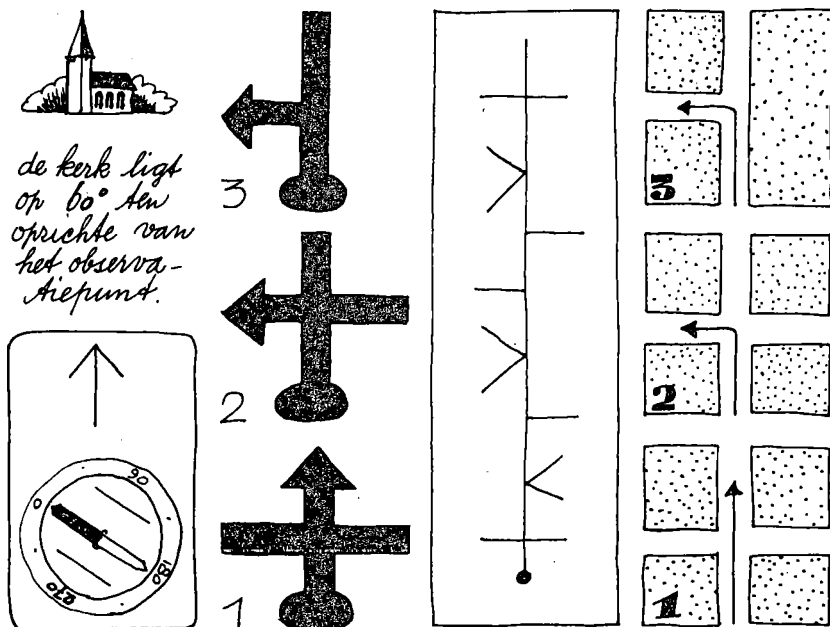
Bolletje-pijltjestocht

Alle wegen worden teruggebracht tot lijnen. Bij elk kruispunt wordt de plaats waar men vandaan komt aangegeven met een bolletje, de richting die men verder gaat wordt aangegeven met een pijl.

Striptocht

De striptocht is een hulpmiddel om zo snel mogelijk door de stad te komen, zonder gebruik te maken van een plattegrond. Dit systeem werd toegepast door taxi-chauffeurs in Londen. Tijdens de laatste wereldoorlog gebruikten de geallieerde legers dit systeem om de transporten zo snel mogelijk door de steden te loodsen. De "strip" is een verticale streep met links en rechts dwarsstrepen. Die dwarswegen geven de zijwegen aan, die niet ingeslagen dienen te worden. Het kaartje moet van onderen naar boven worden gelezen. De kaart is niet op schaal.

Hoe ga je te werk? Geef aan het begin van een striptocht een nadere aanduiding, bijvoorbeeld het clublokaal, als start- of vertrekpunt. Bij elke samenkomst van wegen, of je daar verandert van richting of niet, vraag je je af: Als ik in die richting verder ga, hoeveel wegen kan ik dan met mijn rechterhand aanwijzen en hoeveel met mijn linkerhand?" De weg waar je uitkomt en de weg waar je ingaat worden niet meegeteld. Voor elke weg die je rechts laat liggen, zet je een streepje rechts tegen de hoofdlijn en voor elke weg links, een streepje links tegen de hoofdlijn.

Rebustocht

Met name voor jonge kinderen is een rebustocht heel leuk. Een aaneenschakeling van tekeningen die de route aangeven. Al naar gelang de leeftijd wordt de moeilijkheidsgraad bepaald. Loop vooraf de tocht zelf, maak duidelijke notities van de route en schrijf markante punten op en verwerk deze in de rebus.

Fototocht

De route van de tocht wordt door een serie foto's van markante punten aangegeven. Er worden foto's gemaakt van verkeersborden, bijzondere bomen, ornamenten, details van woningen, kastelen, opvallende uitzichtpunten en wegkruizen. In plaats van foto's kunnen ook tekeningen worden gebruikt. Tijdens een wandeling leggen de route-uitzetters de beelden vast. Deze route kan op een plattegrond ingetekend worden. Zet op de plattegrond cijfers bij de plaats waar je een foto (of tekening) hebt gemaakt. Plaats de foto's kris-kras door elkaar op een ander vel. Zet er letters bij. Iedere letter correspondeert met een cijfer. Komt de groep bij een cijfer op de plattegrond, dan kijken ze goed om zich heen en proberen op het vel met foto's en tekeningen de juiste tekening bij de juiste plaats te vinden. Het aantrekkelijke van deze techniek is dat de deelnemers zich ervan bewust worden hoe weinig oog ze normaal gesproken voor de omgeving hebben. Het is ook mogelijk de hele te volgen route door middel van foto's aan te geven. Zorg er dan voor dat iedere foto wel in dezelfde looprichting wordt genomen. Vermeld apart niet te fotograferen knelpunten of route-veranderingen.

Noten:

- 1 Kwekelingen-Almanak 1909, vermeld in Blauwe en Rode Jeugd, een bijdrage tot de geschiedenis van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940. G. Harmsen, Van Gorcum Comp., Assen 1961.
- 2 Harmsen, G., "Blauwe en Rode Jeugd". blz. 81-82. Van Gorcum Comp., Assen 1966.
- 3 Viëtor, M., Natuurbeleving bij jongeren. Doctoraal scriptie Vakgroep klinische en orthopedagogiek, Leiden 1985.
- 4 Hoenen, L., persoonlijke ervaring.
- 5 Dit schema is deels gebaseerd op "G. Hettinga, Kind en natuur, Van Loghum Slaterus 1987, hoewel dit wat anders en soms wat onduidelijk is gestructureerd.
- 6 Doorman, M., Uit: Weg, wegen. Amsterdam 1985.

7 Margadant-van Arcken, M., i.s.m. Kempen, M. van, Groen Verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen. SDU, Den Haag 1990.

8 Topografische dienst, Postbus 115, 7800 AC Emmen tel.: 05910 - 96223/96224

9 Stuckrath, F. Kind und Raum, Kösel Verlag, München 1963.

10 Bleeker en Mulderij. Kinderen buiten spel. Op zoek naar een vriendelijke woonomgeving voor kinderen. Boom, Meppel 1978.

11 Velthuis, C., BRES Spelenboek. Maarn 1987.

3

“Als feiten het zaad zijn, waaruit later kennis en begrip groeien, dan zijn de gevoelens en de zintuiglijke ervaringen de vruchtbare aarde waarin het zaad moet groeien. De vroege kinderjaren zijn de tijd om die aarde voor te bereiden.”

Rachel Carson. *The Sense of Wonder*, 1956.

3.1 INLEIDING

Wie met kinderen in een bos een tocht heeft gemaakt en hen vraagt wat ze hebben gezien, zal zeker “bomen” horen. Wie met dezelfde groep kinderen de tijd heeft genomen om een tijdje naar één boom te kijken, met de hand een kijk-raampje om de ogen makend, zal zeker iets horen over die speciale boom en wat daaraan te zien was.

Maar wie kinderen heeft gevraagd om één speciale boom uit te kiezen en daar een tekening van te maken, zal ontdekken dat die boom hun boom is geworden. De wortels, stam, takken, bladeren ervan zijn voorgoed een deel van hun beleving en van henzelf geworden. Ze hebben de tijd gehad om de boom werkelijk te *zién*.

Want er is buiten zoveel te zien. Een spinneweb vol druppels morgendauw, een rij marcherende mieren over het bospad, luidruchtige spreeuwen op de schoorsteen aan de overkant, allerlei pluizige en prikkende planten op het landje, spiegelende wolken in een plas: gooi er eens een steentje in!

Kinderen zien en ontdekken zelf van alles en hun nieuwsgierigheid en interesse kan worden gestimuleerd door volwassenen die de tijd nemen om deze plekken met hen te verkennen en zich erdoor te laten inspireren.

Kinderen die de kans hebben gehad om de kleuren van een vlinder-vleugel, het patroon van een sneeuwvlok of de zang van een merel op een zomeravond te bewonderen en zich er om te verwonderen zullen zich dit hun hele leven lang herinneren. Het kan bijdragen tot een gevoel van verbondenheid met de natuur.

Groeiende belangstelling, waardering en liefde voor de natuurlijke omgeving kunnen uiteindelijk tot bewustwording en verantwoordelijkheidsbesef leiden.

De natuur is al sinds de mensheid de eerste diersymbolen op rots-
wanden kraste een bron van inspiratie geweest. Kunst is een persoonlijke
reactie op de omgeving, de wereld om ons heen. Het is een universele
taal, die mensen en culturen verbindt.

*Bij verkenning en beleving van de natuur kan het gebruik van kunstzinnige
middelen kinderen en jongeren stimuleren zich meer bewust te worden van
hun omgeving, er meer inzicht in te krijgen en daardoor hun natuurlijke
omgeving meer te waarderen.¹*

Het gebruik van kunstzinnige middelen in het kader van natuur- en
milieu-educatieve activiteiten biedt mogelijkheden om:

- ervaring op te doen met de natuur als bron van materialen;
- de opgedane ervaringen en ontwikkelde visie expressief te uiten;
- op basis van de eigen ervaringen en visie eigen creaties te scheppen;
- op een zinvolle manier allerlei materialen her te gebruiken en
opnieuw toe te passen;
- te leren bewust en op een milieuvriendelijke manier de benodigde
middelen en materialen te hanteren.

En tenslotte: bezig zijn met kunstzinnige middelen en je ongedwongen
kunnen uiten is vooral een heel plezierige en aantrekkelijke vorm van
vrijtijdsbesteding voor kinderen en jongeren (en volwassenen!) en
neemt daardoor een vanzelfsprekende plaats bij activiteiten voor deze
groepen in.

Wanneer ervaring een vorm vindt...

Kunstenaars reageren op de kleine dingen die zij in hun omgeving
zien en die hun aandacht trekken. Langzamerhand vormt zich op basis
daarvan in hun gedachten een idee. Dit idee krijgt steeds meer vorm,
tot de vorm op een goede dag werkelijkheid wordt.

Je kunt dit vergelijken met de ontwikkeling die een rups doormaakt
om een vlinder te worden. Vanuit een onaanzienlijke, rimpelige pop,
kruipen een insect, dat na het oppompen van de vleugels, een tere,
wondermooie vlinder is geworden. Deze verandering van vorm heet
metamorfose. Kunst ontstaat ook uit een dergelijke metamorfose. Het
vluchtige idee dat uit inspiratie voortkwam, krijgt na een periode van
inspanning een duurzame vorm.

"Verwondering.

Verwondering is als een parel in een oester;

als een schelp gesloten is zie je niets.

Elk kind bezit die parel, maar snel worden ze ingelijfd in codes, etiketten, jaloersheid, wantrouwen en vooroordelen.

Verwondering doorbreekt berekeningen,

kleurloze vanzelfsprekendheid kent geen nuttigheidsoverwegingen.

Verwondering brengt mensen dicht bij de natuur en -wat belangrijker is- dicht bij elkaar.

Verwondering is de kunst elkaar steeds te zien met nieuwe ogen.

Om echt te geloven moet je verwonderd kunnen zijn.

Verwondering ligt in kleine dingen, ogen die je begrijpend aankijken, oren die stil naar je luisteren, een hand die streelt door je haar, voeten die je ontmoeten, het gevoel dat iemand aan je denkt, de ervaring dat iemand je ziet staan, je veilig en geborgen weten.

Verwondering is het kleine in je leven groter waarde geven.

Dat je kunt lopen, horen, zien, tasten, voelen, ruiken, is dat vanzelfsprekend voor jou?

Dat er bloemen, bomen, zon, maan en sterren zijn, heb je daar ooit bij stil gestaan?

Er is lente, zomer, herfst, winter en elk seizoen heeft zijn eigen kleuren en schoonheid.

Boeit het je nog dat er elke morgen een nieuwe dag begint, dat er vriendschap bestaat, dat er mensen verliefd kunnen worden, dat er kinderen geboren worden?

Het leven wordt pas echt een wonder als niets meer vanzelfsprekend is, als je een glimlach als een gave ervaart."

Leon Hoenen

Jonge kinderen ontdekken hun omgeving vooral met hun zintuigen. Dit neemt af bij het ouder worden. Om werkelijk de omgeving in alle facetten te beleven, zal men dus het gebruik van de zintuigen weer moeten stimuleren. Expressie drukt uit wat je beleeft, denkt, voelt, ziet, hoort, ruikt en proeft van de wereld om je heen.

Vormen van expressie integreren in natuur- en milieu-educatieve activiteiten zal ook de ontwikkeling van de waarneming van kinderen stimuleren. Ze zullen iets proberen te begrijpen, te plaatsen, er zin aan te geven. Kinderen zien vormen en kleuren, en voelen hoe zacht de vacht van een dier is. Ze worden zich bewust van overeenkomsten en

verschillen. Door al deze waarnemingen vormen kinderen zich een beeld van hun nog kleine concrete wereld. Door te tekenen, te schilderen of te boetseren, laat het kind op eigen, unieke wijze zien hoe het de omgeving ervaart.

3.2 JEUGD EN CREATIVITEIT

Rond het tiende jaar neemt de creativiteit van veel kinderen af.

Kinderen die in de speel-leerjaren met veel overgave en fantasie aan het werken waren, komen daar enkele jaren later niet meer aan toe. Ze tekenen stereotypen: de rechte horizonstreep, het wattenbolletje op twee streepjes als boom, de wolken-wattenbolletjes en zwerm vogel-v'tjes in de lucht. Waar is de durf en originaliteit gebleven? Opeens denken kinderen: "Nee, ik kan het niet "echt" genoeg maken, het is te moeilijk, te kinderachtig". Ze gaan zich conformeren aan groepsnormen of aan die van bepaalde volwassenen.

In de eerste plaats moeten we ons realiseren dat creatief denken en handelen moeilijk tot ontwikkeling komen in een vorm van educatie die gekenmerkt wordt door geslotenheid. De durf om naar eigen oplossingen te zoeken wordt maar al te vaak in onze cultuur in een vroeg stadium bij het kind afgeremd of zelfs verhinderd.

(Foto: IVN, Amsterdam)

In de tweede plaats zal de jeugdbegeleider steeds vanuit een eigen enthousiasme en vanuit eigen beleving nieuwe ideeën moeten aanreiken om het creatief uiten verder te ontwikkelen. Hij draagt zorg voor een uitnodigende omgeving, een wereld waarin voor het kind steeds weer iets te ontdekken en te ervaren valt. Een situatie waarin de nieuwsgierigheid een kans krijgt. We moeten ervoor waken dat de zintuiglijkheid, -die ieder kind van nature bezit- niet verarmt.

Het buitenschoolse jeugdwerk, in de vrije tijd, biedt bij uitstek mogelijkheden om (natuur)belevissen en andere ontdekkingen creatief vorm te geven. Er is volop tijd, er zijn volop gelegenheden om creativiteit, expressie in activiteiten in te passen. Om de mogelijkheden van allerlei materialen te onderzoeken en uit te vinden waarmee je het leuk en prettig vindt. Om met veel minder begrenzingen door tijd, ruimte, eisen en regels dan binnen het onderwijs te kunnen experimenteren, alleen of juist in groepsverband.

Creativiteit bij kleuters

Bij kleuters speelt de realiteit dichtbij een grote rol. Verder roepen begrippen als goed en slecht, en spanning de interesse op.

In een verhaal of spel voor kleuters moet alles kunnen. Grote tegenstellingen in karaktertrekken spreken de kleuter aan. Naast de nabije werkelijkheid kunnen fantasiefiguren gebruikt worden: feeën, kabouters, trollen en zo meer. Door hun (schijnbare) ongecompliceerdheid zijn dieren populair bij kleuters. Het spelenthousiasme is nog erg afhankelijk van de begeleider of leidster die voor de groep staat.

Kleuters spelen graag met z'n allen boom of met z'n allen slang. Allemaal hetzelfde doen is voor de kleuter werken in een groep. De kleuter is primair gericht op zichzelf. Kleuters kunnen prima de inhoud van een creatief spel mee bepalen. Bouw steeds vragen in. Op basis van het gegeven antwoord kan het spel worden voortgezet.

Kleuters kunnen met de meest eenvoudige materialen spelen. Juist de kleine dingen om de kleuter heen zijn duidelijk als spel-ingrediënten te herkennen. Vadertje en Moedertje spelen is populair, maar Batman en Ghostbusters en andere populaire tv-figuren inspireren evenzeer. Spel en werkelijkheid lopen door elkaar. Dat maakt het moeilijk de kaders waarbinnen het creatief spel zich afspeelt, af te spreken.

Bij het gebruik van materialen is de kleuter nog nauwelijks geïnteresseerd in resultaat. Knoeien met water en zand, met verf en klei, zijn op zichzelf al enorme ervaringen. Met kastanjes, eikels en steentjes kun je rollen en gooien. De natuur is voor hen gebruiksnatuur, speelnatuur en helemaal nog geen esthetische natuur.

Creativiteit bij het basis-schoolkind

Het verschil tussen spel en realiteit gaat zich nu duidelijker aftekenen. Er wordt minder spontaan gespeeld dan door kleuters. De begeleider moet meer aanzetten geven. De fantasie wordt realistischer. De fase van de sprookjeswereld loopt ten einde, de instelling tot de echte wereld wordt steeds belangrijker. Er is meer interesse voor controleerbare feiten en wetenswaardigheden. Een verhaal-structuur moet logisch in elkaar zitten: het een moet uit het ander voortkomen; helderheid in oorzaak en gevolg.

Speel rondom zaken die de kinderen bezighouden: ervaringen van school, thuis, dingen die ze op tv hebben gezien of hebben gelezen. Typetjes nadoen vindt het basis-schoolkind prachtig. Het is er erg gevoelig voor of iets echt is of niet.

Bij alle expressievormen wordt het kind meer resultaatgericht. "Het" moet iets worden, het moet "af" komen.

Creativiteit bij jongeren

Jongeren zijn in een voor hen vaak onzekere leeftijdsfase.

Er ontstaat duidelijk een spanning tussen jongens en meisjes. Er ontstaan allerlei groepen, met eigen normen, die zich tegen anderen afzetten. Jongeren zijn erg voor een eigen sfeer (geborgenheid) in hun groep. Interesse voor spanning en avontuur, de romantiek van een onbewoond eiland, maakt plaats voor de nabije romantiek, maatschappelijke thema's enz.

Allerlei rollenspelen doen het goed. Rollenspelen waarin de jongeren hun gevoel over een bepaalde situatie kunnen uiten, spreken aan. Het voeren van goede gesprekken en het uitwisselen van meningen en opvattingen is noodzakelijk binnen het kader van het volwassen worden. Om jongeren ertoe te brengen zich te uiten, moeten ze vaak over een drempel worden geholpen. Ze willen niet "voor gek" staan, ze denken gauw "niets te kunnen". Activiteiten als de "Kunstbende"

waardoor jongeren worden gestimuleerd zich op allerlei manieren creatief te uiten, tonen aan dat jongeren hiertoe wel degelijk op een heel eigen wijze door middel van expressievormen in staat zijn.

3.3 KUNSTZINNIGE VORMING EN NME

Ieder mens is in eerste instantie een zintuiglijk wezen dat ziet, voelt, ruikt, hoort en proeft. De ontwikkeling van die zintuigen is een van de educatieve doelen die de natuur- en milieu-educatie beoogt.

Natuur als bron van inspiratie en creatie

Er zijn grofweg drie “kunstuitingen” te onderscheiden:

- de *realistische* vorm. Je ziet bijvoorbeeld een landschap en probeert dit zo natuurgetrouw mogelijk over te brengen. Dit kan door gebruik te maken van verschillende vormen van expressie. Je kunt een landschap schilderen, fotograferen, je kunt er een gesproken verslag van maken enz. De kijker wordt een zo realistisch mogelijk beeld gegeven.
- de *emotionele* vorm. Je brengt door middel van een expressievorm een gevoel over. Hoe komt het landschap op jou over. Hoe zijn jouw emoties bij het zien van bijvoorbeeld een ree, het horen en voelen van een storm.
- de *rationele* vorm. Hier worden diverse elementen uit bijvoorbeeld het landschap gelicht en opnieuw gegroepeerd. Een boom is in eerste instantie niet als boom herkenbaar. Bepaalde vormen van de boom krijgen de nadruk. Elementen van de boom komen wel terug in de gekozen vorm.

Binnen deze kunstuitingen zijn veel tussenvormen denkbaar.

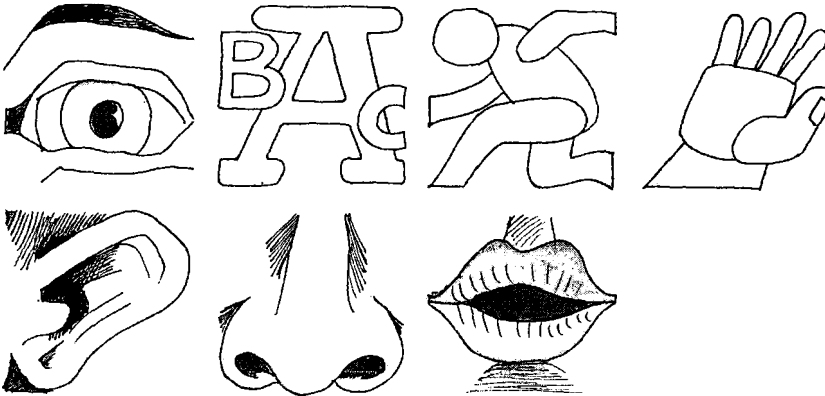
Er zijn kunstenaars die hun weg gevonden hebben door zich duidelijk herkenbaar door de natuur te laten inspireren. Onder natuur verstaan we hier: alles wat de mens om zich heen ziet en wat beschouwd wordt als nog niet door de mens gewijzigd, het landschap. In alle kunstvormen komt de relatie met de natuur op een of andere manier terug. Denk maar eens aan de Vier Jaargetijden van Vivaldi. Wat moet hij de natuur intens beleefd hebben voor hij dat muziekstuk componeerde.

Communicatie

Hoe maak je een ander duidelijk wat je bedoelt, wat je denkt of vindt van bepaalde zaken? Wie iets aan anderen wil overbrengen, zal daarbij vaak gebruik maken van expressievormen of expressieve middelen. Dit geldt natuurlijk ook bij nme-activiteiten. Dit kan *bewust*, als *toegepaste vorm*: foto- of diareportage, een informatiekraant, milieu-straattheater. Het kan, ook *bewust*, als *vrije vorm*: een gedicht, een schilderij, een pop-song.

Maar ook *onbewust* kun je overbrengen hoe je ergens over denkt: de manier van praten, manier van bewegen drukt iets uit van de eigen gevoelens en mening. Vraag verschillende mensen een boom te tekenen, allen zullen daarmee iets anders van zichzelf en de eigen impressie van de omgeving overbrengen.

Natuurlijk zijn er ook allerlei *andere communicatievormen*. Zoals die van dieren die door middel van geluiden of geuren iets op hun soort-genoten overbrengen. Dat valt buiten ons thema, maar kan wel onderwerp zijn van creatieve expressievormen.

Expressie

Via expressie kunnen we datgene wat in ons leeft aan de buitenwereld duidelijk maken door het een bepaalde vorm te geven. Gedachten of gevoelens kunnen geuit worden door er over te praten, erover te zingen, in houding of gezichtsuitdrukking weer te geven; te dansen, te springen, te kruipen; door ze op video vast te leggen, te filmen of fotograferen; door ze met behulp van materialen in beelden duidelijk

te maken, vorm te geven, te verven, te tekenen, te boetseren. Allerlei stemmingen, gevoelens en ideeën kunnen we via de genoemde communicatievormen kwijt. We zeggen dat we dan expressief bezig zijn. *In feite is expressie dus vormgeving van gevoelens en meningen en een opening tot communicatie.*

Twintig centimetertocht-tekening

"Groots en meeslepend" is de natuur soms of indrukwekkend of lieflijk of tenminste boeiend. Soms zien de die natuur op de film, soms in het echt. Maar kijken we wel eens heel vlakbij, direct om ons heen of daar beneden, onder onze voeten. Laat kinderen maar eens op hun buik in het gras liggen of op het mos en daar alles bekijken. Misschien zelfs met een loep erbij. Of kijk liggend op een karrespoor of een konijnepaadje eens opzij naar de begroeiing, die als een oerwoud oprijst...

Of laat ze een tekening maken van een *tocht op twintig centimeter*. Deze activiteit is bedoeld om hen bewust te maken van de fascinerende veelheid van levensvormen die je ook zo dichtbij vindt en om hen hiervan een eigen impressie te laten geven.

Nodig: papier, potloden of viltstiften, teken- of schrijfplankjes.

Terrein: bijna ieder terrein is geschikt, mits er tenminste enige variatie op de bodem is te zien en je er met een groep enige tijd rustig kunt zitten. Een wadbodem of veenmoeras zul je op een andere manier in beeld moeten brengen.

- Laat de deelnemers op het terrein elk een eigen plekje zoeken.
- Iedereen tekent met een stokje een vierkant van ongeveer twintig bij twintig centimeter.
- Iedereen probeert alles te tekenen wat in het hokje voorkomt.
- Laat hen ook proberen om alles wat er in of doorheen loopt of kruipt, weer te geven.
- Besteed aandacht aan mogelijkheden om de vorm van planten, mossen en gras, en de structuur en kleur van de grond uit te beelden in de tekeningen.
- Iedereen tekent zo een tocht door z'n eigen kleine natuurgebiedje.
- Na zo'n 15 tot 30 minuten, komt iedereen weer bij elkaar. De tekeningen worden naast elkaar gelegd of opgehangen, en door iedereen bekeken. Wie wil mag nog iets vertellen over wat hij tijdens zijn twintig-centimetertocht allemaal is opgevallen; anderen mogen opmerkingen maken over wat ze zien.

Creatie

Expressie kan een vorm zijn, die als iets typisch in een bepaalde situatie wordt herkend. Een kind dat plotseling de weg oversteeft, wordt door moeder zeer expressief toegeroepen: "Kijk uit, een auto!" Zeker een expressief gebeuren, uiteraard in communicatiesfeer, maar in een voor dit soort situaties logische vorm. Stel nu eens het volgende: het kind steekt plotseling de weg over. Moeder gaat midden op de weg staan, zwaait met haar handen als een verkeersagent en declameert uit volle borst: "Wegpiraten, blijf uit de buurt van mijn kind. Kinderen groeien uit tot ouders. Maak dat ook dit kind deze weg kan verlaten en de goede weg kan volgen!"²

Nu kan met recht worden gezegd, dat dit geen voor deze situatie typerende expressie is. De moeder communiceert wel, zij is bijzonder expressief, maar zij steekt dit alles in een nieuw jasje, een zeer eigen vorm voor haar in die situatie op dat moment. We spreken nu van een *creatie*. De moeder was creatief bezig. *Op basis van haar gevoelens en mening heeft zij iets nieuws geschapen.*

Voorbeelden van creatie, die voor anderen inspiratie zijn

... Een grote hand trekt een boom krom. Een "aardkuil" gaapt, maar de deur van de atoomschuilkelder is hermetisch vergrendeld. En op een enorme, in een boom hangende doos staat de vermaning: "Laat niet....."

Een aantal *kunstmatig aangebrachte ingrepen* in het landschap waarmee je de toevallige of nieuwsgierige wandelaar bewust laat kijken naar wat het landschap aan verrassingen biedt. Dit idee werd in ons land bedacht door het kunstenaarscollectief Breuj en tijdens tochten in de praktijk gebracht voor onder andere de jeugdorganisatie Jong Nederland.

De ingrepen in de natuur doen vooral een beroep op de fantasie en het inlevingsvermogen van de wandelaar. Als wandelaar ga je daardoor bewuster kijken naar bijzondere elementen in het landschap. Bepaalde gegevens in het landschap worden benadrukt. In de zo geheten land-art zijn ingrepen in het landschap al langer bekend (Richard Long, Robert Morris) en een kunstenaar als Ger Dekkers attendeert met fotografische middelen op bepaalde vormen en ritmen in het landschap.

Ingrepen in het landschap als middel om mensen bewuster naar dat landschap te laten kijken. Te laten ontdekken dat ze het gewone nooit echt gezien hebben en dat het ongewone dat opeens laat zien. Het ongewone, dat hen kan aanspreken of juist storen.

Ingrepen ook als middel om te laten zien wat ingrepen in een landschap kunnen betekenen om mensen zich bewust te laten worden van de plaats en de rol van de mensen daarin.

Dergelijke activiteiten kunnen bijzonder zijn en verrassen, maar ze kunnen ook kritische reacties of zelfs afweer oproepen. Wie mensen bewuster of anders naar het landschap wil laten kijken, zal dat natuurlijk met inzicht, behoedzaamheid en verantwoordelijkheidsgevoel moeten doen. Het landschap mag niet permanent veranderen of aangetast worden.

Probeer zo te werken dat mensen gaan twijfelen of het een van jouw ingrepen is of iets dat natuurlijk ontstaan is. De verwarring, dat maakt het zo boeiend.

Het Limburgse kunstenaarscollectief Breij koos indertijd voor het plaatsen van een vreemde dode tak in een boom die met verf behandeld heel vervreemd lijkt, of een weidepaal die met goudverf tot "miss-weidepaal" werd uitgeroepen, tientallen eieren die als een vreemd nest onder een omgevallen boom liggen, een plattegrond van boomstammen die herinnert aan een gesloopt boswachtershuis, twee scheef gegroeide bomen in "bloempotten", boomstompen die omgevormd zijn tot openbarstende kiemvormen, een stapel van klei die reageert op drie mierenhopen enz.³

Een andere manier van kunst in relatie tot landschap was te zien tijdens een expositie rond kasteel Groeneveld, het nationaal museum voor bos, natuur en landschap in Baarn. Op allerlei plaatsen in het landschapspark, de kasteeltuin en kruidenhof waren toepasselijke gedichten te zien. Soms als simpele tekst op een bordje, een andere keer als letters op een begroeide muur, zwevend op een doorzichtige ondergrond in de lucht of drijvend in het water. Vaak was hierbij als derde element nog een bepaalde vorm toegevoegd. Zoals twee uit het water oprijzende welgevormde "kartonnen" Renaissance-nymfen of heel intrigerend, de lege schilderijlijst. Hierin kon je je eigen

(groeps)portret vormen, maar ook je eigen landschapsschilderij, afhankelijk van je kijk-blik. De kunstenaar Ton Paauw deed dit al eerder "in het groot", door een complete route langs lege schilderijlijsten uit te zetten. Het "echte" landschap wordt zo voortdurend in een lijstje gevangen, waardoor men er anders naar gaat kijken.

Laat de groep op deze manier zelf kleine lijstjes van bijvoorbeeld karton mee nemen. Onderweg kijken ze erdoor naar het landschap, tot ze een uitzicht vinden dat hen bevalt. Dit proberen ze dan met behulp van meegebracht materiaal vast te leggen, waardoor ook anderen kennis kunnen nemen van hun landschapsvisie. Met gelijksoortige zelfgemaakte kaders en passe-partouts kan men ook op een bepaalde plaats zelf een landschapstentoonstelling maken. Steek de lijstjes met stokjes in de grond of hang ze met draad aan een boom op de door de deelnemers uitgekozen punten. De lijstjes kunnen door de makers van de "landschapsimpressies" ook worden gesigneerd...

Er bestaan nog vele andere vormen van landschapskunst. Zo is er de bekende "inpakker" Christo, die met open en gesloten parasols in landschappen in de weer was. Een andere kunstenaar gebruikt (onschadelijke) verfstoffen om onder meer stromingen in het wad en barstend ijs te kleuren. Dergelijke activiteiten roepen ook telkens weer de discussie op hoe ver men hiermee kan en mag gaan.

De beeldentuin van het Kröller-Möller Museum op de Hoge Veluwe geeft al duidelijk aan dat het hier om kunst in een tuin gaat. De tuin van Dubuffet is een zeer stille, individuele tuinimpressie, maar de twee enorme spiegelkubussen bij het toegangspad naar het museum weerspiegelen weer het voorbijgaande leven zelf: ieder verschillend individu, de wisselende seizoenen en het veranderlijke weer.

3.4 EXPRESSIEVORMEN

De kunstzinnige of creatieve vorming kunnen we globaal indelen in een aantal uitingsvormen of -richtingen:

- audio visuele vorming;
- beeldende vorming;
- dramatische vorming;
- muzikale vorming;
- taalvorming;
- dansante vorming;

Op het gebied van de kunstzinnige vorming zijn verschillende *steun-organisaties* werkzaam, zowel plaatselijk en regionaal, als landelijk⁴. Er is ook bijzonder veel literatuur op dit gebied verschenen, zowel praktisch, als meer theoretisch. In het adressen- en literatuuroverzicht zijn enige verwijzingen opgenomen. We beperken ons hier daarom tot een beknopte beschrijving van enkele verschillende expressie-richtingen en gaan wat uitgebreider in op die aspecten die nadrukkelijker raakvlakken met nme hebben en minder frequent elders zijn beschreven.

Totaalexpressie

Expressie is communicatie. Bij totaalexpressie werken diverse vormen van expressie samen om één nieuw geheel te vormen. Een uitgangspunt voor totaalexpressie kan een gedicht of een verhaal zijn. De volgende expressievormen en -technieken kunnen aan bod komen:

- voordragen van het gedicht of voorlezen van het verhaal;
- maskers maken van de personages in het gedicht;
- kostuums maken;
- decors schilderen;
- dansen;
- schimmenspel;
- pantomime;
- licht, geluid en dia's.

De diverse technieken worden in een opvoering gepresenteerd.

Audio-visuele vormen

Geluidsbronnen zijn onder meer de stem, cd-speler, muziekinstrumenten, mechanische- of natuurlijke geluiden, verkeer. Met een cassette-recorder kunnen geluiden worden opgenomen, naar de hand gezet en bij herhaling gereproduceerd.

Beeldvormen zijn gebaren bij muziek, foto's, dia's, stripverhalen, cartoons, films, schilderijen en de televisie.

"Audio-visueel" is meer dan het over elkaar plaatsen van deze twee werelden. Een toneelstuk is een audio-visueel gebeuren, het voorbij razen van een kudde paarden ook. Dit zijn ruimtelijke belevingen van een stukje werkelijkheid. Als iemand tijdens een video-opname praat en in de camera kijkt dan is dat audio-visuele communicatie, maar het beeld en geluid kunnen ook een volkomen eigen leven leiden en toch elkaars aanvulling zijn. Als we op het beeld kinderen zien, die de handen voor de oren houden en hun schouders optrekken, terwijl we het harde geluid van een passerende trein horen, dan is er toch een harmonie in de audio-visuele vertelling.

Wanneer we op de televisie bijvoorbeeld een zieke vroedmeesterpad waarnemen tussen bladeren en dreigende muziek horen, dan zal dat harmonisch zijn. Op dat moment gaan we overigens met de hantering van beeld en geluid een geheel andere wereld in, omdat we delen van de werkelijkheid geselecteerd aanbieden. Als iemand tijdens een straatinterview in de camera praat, dan is dat correct, maar als de cameraman vanuit de behoefte om meer bewegende beelden te geven een voorbij wandelende mooie vrouw opneemt, dan is dat vanuit de gebeurtenis wel te verklaren, maar er is een scheiding tussen inhoud van beeld en geluid ontstaan, die ten koste gaat van de gesproken tekst. Op dat moment vervalt de communicatie-waarde. Deze disharmonie tussen beeld en geluid is, naast de veel voorkomende technische fouten van onscherpte, onrustig beeld, te veel of te weinig inzoomen e.d., helaas een veel voorkomend verschijnsel binnen de audio-visuele expressie.

Veel instellingen voor ondersteuning van het jeugd- en jongeren- en sociaal-cultureel werk bieden cursussen aan om (beter) te leren omgaan met audio-visuele middelen. Zij verhuren vaak ook materiaal. Het gebruik van moderne middelen als video en muziekapparatuur spreekt jongeren erg aan. Naast het gebruik voor creatieve activiteiten,

kan men voor nme-doeleinden bijvoorbeeld denken aan het maken van informatieve programma's, het maken van reportages over een bepaald gebied of gebeurtenis in het kader van een actie of het vastleggen van bepaald onderzoek.

Drama

Bij drama als vorm van expressie onderscheiden we twee hoofdgroepen: het *toneelspel* en het *creatief spel*.

Bij toneel hebben we altijd te maken met publiek. Het spel wordt vertolkt door een groep spelers. Deze spelers stellen zich ten doel een bepaalde situatie dusdanig te spelen, weer te geven, dat het publiek datgene wat de spelers met het stuk voor hebben, optimaal begrijpt. Willen we toneel binnen onze nme activiteiten inbrengen, dan zal er altijd een groep spelers en een groep publiek zijn. Bij de opzet van een toneelspel vraag je je altijd af: "Wat wil ik overbrengen?" Een groep kinderen kan bijvoorbeeld in de vorm van een verhaal een bepaald milieuprobleem willen overbrengen. Het wat is nu duidelijk. Degene die het overbrengen zijn de kinderen. Het thema dat overgebracht moet worden dient te zijn aangepast aan de leeftijd en aard van de groep kinderen. Tenslotte gaat het erom dat degenen die het toneelspel zien het geheel moeten kunnen begrijpen zoals het ook bedoeld is.

Straattheater

Bij milieu-acties en -demonstraties is *straattheater* een al heel lang gebruikt middel. Ook jongeren maken regelmatig gebruik van dit soort improvisatie-theater als vorm om een mening te uiten. Meestal worden sterk gesimplificeerde en direct begrijpelijke vormen en beelden gebruikt. Een leuke tussenvorm tussen straattheater en publieksparticipatie bood een door een jeugdorganisatie gehouden "milieu-kermis" op een groot stadsplein. Allerlei fleurig beschilderde kraampjes hadden met milieuthema's te maken ("waarzeggen over de toekomst", "prijsschieten op een wereldbol om zoveel mogelijk land in te pikken", "met hand-energie touwtje-trekken", het clownsduo Verspillings en Besparing"), er werden vegetarische hamburgers verkocht en iedereen was verkleed al naar gelang z'n rol in of bij de kraam. Tussen het publiek liepen bovendien ook nog "klanten", die in werkelijkheid een rol spelende acteurs waren.

Jeugd- en poppentheater

De laatste jaren kiezen (semi-)professionele *jeugd- en poppentheater-groepen* ook steeds vaker “natuur- en milieu-onderwerpen” als thema. Soms gebeurt dit op een interessante, aansprekende manier, maar het wil ook wel eens nogal “boodschappig” overkomen, wat de kwaliteit van spel en inhoud niet ten goede komt. Dergelijke theatervoorstellingen kunnen een goede functie vervullen tijdens grotere milieu-manifestaties, om een clubseizoen te besluiten, aan het slot van een kamp enz. Maar het is wel goed als de organisatie of de leiding zich tevoren op inhoud en vormgeving en op de leeftijdsdoelgroep oriënteert.

Straattheater
(Foto: C. Berkenbosch)

Creatief spel

Binnen het jeugd- en jongerenwerk is het *creatief spel* een meer gebruikte expressievorm dan toneel. Daar is een aantal redenen voor te noemen. Bij creatief spel wordt niet voor publiek gespeeld, maar spelen de kinderen voor elkaar. Er is minder houvast en er zijn minder afspraken dan bij toneel. Het creatief spel ontwikkelt zich naar gelang de spelers in het hier en nu reageren. Ieder kind speelt in op de situatie zoals die zich voordoet. Het kind is vrij om nieuwe initiatieven te nemen of zich aan te passen tijdens het spel. Bij creatief spel kunnen

als aanzet tot het spel een thema, het begin van een situatie, enkele personages of een probleemstelling worden gegeven. Vooraf hoeven er nauwelijks afspraken over de inhoud te worden gemaakt. Wel worden er afspraken gemaakt over tijd en speelruimte, maar meer is echt niet nodig. Binnen creatief spel kunnen mime, dans, improvisatie en andere expressievormen een plaats krijgen. Evenals bij toneel gaat het hier om het verbeelden van een situatie waarin het kind zich ingeleefd heeft. De kinderen zijn niet gebonden aan een gezamenlijke bedoeling, maar hebben de vrijheid om te spelen en te zeggen wat ze zelf willen. Aan de andere kant is de onzekerheidsfactor ook groter: het kind moet direct reageren en heeft parate fantasie nodig om oplossingen te vinden en deze om te zetten in handelingen om in het spel te blijven meedoen.

Theater van de onderdrukten, meespeeltheater

Het Theater van de Onderdrukten is een verzamelnaam voor theatervormen, waarvan de eerste in het begin van de jaren '60 door de Braziliaan Boal zijn ontwikkeld. Toneel speelde zich in die tijd af voor de elite, maar Boal wilde *volkstheater*: toneel ontwikkeld vanuit het gezichtspunt van het volk.

Om aan materiaal te komen voor het volkstheater, gingen acteurs naar de dorpen om samen met arbeiders en boeren te werken aan korte agitatiestukken over sociale wantoestanden. Na iedere voorstelling discussieerden de acteurs met de toeschouwers. Het publiek kon voorstellen voor veranderingen in het toneelstuk doen, die dan elders weer werden uitgetoetst.

Binnen nme wordt deze vorm van theater aangetroffen in het zogenaamde *meespeeltheater*. Acteurs starten een toneelstuk en wanneer een toeschouwer het niet met de gang van zaken in het toneelstuk eens is, kan hij zelf het toneelstuk stopzetten of zelfs een stuk terugdraaien. De toeschouwer neemt vervolgens de taak van de acteur over en geeft zijn eigen invulling aan de rol. Tot het moment dat een andere toeschouwer het spel stopzet.

Meespeeltheater biedt instrumenten om samen met mensen situaties te analyseren, alternatieven te toetsen en gedrag te oefenen⁵

Verhalen vertellen

In onze tijd wordt er jammergenoeg weinig verteld. Kinderen luisteren graag naar verhalen. Verhalen vertellen hen over de wereld die ze zo graag willen ontdekken. Vertellen is de oudste vorm van voordrachtskunst. Een goed verhaal bestaat uit fundamentele menselijke ervaringen: vreugde, verdriet, moed, hoop, liefde, trouw. In een goed verhaal worden die zaken niet weggepraat of als een mededeling afgedaan. Verdriet of andere gevoelens vormen de basis van de verwikkeling, het conflict, waar het in het verhaal om gaat. Een goed verhaal is ook voldoende beeldend. Geen opsomming van feiten, geen precieze weergave van een gebeuren. Een goed verhaal laat achter gewone dingen een *diepere betekenis* schuilgaan. De taal van het verhaal zal voor elke leeftijdsgroep anders zijn. Kinderen moeten een verhaal kunnen vatten. Ze zullen er zich iets bij voor moeten kunnen stellen. Het verhaal zal hen verder moeten brengen en vragen oproepen die waardevol zijn: "Hoe komt het dat de vos niet meer terug komt?"

Beeldende expressie

Bij beeldende expressie gaat het om het omzetten van waarnemingen in beelden. Door te tekenen, te schilderen, te boetseren of andere vormen van beeldend bezig zijn, laat het kind zien hoe het de waarneming ervaren heeft.

Om een beeld te kunnen maken heb je verschillende *middelen* nodig. Alleen kennis van materialen en gereedschappen is niet voldoende. Het gaat er ook om kennis te hebben van begrippen waarmee een beeld kan worden geanalyseerd en samengesteld. Welke waarneembare eigenschappen heeft een beeld? Een boom heeft een bepaalde vorm, kleur, functionele constructie en decoratie. Dit noemen we *beeldaspecten*. Zo'n beeldaspect is steeds het uitgangspunt voor een beeldende activiteit.

Vorm is een beeldaspect. Kinderen worden geconfronteerd met allerlei vormeigenschappen. Door het geven van een opdracht ervaren kinderen, dat een ruimtelijke vorm wezenlijk anders is dan een platte vorm. Elke ruimte heeft zijn eigen karakter. Vormen worden niet alleen met de ogen, maar ook met de handen onderzocht. Een ander beeldaspect is het *ritme*. Ritme is de manier waarop in een beeld de verdeling van vormen, lijnen, structuren of richtingen over het vlak of

in de ruimte is aangebracht. Ritme berust op een regelmatige terugkeer van vormen, lijnen en structuren in een beeld. Binnen beeldende vorming kunnen kinderen opmerkzaam gemaakt worden op ritmes in de planten- en dierenwereld en in de door de mens gecreëerde omgeving. Denk ook aan de verschillen in oppervlak van de dingen, de "huid". Dat heet "*textuur*". De schors van een boom, de huid van een perzik zijn natuurlijk ontstaan. Texturen kunnen ook bewust door de mens als beeldend middel worden gebruikt, zoals vlechtwerk, weefsels, vingerafdrukken enz.

Kleur heeft eveneens een heel speciaal effect op een beeldend object. Het kan zijn dat we de kleur van het materiaal zelf uitbuiten (kleur van klei of papier) of dat we kleur aanbrengen met een ander materiaal (verf, glazuur etc.).

Er zijn verschillende technieken binnen beeldend vormen zoals:

- teken- en schildertechnieken;
- ruimtelijke vormen (werken met klei, gips, blik, enz.);
- druktechnieken (linoleum, sjabloneren, aardappelstempelen, etsen, zeefdruk);
- collagetechnieken (met papier, stof);
- maskers en poppen maken;
- stoftechnieken (weven, batikken, knopen, viltwerk);
- werken met natuurlijk materiaal.

3.5 GEVONDEN! CREATIEF MET GEVONDEN MATERIAAL

Bij beeldende expressie wordt met allerlei materialen gewerkt.

Oorspronkelijk was al dit materiaal, waren alle grondstoffen natuurlijk: klei, steen, hout, kleurstoffen, metaal, dierenhaar, linnen.

Tegenwoordig worden ook veel kunststoffen gebruikt en synthetische verfstoffen, maar veel materiaal heeft nog steeds een natuurlijke oorsprong. Het *werken met natuurprodukten als basismateriaal* is daarom in feite heel vanzelfsprekend. In het kader van de nme kan men dan denken aan activiteiten als verven met natuurlijke kleurstoffen (wol, katoen, eieren), zelfgevoonden rivierklei (steentjes bakken, figuren vormen, broodoven maken), mozaïeken maken van schelpen, steentjes ed.

Zowel bij het jeugdwerk als bij de binnen- en buitenschoolse nme is ook het *knutselen met natuurprodukten* populair. Hierbij gebruikt men allerlei gemakkelijk te vinden natuurlijk materiaal, zoals noten, vruchten, veren, stenen, bladeren en takken, die meestal als zodanig direct worden verwerkt en herkenbaar blijven. Met dit soort activiteiten sluit men ook aan bij de natuurlijke drang van kinderen om dit soort dingen te verzamelen. Met de knutselactiviteiten krijgen ze een mogelijkheid ook iets met hun zakken vol kastanjes of schelpen te doen.

Dit zijn gemakkelijk voor te bereiden en uit te voeren activiteiten, waaraan zowel kinderen als leiding veel plezier kunnen beleven. Toch kan men er niet vanzelfsprekend het etiket "nme" opplakken, omdat er met "natuur-produkten" wordt gewerkt. *Men kan stellen dat het gebruiken van natuurprodukten als materiaal pas een nme-activiteit wordt, als het ook in een zodanig kader is geplaatst.*

Dat betekent dus bijvoorbeeld dat eerst een tocht wordt gemaakt in een bos, waarbij op verschillende manieren aandacht aan de omgeving en de bomen die er voorkomen wordt gegeven en de verschillende vruchtvormen die ze voortbrengen. Leuk is dan dat je sommige vruchten ook kunt verzamelen en meenemen (als je maar wat in het bos achterlaat!).

Een andere mogelijkheid is toepassing binnen een projekt- of thema-week. Tijdens de kampweek "rond strand en duin" wordt de ene dag een grote vloedlijn-jutterstocht gemaakt, waarna op een ander moment, mogelijk ook op het strand zelf, de vele strandvondsten creatief worden verwerkt.

Natuurlijk betekent dit nme-uitgangspunt niet dat er niet meer "zomaar" mag worden geknutseld met natuurprodukten. Natuurbeleving op zich is ook waardevol.

Ook afvalmateriaal biedt veel mogelijkheden voor creatieve activiteiten. Er zitten bovendien enkele specifieke milieuaspecten aan, omdat men schijnbaar waardeloos materiaal een nieuwe bestemming geeft. Anderzijds kan dit materiaal ook schadelijke en gevaarlijke kanten hebben en kan men zich de principiële vraag stellen of het juist is gebruik te maken van afvalsoorten, waarvan men de productie eigenlijk afwijst....

Wij besteden aan dit “gevonden” materiaal wat meer aandacht, juist omdat het zo vaak nadrukkelijk binnen nme-activiteiten wordt en kan worden gebruikt.

Zowel het knutselen met natuurlijk materiaal als met afvalmateriaal kunnen als activiteit op zich veel plezier en voldoening geven en kunnen bovendien ook nog op andere manieren worden toegepast. Zoals bij het maken van tentoonstellingen, het maken van decors, binnen en buiten, het maken van muziekinstrumenten, kostuums, gebruiksvoorwerpen enz.

Maar het is wel voorwaarde dat jeugdbegeleiders die dergelijke middelen bij hun activiteiten willen toepassen daarbij bewust keuzen maken voor doel, vorm, kader en uitwerking.

Waardeloos? Hergebruik van afvalmateriaal

Dagelijks worden enorme hoeveelheden afval geproduceerd. Door huishoudens, winkels, kantoren, landbouwbedrijven, fabrieken...

Het jeugd- en jongerenwerk maakt voor een deel al jarenlang gebruik van deze afvalstroom, die onder meer bestaat uit:

- verpakkingsmaterialen als dozen, kuipjes, flessen, blikken, houtwol;
- kurken en kroonkurken;
- wc-rollen en kokers van posters;
- stukken afvalhout, stalen van behang en stoffen;
- resten papier en karton;
- oude kranten en tijdschriften;
- oude apparaten;
- dekens, gordijnrings, kleding, kralen, lakens, lapjes, leer, schoenen, bakjes, dopjes, etc.

Veel van bovenstaand materiaal, dat mensen als afval en “waardeloos” bestempelen en in de vuilnisbak gooien, is als we het materiaal met andere ogen bekijken, goed te gebruiken. Om met dit materiaal aan de slag te gaan is het aan te raden er een grote verzameling van aan te leggen. Hoe groter het assortiment, hoe meer keus bij het creatief werken ermee.

Om een goed overzicht te hebben van wat bij elkaar is gebracht, kunnen de materialen soort bij soort in dozen worden bewaard. Wanneer je er mee gaat werken, stal je alles uit langs de wanden van het lokaal.

De kinderen kunnen er langs lopen en hun materialen uitzoeken. Het bij elkaar liggen van de materialen brengt kinderen vaak al op een idee. Maar er zullen ook steeds kinderen zijn, die niets kunnen bedenken en die moeten leren met (dit) materiaal te werken.

Het werken met afval- of gebruikt materiaal is niet moeilijk en veel technische kennis is er niet voor nodig. Het enige wat moeilijkheden kan opleveren is het bevestigen van de verschillende materialen aan elkaar. Zoek voor elk materiaal het meest geschikte hechtmiddel.

Zoals:

- behangplaksel voor papier en het maken van papier-maché;
- tubelijm is voor veel materialen bruikbaar, behalve voor tempex (piepschuim);
- plakband, splitpenen, nietjes, spelden, ijzerdraad;
- houtlijm en spijkers voor het werken met hout;
- voor materialen van ijzer en koper een soldeerbout.

Bronnen van afvalmateriaal

- *huishoudens*: Veel verschillend materiaal, vooral veel verpakkingen, maar ook oude kleren en kranten. Huishoudafval is meestal minder gevaarlijk dan afval van fabrieken en winkels, maar pas op voor resten in "lege" flessen was- en schoonmaakmiddel of "zomaar" in lege flessen. Verfresten kunnen dienen voor creatieve activiteiten, maar ook voor de clubhuis-"buitenboel". In verf kunnen wel allerlei schadelijke stoffen zitten.

- *winkels en bedrijven*: Hier kun je vaak allerlei verpakkingsmateriaal krijgen, denk aan grote dozen en pallets (bouwspeelplaatsen!). Ook piepschuim als vulmateriaal is ruim aanwezig en voor verschillende activiteiten bruikbaar. Snijresten papier zijn ook aantrekkelijk.

- *industrie*: Mik hierbij vooral op restprodukten van een fabrieksproces met vrij onschuldig materiaal. Zoals restjes hout van een meubelfabriek, stukken karton, allerlei soorten dozen, plastic restmateriaal in allerlei vormen dat voor bijvoorbeeld slingers en maquettebouw is te gebruiken, resten textiel.

- *landbouwbedrijven*: Vroeger was het makkelijk om bij de boer wat stro en graanhalmen te krijgen, om bijvoorbeeld matjes of figuren mee te vlechten, maar dat is door de intensivering van de landbouw moeilijker geworden. Wel kun je soms resten landbouwplastic krijgen, lege kratten en ander verpakkingsmateriaal. Je kunt er vaak ook nog terecht voor meer bijzondere zaken als ruwe wol en kippeveren. (Denk ook even aan de kinderboerderij.)

Probeer een goed contact met bepaalde bedrijven in de omgeving te leggen. Laat de volwassenen die de contacten onderhouden liefst ook zelf het materiaal afhalen en maak hier *goede afspraken* over. Onderzoek zo mogelijk of het materiaal veilig is of laat dit doen of vraag inlichtingen elders.

Afvalmateriaal en milieuzorg

Het terugdringen van de *afvalstroom* is een belangrijk thema in de strijd om het milieu. Afval wordt steeds vaker *gescheiden*, per soort ingezameld. Meer componenten van het afval (glas, papier, blik) worden *hergebruikt* of *recycled*. Keuken- en tuinafval zullen in de nabije toekomst apart worden ingezameld en *gecomposteerd*. Maar er moet vooral ook *minder afval* worden geproduceerd. Dit kan door meer

gebruik te maken van statiegeldflessen en -potten, veel minder (en onschadelijk) verpakkingsmateriaal te gebruiken, niet voortdurend overbodige produkten op de markt te brengen en ze vooral niet te kopen! Houd bij het gebruik van afvalmateriaal rekening met de problematische kanten er omheen. Stimuleer bijvoorbeeld niet het kopen van allerlei onnutte zaken vanwege de bruikbare verpakking!

Gebruik van afvalmateriaal biedt veel kansen voor nme. Kinderen gaan inzien dat bewaren en opnieuw gebruiken zinvol is. Ze kunnen actief worden betrokken bij het verzamelen van materiaal uit de buurt, van thuis en van winkels en het sorteren ervan. Ze leren zo de verschillende soorten materiaal en de grondstoffen kennen. Kinderen die op de club of een andere jeugdactiviteit met afvalmateriaal hebben gewerkt, zullen dit thuis ook makkelijker doen en hun ouders er op wijzen dat veel "waardeloos" materiaal nog heel waardevol kan worden.

Voor oudere jeugd kan misschien eens een bezoek worden geregeld aan een hergebruikfabriek voor papier of glas, of een kringloopcentrum. Is er geen kringloopcentrum? Wie weet is het een initiatief voor jullie eigen organisatie...

Veel stoffen die schadelijk zijn voor de gezondheid zijn ook schadelijk voor het milieu. Met name veelgebruikte artikelen als verf, lak en lijm bevatten nogal eens schadelijke oplosmiddelen. Houd hier bij de aanschaf rekening mee.

Veiligheid

Vraag je bij het verzamelen van materiaal steeds af:

- Is het *veilig en schoon genoeg* om het door kinderen te laten gebruiken?
- Kan ik eventueel *restmateriaal* zelf weer veilig weggooien en waar?

Sorteer nieuw binnengekomen materiaal steeds direct en doe de dingen die zeker gevaarlijk zijn direct weg (en denk erover na waar dit naar toe moet).

Huishoudelijk afval is vaak bekend materiaal en daardoor herkenbaar. Toch kan hierbij ook materiaal zitten dat niet zonder meer bruikbaar is, zoals verfresten en lakken. Plastic verpakkingsmateriaal, zoals

yoghurt- en vla-bakjes, koffiebekers, vleesschaaltjes, margarinekuipjes en knijpflessen zijn van onderling heel verschillende soorten plastic gemaakt. Bij de produktie van produkten die pvc⁶ bevatten, ontstaat veel lucht- en watervervuiling. Daar heb je bij de verwerking als knutselmateriaal weliswaar geen last van, maar ook bij verbranding komen schadelijke stoffen vrij. Vermijd in ieder geval dat plastic wordt verbrand. Het kan naast schadelijke gassen ook gevaarlijke brandjes of hete spatten opleveren.

Krijg je synthetisch materiaal van bedrijven of fabrieken, vraag dan voor je het meeneemt wat het is. Het moet veilig met kinderen gebruikt kunnen worden. Het mag bij voorbeeld geen allergische reacties oproepen of erg stuiven. Materiaal met glaswol is bijvoorbeeld vreselijk spul. Denk er ook aan dat je kleine onderdeeltjes, zoals dopjes, knopjes, knoopjes, enz. alleen door oudere jeugd laat gebruiken.

Gevaarlijk materiaal

Ga uit van het principe dat elk synthetisch materiaal gevaarlijk is (bijna altijd brandbaar) tot het tegendeel blijkt. Echt gevaarlijk zijn:

- *steenwol en glaswol*, in alle vormen: giftige vezels die zich in het lichaam ophopen. Ze worden gebruikt als isolatiemateriaal in de bouw.
- *glasvezel*, in alle vormen: de vezels dringen in de huid en zweren er soms pas maanden later uit. Ze dringen ook in longen en ogen. Je treft ze vaak aan in etalagemateriaal of kerstversieringen.
- *verf* op basis van *lood*: lood is een zwaar, zich ophopend, vergif. Nooit gebruiken. Bij twijfel over verf: niet gebruiken.

Zorg dat gevaarlijk materiaal op een goede manier wordt verwijderd. Vaak betekent dit dat het naar een depot voor chemisch afval of gevaarlijke stoffen moet worden gebracht.

Beperk in het verzamelde materiaal dat je bewaart de potentieel gevaarlijkste dingen. Haal spijkers uit hout en zaag eventuele puntige uitsteeksels af. Laat ruw hout alleen door oudere jeugd gebruiken.

Wie gebruik maakt van afvalmateriaal moet:

- z'n gezonde verstand gebruiken;
- voortdurend blijven opletten;
- zorgen voor betrouwbare contactadressen en informatiebronnen;
- bij twijfel informatie inwinnen (bijvoorbeeld via de Milieutelefoon);
- een grote verantwoording voelen voor deelnemers en het milieu.⁷

Ongevaarlijk materiaal

Natuurprodukten, zoals ongekleurd - of kringlooppapier en karton, stoffen van katoen, linnen, wol e.d., echt touw, stukjes leer, hout enz. zijn in principe ongevaarlijk. Maar bedenk steeds dat ook onschuldig materiaal tijdens een industriële bewerking gevaarlijk kan zijn geworden en ook in het gebruik gevaarlijke kanten kan blijken te hebben.

- *papierprodukten*: Geverfd papier (en ongeverfd karton!) heeft soms vlijmscherpe randen. Bij verbranding kunnen schadelijke gassen vrijkomen. Sommige voorgelijmde behangsoorten bevatten een schimmelwerend middel. Laat de kinderen in principe geen enkel materiaal in de mond steken. Maak je iets als bijvoorbeeld een toeter, zorg dan voor een veilig mondstuk.

- *houtprodukten*: Het meeste timmerhout splintert bij een ruwe behandeling. Van triplex kan de bovenste fineerlaag afbreken en nare rafelranden krijgen. Splinters kunnen altijd voorkomen. Het stof van hardhout en spaanplaat kan allergische reacties veroorzaken. Gebruik uit milieu-overwegingen geen tropisch hardhout, ook geen restjes.⁸ Tweedehands timmerhout zit vaak vol spijkers of is met milieu-onvriendelijke verf geschilderd. Gebruik dit dus niet voor het kampvuur of voor buitenbouw, als deze later in de fik wordt gestoken. Er kunnen allerlei schadelijke gassen vrijkomen.

- *textiel*: Veel synthetische stoffen zijn erg brandbaar, ze kunnen op een nare manier smelten en spatten en een verstikkende rook veroorzaken. Denk hieraan als je er bijvoorbeeld kostuums van maakt. Geen open vuur erbij! (kaarsen, kampvuur)

- *plastic*: Stukken plastic plaat, maar ook kapotte bekertjes of kuipjes kunnen scherpe, harde randen en hoeken hebben die onaangenaam diep kunnen snijden. Houd grote plastic zakken (bijvoorbeeld van huishoudelijke apparaten of dekbedsets) en tassen verre van kleine kinderen. Verwerk plastic nooit om het hele gezicht mee af te dekken.

Gebruik hoogstens bijvoorbeeld snippers om op (papieren) maskers te plakken. Complete kostuums van plastic (vuilniszakken!) kunnen onaangenaam warm worden tijdens het dragen. Denk ook aan de brandbaarheid. Zorg dat kostuums snel uit te trekken zijn. Ook decors van plastic kunnen brandbaar zijn of smelten. Test dergelijk materiaal altijd tevoren. Gebruik je dit materiaal om je clubhuis (voor een speciale gelegenheid) te versieren, vraag dan de brandweer tevoren een en ander te controleren.

- *schuimrubber en -plastic*: Erg brandbaar en er komen dan vaak ook nog schadelijke gassen vrij. Sla er nooit een grote voorraad van op. Piepschuim is als materiaal goed en veelzijdig bewerkbaar. Zelfs met je handen kun je het afbreken en vormen. Maar het smelt bij verbranding op een akelige manier en de losstuivende bolletjes, die bij het snijden met een kartelmes vaak ontstaan, kunnen overal in gaan zitten. Zelfs in neus- en oorholten, wat niet zichtbaar is op röntgenfoto's! Laat het daarom alleen door oudere jeugd verwerken (bijvoorbeeld bij maquette-bouw) en werk met bot snijgereedschap of breek het met de handen.

Gebruik van afvalmateriaal bij beeldende vorming

De mogelijkheden hiervan worden in feite alleen begrensd door je eigen fantasie en die van de deelnemers. Afvalmateriaal kun je altijd en overal hergebruiken, ook samen met nieuw materiaal.

Een aantal suggesties om afvalmateriaal te gebruiken:

- maak een maquette van de omgeving;
- oude houten gordijnringen kunnen worden gebruikt als omlijsting van een foto of natuurwerkje;
- oude kleding kan worden gebruikt om grote takken aan te kleden als mensfiguren of vogelverschrikker;
- klompen worden prachtige plantenhangars, van klompen maak je ook een schitterend bootje;
- van oude panties kunnen we corsages en bloemen maken. De panty wordt om een uit ijzerdraad gevormd model getrokken en eventueel geverfd;
- van blikjes kunnen we olielampjes maken. Met blikjes kunnen we ook bliklopen, blikken kunnen als rammelaar dienen, blikken maken geluid in de wind, blikjes worden een trommel, een karretje...

- oude flessen gebruiken we om er een scheepje in te maken (vraag een oude zeeman om hulp!) of om een bericht in te stoppen en de fles aan de rivier toe te vertrouwen. Of probeer eens een huis te bouwen van flessen. Maak eerst een constructie van hout waar de flessen tussen passen of zorg voor een speciale specie voor glas;
- van oude groentekisten zijn prima zeepkisten te bouwen;
- een literkarton, van bijvoorbeeld melk, overlangs doorknippen en gebruiken als zaaibakje voor planten; hiervoor zijn ook kwark- en yoghurtbakjes geschikt;
- met kurken maak je de mooiste poppetjes, drijvertjes enz.;
- met luciferdoosjes bouwen we huisjes, maken we een poppenkast of dierfiguren;
- van oude bloempotten maken we een "nestkastje", of een zonnewijzer;
- van oud papier kunnen we zelf kringlooppapier maken;
- van houtresten bouwen we hutten of nestkasten;
- van oude fietsbanden maken we snelbinders;
- van wc-papierkokers maak je dieren voor een complete dierentuin of boerderij.

Natuurlijk materiaal

De natuur levert de mensen een eindeloze hoeveelheid grondstoffen.

Een van de ernstigste milieuproblemen is het verloren gaan of aantasten van natuurlijk grondstofbronnen. Zo verdwijnen met het tropisch regenwoud waarschijnlijk dagelijks grondstoffen voor bijvoorbeeld medicijnen, die we zelfs nog niet ontdekt hebben!

Vroeger was alles van natuurlijk materiaal gemaakt. Tegenwoordig zijn we ook in staat *synthetische produkten* te maken. Bij de productie ontstaan vaak schadelijke gassen, water en bodem worden vervuld en het afval (van het productieproces of nadat het produkt weer wordt afgedankt) is *niet op natuurlijke wijze afbreekbaar*. We hebben de natuurlijke kringloop verbroken.

De natuur levert het jeugdwerk gelukkig nog steeds allerlei gratis materiaal. Het mooiste speelgoed vinden kinderen van oudsher buiten: zand, water, kastanjes, eikels, takken, steentjes, schelpen enz.

Natuurlijk materiaal kunnen we op twee manieren bekijken:

- als *materiaal*, waarbij het buiten zijn aan het verzamelen wel een extra dimensie geeft, maar waarbij het uiteindelijk niet wezenlijk verschil maakt of men schelpen of vouwblaadjes gebruikt. Natuur is hier echt gebruiks- en speelnatuur.
- als *middel* voor natuurbeleving en voor natuur- en milieu-educatieve activiteiten, waarbij men bewust het natuurlijke materiaal een rol laat spelen.

Daarnaast is er het natuurlijke materiaal dat men bij andere (nme-) activiteiten gebruikt en dus niet voor specifieke creatieve uitingsvormen. Denk aan jam maken van zelfverzamelde vruchten, aan kaas (kwark) maken van schape- of geitemelk, aan mooie broodjes bakken... Hierin kan iedereen natuurlijk veel "creativiteit" leggen, maar we laten het hier verder buiten beschouwing.

Werken met graan-
halmen
(Foto: W. Meyer Ricard)

- In projecten kan men op allerlei manieren met de omgeving bezig zijn: creatief, maar ook ontdekkend en onderzoekend. Wie als slot van een thema of project een presentatie verzorgt kan dit op allerlei creatieve manieren vormgeven. Ook het krantje, de uitnodigingen en de posters kunnen toepasselijk "natuurlijk" worden vormgegeven: toegepaste kunst.

- Er bestaan in Nederland op verschillende plaatsen mogelijkheden om in het kader van een nme-project enkele dagen "in het stenen tijdperk" te leven. Het doel is de deelnemers inzicht te laten krijgen in de afhankelijkheid van de mens van de natuur in die periode en manieren waarop men gebruik maakte van die natuur. Allerlei materiaal wordt gemaakt, deels tijdens voorbereidende bijeenkomsten. Zo wordt wol bewerkt en geveerd, stof geweven, allerlei vlechtwerk gemaakt, worden potten gevormd en gebakken. Hier zijn de gebruiksvoorwerpen het doel en is een mooie en kunstzinnige afwerking een (mogelijk) bijkomend plezierig effect.

Verantwoord verzamelen

Denk er bij het *verzamelen van natuurmaterialen* aan de kinderen te waarschuwen, dat ze geen levende planten en takken moeten beschadigen. Geef duidelijk tevoren aan wat de bedoeling is en wat de mogelijkheden en grenzen zijn. In een natuurgebied moeten ze wel op de paden blijven en niet kris-kras overal doorheen lopen, op zoek naar eikels en kastanjes. Laat staan dat ze met stokken in bomen gaan gooien! In de meeste beschermde natuurgebieden mag men zeker geen levende plantedelen meenemen. In sommige gebieden is het sprokkelen van takken of denne- en sparre-appels ook verboden, in verband met het belang ervan voor de humusvorming van de bodem. Overleg tevoren met de beherende instantie. In veel steden is wel wat te regelen met de plantsoendienst, bijvoorbeeld snoeihout. Overigens is in ieder park, op ieder ruig begroeid terreintje al van alles te vinden. Let eens op de vruchtvormen die overblijven van uitgebloeide bloemen, waarmee leuke droogboeketjes zijn te maken.

Bij een strandspeurtocht moet je oppassen voor teer en uitstekende spijkers in planken. Veren mag je wel meenemen, maar het meenemen van dode vogels is in principe verboden. Vind je dode geringde vogels tijdens een tocht, dan biedt dit een mogelijkheid iets over het doel van het ringen, de vogeltrek e.d. te vertellen⁹

Natuurlijke materialen kunnen onderweg in dozen en (plastic) tassen worden verzameld en na terugkomst in het clubgebouw of tentenkamp weer soort bij soort worden gesorteerd. Hou er wel rekening mee dat het materiaal vaak vochtig is. Maak het zonodig schoon en

droog het voor gebruik. Doe dit in ieder geval als het materiaal langer wordt bewaard. Het gaat anders schimmelen. Bladeren en andere plantedelen om te drogen moeten zo snel mogelijk worden verwerkt. Anders wordt alles slap, het blad gaat krullen enz. en het kan niet meer goed worden gedroogd. In het vroege voorjaar vind je vaak *bladskeletten*, waarbij alleen de nerven zijn overgebleven. Dit kan, nadat het niet meer vochtig is, wel direct worden verwerkt. Maak er een wandversiering van, al of niet met een extra kleurtje.

Natuurlijk materiaal

Hierboven zijn al een aantal natuurlijke produkten en materialen genoemd. We geven nog een aantal suggesties. Er is buiten vaak veel meer te vinden dan je denkt!

- Allerlei bloemen- en planteonderdelen, inclusief (grillige wortels), gedroogde grassen, stukjes schors enz.;
 - Zand, in allerlei kleuren (strooien, kleurstoffen mee maken) en stenen;
 - Allerlei soorten vruchten en vruchtvormen, ook de minder bekende;
 - Veren, haren, wol, katoenpluizen, leer, misschien zelfs visschubben;
 - Schelpen en andere strandvondsten;
 - Been en bot (dit kun je schuren en verzagen en er met (hete) naalden in krassen);
 - Allerlei bodem- en strandvondsten, zoals stukjes fossiel, glimmer, kwarts, haaietanden (voor kettingen!) enz.
-

Verwerking

Al dit materiaal kan op veel manieren worden gebruikt. Als middel om een produkt te maken, maar ook puur vanwege de mooie vorm of kleur, waaraan men dan eigenlijk niets meer hoeft toe te voegen. Zo kan men deelnemers bijvoorbeeld de opdracht geven een impressie van een landschap op de grond neer te leggen met uitsluitend gebruik van natuurlijk, in de omgeving te vinden, materiaal.

Vaak zal men verschillende soorten natuurlijk materiaal tegelijk gebruiken. Soms herkennen we in takken of stukken daarvan een mens- of diervorm of is er met weinig toevoegingen een van te maken. Met veren, mos of grassen maak je kapsels en kostuums ervoor. Ook een combinatie van stukjes hout, schors en een denneappel levert een leuk figuurtje op. Staat je clubhuis ergens in de buurt van een rivier, dan is het niet moeilijk om aan stenen te komen, waarvan weer de meest

uiteenlopende figuren te maken zijn. De stenen kunnen aan elkaar gelijmd worden met hecht pasta of montagekit. Wanneer deze goed droog is kun je daar omheen nog een laagje porion (kant- en klaar-cement) aanbrengen.

Verwerking van natuurlijke materialen vindt bij voorkeur buiten in de natuur plaats. Soms echter leent de buitenomgeving zich niet voor de manier van verwerken die de kinderen kiezen. Dan kan het beter zijn de verwerkingsvorm later in een binnenruimte te laten plaatsvinden. Denk bijvoorbeeld aan het verwerken van kwetsbare gedroogde bloemen.

Voordelen van het werken met natuurlijke materialen

Het werken met natuur-materialen biedt een aantal voordelen:

- Het beeldend vormen met natuurmateriaal is gemakkelijk te combineren met andere activiteiten. Bouwsels van hout zijn bijvoorbeeld te gebruiken als onderkomen voor een overnachting in de vrije natuur, of als schuil- of observatiehut.
- Het werken met natuurlijke materialen ontwikkelt het gevoel voor materialen en structuren. Daardoor leren kinderen de aard en eigenschappen van de natuurlijke materialen kennen en ontdekken spelenderwijs de natuurlijke vormen en opbouw en daarmee de mogelijkheden en kenmerken ervan.
- Bij sommige kinderen bestaan remmingen om met materialen om te gaan. Dit kan voortkomen uit eerdere ervaringen, weinig interesse, "weten" (denken) dat ze er niets mee kunnen maken of andere redenen. Werken we binnen met materialen, dan bestaat er vaak geen mogelijkheid te ontsnappen. Werken we buiten, dan valt die druk weg. Het karakter is vaak speelser, de mogelijkheid om vrijblijvend dingen uit te proberen wordt groter. Kliederen met modder is leuk en opeens is men al samen bezig een beverhol te maken. Ook blijken kinderen vaak spontaan expressief in het uiten van hun natuurbeleving.

Werken met
mergelblokken
(Foto: H. de Boer)

Suggesties voor creatieve activiteiten met natuurproducten **Weven**

Weven is een leuke activiteit. Vanaf een tak spannen we draden van sisaltouw naar een andere tak. We krijgen dus tussen de takken een soort weefraam. Om te kunnen weven verzamelen de kinderen allerlei materialen die geschikt zijn om te weven. Materialen die gebruikt kunnen worden: allerlei soorten grassen, stro, hooi, dunne takjes, twijgjes, bladeren, stukjes hout, mos. Dennekegels en stenen kunnen als verzwaring aan de onderkant dienen bij hangend weefsel. Dat is de manier waarop ondermeer in de prehistorie veel werd geweven. Probeer het weefsel geen verzameling te laten worden van allerlei onsaamhangende materialen, maar een weefsel met structuur en een zichtbare ordening. Verwerk bijvoorbeeld materialen van zacht naar hard of van fijn naar grof. Ook kan vanuit een duidelijke vorm worden gewerkt. Een tak kan het uitgangspunt vormen waar omheen wordt geweven. De kleur van de overgangen geeft ook structuur aan het weefsel. Felle kleuren kom je in de natuur weinig tegen. Wel verschillende tinten van de kleuren bruin, groen en aardkleur. Het "gewezen stuk natuur", het weefsel, kan de ingang van een ruimte aangeven of zou een natuurlijke camouflage kunnen zijn van bijvoorbeeld een hut.

Werken met een boomstronk in de ruimte

In grote en kleine boomstronken zijn allerlei vormen te ontdekken. De kinderen verzamelen niet al te grote stronken. Van te voren is er overleg geweest met de eigenaar van het bos of natuurgebied. Hij kan een plaats aanwijzen waar het weghalen van stronken is toegestaan of zelfs gewenst. De kinderen bekijken de stronken van alle kanten. Soms moet er iets af met zaag of bijl. Een andere keer voegen ze iets toe door er een takje bij te steken of eraan vast te binden of te spijkeren. De opstelling van de stronk in het landschap is belangrijk. Onze blik erop zal anders zijn als hij in een open landschap, in een kleine open plek in een dicht bos, aan de rand van een sloot of op een strand staat. In de meeste gevallen kun je de stronk het beste vrij in de ruimte zetten, op een stok bijvoorbeeld, of ophangen. Het toevoegen van een kleur kan de herkenbaarheid verhogen. We gebruiken natuurlijke verf op waterbasis en we maken er geen bont geheel van. Laat de kinderen er samen achter komen dat weinig toevoegingen nodig zijn om de vorm die ze voor ogen hebben zichtbaar te maken.

Voellandschap

Een activiteit voor 7-10 jarigen. We hebben met de kinderen tochten gelopen door diverse landschapsoorten. Bijvoorbeeld een rivier-, bos-, heuvellandschap. Je vertelt iets over landschapsschilders als Ruysdael en Avercamp. Laat eventueel dia's zien. Deel foto's van landschappen uit (oudere jeugd kan deze tevoren zelf maken).

Ieder kind krijgt een vel doorzichtig papier en legt dit op de foto van het landschap. Een foto overnemen gaat goed door de foto tegen een raam te houden. Hierop worden de grote vlakken van de foto door middel van verschillende soorten arceringen, punten en lijntjes, aangegeven. Details zijn niet van belang.

Zo ontdekken kinderen de verschillende onderdelen van een landschap. De hoge en lage horizon, de vlakverdeling en de kleurverschillen. De bedoeling is dat het landschapje straks niet alleen duidelijk te zien is maar ook te voelen. De lijncompositie wordt overgenomen op een stevig stuk karton. De getekende vlakken worden ingevuld met verschillende materialen. Materialen van verschillende structuur kunnen worden gebruikt: textiel, vloerbedekking, schuurpapier, watten etc.

Er kan gewerkt worden met diepte. Vlakken op de voorgrond krijgen een grote structuur en vlakken op de achtergrond een fijne structuur. Na het aanbrengen van de grondstructuur komen de details aan de beurt. Bij deze opdracht is het belangrijk voldoende structuurmaterialen voor handen te hebben.

Bespreek het werkstuk na. Welk landschap kun je heel goed voelen?

Noten:

1 Mede gebaseerd op S.G.Criswell: Nature with art, Prentice-Hall, New Jersey 1986.

2 Uit: Speel Mee, werknep voor expressie en communicatie. Kultuurdienst, Maarn (Utrecht) 1978.

3 Gebaseerd op: Speel Mee, kassette voor expressie activiteiten, nummer 2, DMS, Utrecht 1990.

4 De landelijke organisatie LANS, met onder meer als doel: expressievorming en -ondersteuning werd per 1992 opgeheven. Maar hun bibliotheek en diverse van hun uitgaven zijn nog wel beschikbaar.

5 Gebaseerd op artikel van Sjon Klaaysen ten behoeve van Boal-workshop voor kader in nme-veld. IVN, Amsterdam 1988.

6 PVC is herkenbaar door een stukje koperdraad roodgloeiend te verhitten en dit tegen het verdachte plastic te houden. Hou het daarna weer in de vlam: wordt die heldergroen, dan is het PVC. Informatie over allerlei (afval)produkten o.a. in: Groene raad is niet duur; de antwoorden van de Milieutelefoon op uw belangrijkste vragen, Milieudefensie/Bruna, Utrecht 1991.

7 Bij dit onderdeel is mede gebruik gemaakt van een artikel uit: Play-times, NPFA-London/Nieuwsbrief NUSO, 1984 no.1.

8 Meer informatie hierover en wat alternatieven zijn voor tropische hardhout is te verkrijgen via de Werkgroep behoud het Tropisch Regenwoud, Damrak 28-30 1012 LJ Amsterdam tel. 020-6258748.

9 De ring of tenminste het nummer ervan kun je opsturen naar het Vogeltrekstation, Kemperbergerweg 67 6816 RM Arnhem, onder vermelding van datum en plaats van vinden, indien bekend de soort vogel en de (vermoedelijke) doodsoorzaak van het dier. Na enige tijd krijg je een kaartje terug met de gegevens van de vogel.

BEZIG IN HET VELD

HOOFDSTUK

4

"Ik zie niets," zei hij, "maar dat kan mij ook zo veel niet meer schelen.
Vliegt u maar. De wereld is mooi."

En zo vlogen zij, de zon tegemoet.

Godfried Bomans, Erik (of het klein insectenboek)¹

Het doen van veldwerk en verrichten van landschapsbeheer zijn voor kinderen en jongeren activiteiten, die de interesse voor en de kennis van natuur en milieu stimuleren. Dit wordt vooral veroorzaakt door het feit dat de deelnemers ervaringen uit "de eerste hand" opdoen. Het educatieve effect blijkt vaak groot, de deelnemers zijn geconcentreerd, met interesse bezig, vinden het leuk om samen te werken en zelfstandig, zinvol bezig te zijn. Veldwerk en beheerswerk vragen wel een andere aanpak dan sport- en spelactiviteiten. Veldwerk kan verschijnen in de natuur betreffen, maar veldwerk kan zich ook in de stad of in een winkelcentrum afspelen. Meten kan met een lineaal, maar ook met een vragenlijst.

4.1 VELDWERK, VELDSTUDIE EN VELDONDERZOEK

Wat is veldwerk?

Binnen het jeugd- en jongerenwerk kunnen we veldwerk het beste omschrijven als "exploreren". Exploreren is het verrichten van exploraties, het doen van onderzoek en ontdekkingen. De omgeving vormt steeds het doel van de ontdekkingen, van het onderzoek.

In veldwerkorganisaties wordt wel gesproken over veldwerk in de omgeving, veldwerk over de omgeving en veldwerk voor de omgeving. Met *veldwerk in de omgeving* worden activiteiten bedoeld waarbij de omgeving in feite alleen decor is. Bij *veldwerk over de omgeving* is de omgeving het voorwerp van onderzoek, men wil meer te weten komen

over de omgeving: over het planten- en dierenleven, of over milieu-verontreiniging, of over het gedrag van mensen. *Veldwerk voor de omgeving* raakt echter de kern van nme.

Door bezig te zijn in de omgeving, te leren over de omgeving en daaruit gevolgen te trekken voor ons eigen gedrag, is de omgeving niet langer decor of voorwerp van onderzoek, maar wordt de omgang met de omgeving het doel van de activiteit.

Binnen het jeugd- en jongerenwerk gaat het om ontspanning en ont-plooiing van jeugdigen in hun vrije tijd. In het buitenschoolse jeugd-werk zal het bezig zijn met veldstudie-activiteiten soms een echt *doel* zijn (onderzoeken om te weten) en soms een *middel* tot beleving.

Doel en aanpak

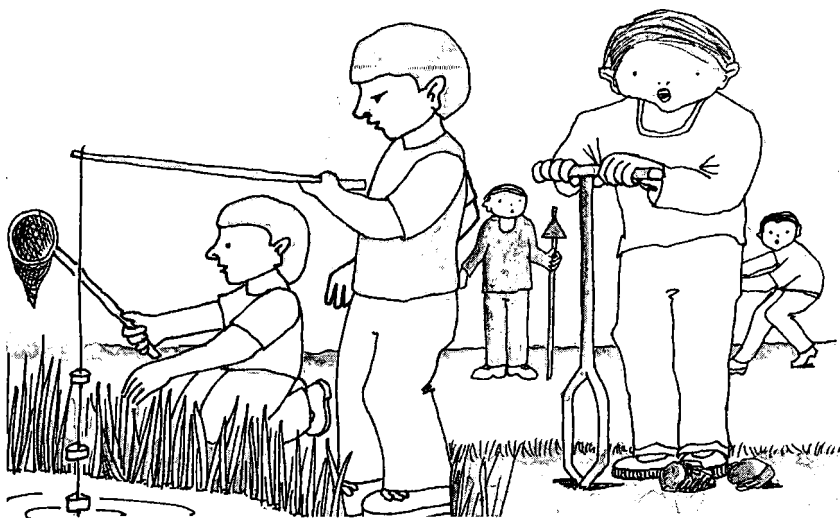
Veldwerkactiviteiten vragen een andere aanpak dan gebruikelijk is in het jeugd- en jongerenwerk. Deelnemers zitten immers niet in een vast spel- of activiteitenpatroon. Voor een begeleider is veldwerk minder overzichtelijk dan een spelactiviteit. De deelnemers zijn niet allemaal in de gaten te houden en de resultaten van een veldonderzoek zijn van te voren niet in te schatten. Ook vertonen deelnemers tijdens veldwerk soms de neiging erg resultaatgericht bezig te zijn. En dat resultaat wil nog wel eens tegenvallen of zelfs ontbreken. Als de deelnemers hier niet op zijn voorbereid, kan dit teleurstelling opleveren of zelfs frustratie.

Rol van de leiding

De rol van de leiding is tijdens veldwerk ook anders. De leiding is tijdens de uitvoering meer *stimulator en begeleider* dan degene die er op let of een spel volgens de vooropgestelde bedoelingen verloopt. Er wordt ook meer inhoudelijke kennis van de begeleider vereist, of tenminste de kennis om te kunnen stimuleren dat, met behulp van onderzoeksmiddelen, literatuur en eventueel ingeroepen deskundige hulp van buiten, het onderzoek zo goed mogelijk wordt uitgevoerd en zo mogelijk naar een resultaat leidt.

Buiten en binnen

Veldstudie of -onderzoek wordt ondernomen om iets meer van de omgeving of van bepaalde gebeurtenissen of processen in de natuur, het milieu of de samenleving te weten te komen. Dat wil echter niet zeggen dat elk onderzoek in zijn geheel buiten plaatsvindt: men kan bijvoorbeeld materiaal van buiten naar binnen halen voor nadere bestudering onder een binoculair of microscoop te bekijken. Men kan een onderzoek doen naar het gebruik van de recyclingscontainer in een winkelcentrum.

Onderzoek is doel

De grens tussen ontdekkende activiteiten en veldwerkactiviteiten is qua werkvorm niet altijd scherp, het *doel van de activiteit* verschilt echter. Bijvoorbeeld: uileballen uitpluizen, om te ontdekken dat er van alles in zit en de vondsten op zwart papier plakken (al dan niet op een kunstzinnige manier) is voor veel kinderen een spannende en “ogen-openende” activiteit. Maar van een aantal uileballen, gevonden onder dezelfde boom, systematisch proberen om alle dierlijke resten te determineren, om op basis daarvan conclusies te kunnen trekken met betrekking tot voedselvoorkeur. Dat is onderzoek!

Periode en tijdsduur

Veldwerk kan eigenlijk *gedurende het hele jaar*. De maanden april tot oktober bieden weliswaar de meeste mogelijkheden en zijn (meestal) minder koud, maar ook in de winter is buiten veel te beleven en te onderzoeken. Denk maar aan diersporen, knoppen, allerlei onderzoek in de woonomgeving. Onderzoek naar voedselvoorkeur van vogels op voederplaatsen is juist bij uitstek iets voor de winterperiode.

Het verrichten van een *veldonderzoek kost vaak meer tijd* dan op een bijeenkomst beschikbaar is. Een onderzoek kan meerdere bijeenkomsten of zelfs een heel kamp lang duren. Soms is het mogelijk om er een seizoen lang elke bijeenkomst iets aan doen, bijvoorbeeld het weer waarnemen en noteren, de hoeveelheid ingezameld papier bijhouden.

Fasen in het veldwerk

Zowel in het onderwijs als in het buitenschoolse werk geldt dat voor veldstudie en -onderzoeksactiviteiten altijd een *voorbereiding en een verwerking* nodig is. Voorbereiding en verwerking vinden meestal binnen plaats in de klas of in het clubhuis.

Binnen de veldstudie kunnen we vier fasen onderscheiden:

- *voorbereidings- en verkenningsfase:*

Inleiding op het veldwerk bijvoorbeeld door middel van thematisch verhaal of verkenningstocht door de omgeving. Het oefenen van vaardigheden zoals gebruik van kaarten, meetinstrumenten en interviewtechnieken hoort ook in deze fase plaats te vinden.

- *aan het werk buiten:*

Het doen van concreet onderzoek, verzamelen van gegevens, beantwoording van vragen via geleid of open onderzoek.

- *verwerking:*

Het ordenen van gegevens en die gegevens binnen een kader plaatsen, ordening van gegevens, trekken van conclusies, verslaglegging en -geving, eventuele creatieve verwerking.

- *evaluatie:*

De conclusies vergelijken met de resultaten van andere onderzoeken. Formuleren van nieuwe vragen, eventueel plannen maken voor vervolgonderzoek.

Echt veldonderzoek is pas af, als alle fasen doorlopen zijn. Deelnemers hebben hun eigen voorkeuren voor bepaalde fasen van het veldwerk. Er zijn nu eenmaal kinderen die het liefst concreet bezig zijn en kinderen die liever eerst iets lezen over een onderwerp. Het is echter onmogelijk om opdrachten te maken die bij alle verschillende interesses van de kinderen tegelijk aansluiten. Wel kun je er voor zorgen dat er voldoende variatie zit in de opdrachten. Het buitenschoolse jeugdwerk biedt mogelijkheden om wat vrijer met dergelijke fasen om te gaan. Het is immers een vrijetijds-situatie. Zo kun je ervoor kiezen om, zeker met jongere kinderen, het accent te leggen op de verkenningsfase: "lekker aanrommelen".

In het algemeen geldt dat het van belang is, *aan te sluiten bij de alledaagse ervaringen van deelnemers*. Het ontdekken van de eigen omgeving sluit goed aan bij de alledaagse ervaringen. In een wat minder bekende omgeving kan men starten met waarnemingsopdrachten of met een route waarbij de kinderen door middel van opdrachten en activiteiten wegwijs gemaakt worden in een bepaald gebied of een bepaald onderwerp. Zeker bij belevingsvolle onderwerpen als waterdiertjes of bodemdiertjes, is een waarnemingsopdracht of het plannen van een oriënteringsfase van belang. Op basis van de waarneming en oriëntatie, na enige "gewenning" kan meer inhoudelijk op een onderwerp worden ingegaan.

Opdrachten en vragen

Niet alle soorten opdrachten zijn geschikt voor veldonderzoek. Ook zijn niet alle vragen door middel van veldonderzoek te beantwoorden. Het bedenken van de juiste vragen is dus een belangrijk deel van de voorbereiding. *Een goede vraag is die vraag waarop het antwoord in het veld kan worden gevonden.* Een vraag als: "Waarom groeit hier heide?" is moeilijk te beantwoorden, zeker als er geen naslagwerken en literatuur voorhanden zijn. De vraag zou veranderd kunnen worden in de vraag: "Groeit heide ook onder bomen?" of "Wat is het verschil in groei onder bomen en in het open veld?" Een vraag als: "Is de Nederlander milieubewust?" kan worden veranderd in: "Kopen de klanten van de supermarkt onbespoten aardappelen?"

Verschillende soorten veldwerk

Veldwerkactiviteiten kunnen op allerlei verschillende manieren worden georganiseerd. Hoewel een echte indeling lang niet altijd mogelijk is, maken wij toch een globaal onderscheid:

- *Kleine, vaak meer incidentele activiteiten*, als onderdeel van een andere activiteit. Bijvoorbeeld tijdens een opdrachttocht: "Kijk in de (klaarliggende) hoepels in de berm en op het pad. Tel hoeveel verschillende plantensoorten je in iedere hoepel ziet. Zijn er verschillen? Hoe zou dat komen?"

- *Een afgeronde onderzoeksactiviteit gedurende een korte periode*, zoals een middag. Bijvoorbeeld op twee verschillende plaatsen met schepnetjes daar voorkomende waterdieren en planten gaan bekijken. Op basis van de aanwezige soorten conclusies trekken over de mate van verontreiniging van het water.

- *Langduriger onderzoek*, bijvoorbeeld in de vorm van een project van enkele weken/maanden, gedurende een kamp tijdens een clubseizoen enz. Hiermee kan completer inzicht worden verkregen in allerlei processen in de natuur, in de ontwikkeling van een landschap en de beïnvloedende factoren zoals het gedrag van recreanten, in het planten- en dierenleven van een bepaald gebied, enz.

- *Veldstudie als hobby en doel van de club*. Bij organisaties als de Jeugdbonden voor Natuurstudie behoren veldstudie-activiteiten tot de hoofdredenen van bestaan. Hier wordt op allerlei manieren mee omgegaan. Er zijn "open" algemene excursies, waarbij gekeken wordt naar wat zich onderweg spontaan voordoet. Tijdens "vogelexcursies", "plantenexcursies" e.d. houdt men zich specifiek met dat thema bezig, bijvoorbeeld: "Welke planten komen aan de oever van een bepaald water voor?". Er wordt, vaak in aparte werkgroepen, ook langduriger onderzoek gedaan. Een gebied wordt bijvoorbeeld gedurende een aantal jaren op de er voorkomende broedvogels of muizensoorten geïnventariseerd. Tijdens kampen, waarin een grote groep natuurkenners meer dagen bij elkaar is, is er de kans om grotere onderzoeksprojecten uit te voeren, bijvoorbeeld een "hoogwatertelling" op een waddeneiland, het tellen van de grote groepen vogels die bij opkomende getij naar het land komen vliegen. (Hierdoor krijgt men een indruk welke soorten vogels in welke aantallen op het eiland en het wad aanwezig zijn.)

Wij gaan hieronder niet verder op laatstgenoemde mogelijkheid in. De jeugdbondsleden organiseren de activiteiten op hun eigen manier, zonder begeleiding van volwassenen. Ook daar waar die wel aanwezig is en veldstudie-activiteiten ook de hoofdactiviteit van bijvoorbeeld een jeugdvogelwacht zijn, is er in het algemeen voldoende kennis om deze activiteiten te kunnen organiseren. Ook de kleine, incidentele activiteiten laten we verder buiten beschouwing. Daar waar men een toepasselijke activiteit wil gebruiken, kan worden geput uit de vele uitgaven met ideeën en voorbeelden op dit gebied. (Zie de literatuurlijst voor enkele suggesties.) De rest van deze paragraaf is gewijd aan kortere en langere veldonderzoeken, en de voorbereiding en organisatie daarvan.

Braakballen pluizen
(Foto: J. Tuttel)

De praktijk

Stel je wilt een groep een veldonderzoek laten doen naar alles wat er leeft, groeit en gebeurt in een bepaald gebiedje. Ga dan als voorbereiding *eerst zelf op pad* met grondboor, zoekkaarten, schepnetje etc. Op deze manier kom je de problemen tegen waar de kinderen ook tegenaan lopen. Tevens zul je merken dat er steeds nieuwe ideeën ontstaan. Verder zal je eigen ervaring van belang zijn bij het begeleiden van kinderen en jouw reacties op de door hen gedane ontdekkingen.

Het lijkt zo eenvoudig om kant en klare zoekkaarten of inventarisatie-tabellen over te nemen en in die vorm als opdracht aan een groep uit te reiken. De opdrachten zijn echter niet aangepast aan de specifieke omstandigheden van de omgeving. Het uiteindelijke resultaat beantwoordt niet aan de verwachtingen, de kinderen komen er niet uit, verliezen de lol erin en haken af.

Het is heel stimulerend veldonderzoek *samen met een collega-begeleider* voor te bereiden en door te spreken. *Begin altijd makkelijk*, laat het veldonderzoek een groeiproses zijn. Het moet voor kinderen een stimulans zijn te weten, dat het een volgende keer nog spannender wordt. Verwachtingen blijven zo reëel en doelstellingen haalbaar. Wat "makkelijk" is hangt natuurlijk af van de ervaring van de leiding en die van de kinderen. Gesteld kan worden dat:

- een opdracht met een simpele en duidelijke werkwijze en weinig variatiemogelijkheden eenvoudig te hanteren is;
- opdrachten die van korte duur zijn, goed te overzien zijn;
- de organisatie, het gaan naar de onderzoeksplek, "eenvoudig" gehouden kan worden door de kinderen niet te ver te laten lopen. Lopen is beter te organiseren dan fietsen. Ook in de directe omgeving van clubhuis of kamp is veel te onderzoeken!
- de wijze van opdrachten verstrekken aan de kinderen niet totaal moet afwijken van de gebruikelijke manier. Zijn de kinderen gewend concrete opdrachten te krijgen, geef binnen het veldonderzoek dan geen vrije opdrachten. Althans niet direct bij de start.

stappenplan voor de voorbereiding²

- Zoek een gebied uit en verken het. (Denk aan toestemming eigenaar.) Bedenk zelf opdrachten en onderwerpen. Bij het bepalen van de opdrachten is de deelnemer en zijn situatie uitgangspunt. Grijp zoveel mogelijk concrete aanleidingen aan om in opdrachten te verwerken. Bedenk opdrachten die "dichtbij" beginnen, waarmee de deelnemers actief bezig kunnen zijn en die mogelijkheden bieden om echte ontdekkingen te doen.
- Voer de opdrachten zelf eerst uit. Laat de opdrachten liefst ook nog door een collega begeleider uitvoeren.
- Herzie de opdrachten aan de hand van de opmerkingen.

- Gebruik zoveel mogelijk echt onderzoeksmateriaal of maak het tevoren met de deelnemers. Veldwerkmateriaal, zoals grondboren, schepnetjes, loeps en kijkers, zijn ook te leen bij diverse plaatselijke nme-centra. Informeer zonodig bij provinciale consulentenschappen nme.
- Tref organisatorische voorbereidingen en plan randzaken die het veldonderzoek voor de deelnemers nog aantrekkelijker maken: een veldwerkbutton, pet, tas, blocnote met potlood, loop enz.
- Instrueer de deelnemers, deel de groepjes in, spreek de opdrachten door en oefen eerst met meetapparatuur. Maak ook afspraken over tijd, veiligheid e.d.
- Voer de opdrachten samen met de deelnemers in groepjes uit.
- Verwerk de resultaten in kaarten, grafieken, verslagen, tentoonstelling e.d.
- Voor het veldonderzoek, bedenk eventuele vervolgvragen. Herzie de opdrachten van commentaar voor een eventuele volgende keer.
- Wie dit soort activiteiten vaker wil doen: volg zelf eens een cursus over "veldwerk" of neem deel aan een veldwerkactiviteit van een andere organisatie.³

Veldwerk en natuurbeleving

Veldwerk is waarnemen, meten, tekenen, dingen in kaart brengen etc. Dit zijn sterk kennisgerichte (cognitieve) activiteiten. Hierdoor dreigt het gevaar dat de deelnemers zich te sterk op de "oplossing" van een bepaald probleem of op het meten zelf gaan richten en daardoor andere dingen die om hen heen gebeuren niet meer zien. (Zo was eens een groep fanatiek bezig de hoogteverschillen in een duin in kaart te brengen. Dat boven hun hoofd een paartje kiekendieven schreeuwde en zelfs met het aan elkaar overgeven van voedsel bezig was, werd helemaal niet opgemerkt.)

Ook kan het belevingsaspect helemaal verloren gaan. Dan hebben de deelnemers een bepaald gebied bezocht en onderzocht, er van alles opgemeten en in kaart gebracht, maar als je achteraf vraagt: "Hoe zag het er uit? Welke kleuren bepaalden de omgeving? Hoe rook het er?" blijken ze dit niet te weten. Opdrachten en vragen die meer op "kijken" en "beleven" zijn gericht als start-activiteit of ook gedurende het onderzoek, kunnen dit voorkomen. Bijvoorbeeld: "Sluit hier even

je ogen en luister een minuut. Wat hoor je, wat voel je?" Of: "Wat vind je van deze straat? Zou je hier willen wonen? Waarom wel/niet?" enz.

Enkele suggesties voor "beleef-de-omgeving-activiteiten"

Kiekjes maken.

Een activiteit voor paren: een deelnemer is fotograaf, de ander speelt voor camera. De "camera" houdt zelf de ogen dicht. De fotograaf leidt de camera aan de hand naar plaatsen waar iets moois, bijzonders, of interessants is te zien. Zoals een boom met mooie herfstkleuren, een fraai uitzicht, een spechtenest in een dode boom, een mierenhoop, een duidelijk dierspoor. De fotograaf zet de camera zo dat het "foto-onderwerp" het beste in beeld komt. Dus in de goede richting, het hoofd wat voor- of achterover enz. Hierbij wordt niet gesproken! Wanneer de camera is "ingesteld" tikt de fotograaf hem op de rug of schouder (jonge kinderen vinden het leuk om ook nog "klik" of "flits" te zeggen) en de camera opent gedurende een paar seconden zijn "lens", dus de ogen. Hierna gaat men verder. Na zo'n vijf foto's wisselen fotograaf en camera van rol. Na afloop bespreken de deelnemers onderling hun ervaringen en indrukken.

"Voel je wat ik bedoel?"

Voor een niet te grote groep. De deelnemers zijn geblinddoekt of houden zelf de ogen dicht. De spelleiding brengt hen een voor een naar iets in de omgeving. De bedoeling is dat ze dit bevoelen, dus het mag niet iets zijn wat gevaar kan opleveren, stekelig of erg vies is. Bijvoorbeeld een tak of stam, een boomstronk, een (stevige) paddestoel, een plant, een bemoste steen, een zandheuveltje.

De deelnemers bevoelen het van alle kanten tot ze weer worden opgehaald. Terug in de kring, zonder blinddoek, beschrijft iedereen om de beurt wat hij heeft gevoeld. Maar dit zonder te zeggen wat het is. Men mag gebruik maken van alle indrukken bij het voelen: structuur, vochtig-droog, vorm, grootte enz. en ook van gedachten en gevoelens erbij. Kunnen de andere deelnemers mee-voelen wat het is?

Oefenen van waarnemingsvermogen

Voor veldonderzoek zijn heel praktische vaardigheden nodig, zoals waarnemen, meten, tekenen, determineren enz. Je leert hier alleen goed mee omgaan door ze vaak te oefenen en te gebruiken. Bij jonge kinderen kan de nadruk meer liggen op verkennen, waarnemen, verzamelen en inventariseren. Jongeren kunnen verbanden leggen en conclusies trekken, ze kunnen zelf (met de benodigde begeleiding) een

vraagstelling formuleren, hiervoor een onderzoekspad uitstippelen, voor verslaglegging zorgdragen enz. Om een begin te maken met het oefenen van deze vaardigheden, kan worden gestart met een aantal waarnemings-spelletjes.

Kimspelen

Binnen de spelvormen zoals die vertrouwd zijn in het jeugdwerk, kom je dan terecht bij de "Kimspelen".

De meest bekende kimspelen zijn die waarbij voorwerpen moeten worden onthouden of geraden kijkkim. Een aantal voorwerpen liggen op tafel, de grond of in een bak. De deelnemers bekijken ze gedurende bijvoorbeeld één minuut. Dan worden ze afgedekt. Wie heeft de meeste voorwerpen onthouden? Iedereen maakt een lijstje of tekeningen. Er zijn tal van varianten op. Zoals eikeltje-dopje. Hierbij horen de voorwerpen steeds twee aan twee bij elkaar. Ze moeten ook als paar worden genoteerd.

Voelkim (natuur-)voorwerpen proberen te herkennen door ze in een zak of voeldoos met de vingers te bevoelen. Op dezelfde manier: geluidenkim, ruik- en proefkim.

"Wie is het?"

Dit spel kan worden gebruikt om in eerste instantie met zoekkaarten te leren werken, later met eenvoudige determinatietabellen en echte natuurgidsen. Het basisprincipe is, dat telkens tussen twee verschillende mogelijkheden moet worden gekozen. Het spel gaat als volgt: De groep zit in een kring. Om de beurt neemt iemand een lid van de groep in gedachten. De anderen moeten nu door vragen te stellen proberen te weten te komen wie dat is. Er mag alleen met "ja" of "nee" worden geantwoord. Dus niet: "Is het een jongen of een meisje?" Maar: "Is het een jongen?" "Is het een meisje?" Na een paar keer oefenen zal men steeds sneller de juiste persoon weten. Speel dit spel niet te lang, dat wordt saai.

4.2 NATUUR- EN LANDSCHAPSBEHEER

Beschermen is beheren

“Natuurbescherming” betekende vroeger: een hek om een gebied zetten en het geheel of gedeeltelijk afsluiten voor menselijk bezoek. In de loop van de tijd werd duidelijk dat mensen zich soms wel, maar water-, bodem- en luchtvervuiling zich in elk geval niet door bordjes “Verboden toegang” liet tegengehouden. Ook beschermde, waardevolle natuurgebieden werden aangetast. Bescherming was geen garantie voor instandhouding. Maar daarnaast veranderen terreinen ook op een natuurlijke manier. Veel natuurgebieden hebben de neiging uiteindelijk dicht te groeien en te veranderen in een bosachtig landschap. In ons land zijn veel landschapstypen en natuurgebieden namelijk ontstaan door menselijk ingrijpen, zoals de hei en de veenplassen. Wanneer mensen er hun activiteiten (resp. weiden van schapen en turf steken) staken, zullen dergelijke landschappen langzaam maar zeker veranderen en verdwijnen.

Wanneer je dergelijke landschapstypen wilt behouden, omdat ze mooi zijn of karakteristiek voor de omgeving, of omdat er waardevolle planten en dieren voorkomen, dan zullen mensen moeten blijven ingrijpen. Dat doen ze door allerlei *beheerswerk*: wilgenknoten, zodat de knotwilgen behouden blijven; boompjes op de heide rooien, zodat die niet dichtgroeit, plassen openhouden door aan de randen de aangegroeide (“verlande”) grond weg te steken; door te hooien op bijzondere en kwetsbare terreinen, enz.

Wanneer je dit doet, ga je dus in tegen natuurlijke processen. Het is een discussie op zich of je daarvoor moet kiezen. Nederland is echter zo’n klein land, dat er geen ruimte (meer) is voor uitgestrekte natuurgebieden, die zich geheel volgens natuurlijke processen ontwikkelen. Eigenlijk is het beter om in ons land te spreken van een *cultuurlandschap* in plaats van een *natuurlandschap*. Overal hebben mensen wel iets aan bedijkt, beplant, gerooid, ontwaterd of beheerd. *Natuurbeheer* is dus een noodzaak, als je er voor kiest om verschillende soorten landschap in Nederland in stand te houden.

Vrijwillig natuurbeheer

Natuurbeheer is erg arbeidsintensief en dus duur. Veel werk zou onbetaalbaar zijn als het door beroepskrachten werd uitgevoerd. Vandaar dat natuurbeheer zo vaak vrijwilligerswerk is.

Tegenwoordig bestaan er in iedere provincie organisaties die het *vrijwillig natuurbeheer* coördineren. Meestal zijn dit professionele organisaties waarvan de beroepskrachten de vrijwilligers bij het uitvoerende werk begeleiden of ervoor zorgen dat dit door de instantie die een bepaald gebied beheert, gebeurt. Beherende instanties als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer of de Provinciale landschappen regelen en begeleiden ook vaak zelf het vrijwillig natuurbeheerswerk op hun terreinen.

Vanuit deze achtergrond ontstond het *vrijwillig educatief natuur- en landschapsbeheer* (deze mondvul wordt vaak -ook niet fraai- afgekort tot Venel).

Vrijwillig natuurbeheer is voor veel deelnemers vooral een aantrekkelijke mogelijkheid om zinvol recreatief buiten bezig te zijn, "lekker met je handen werken" en om leuke contacten te leggen.

Mensen willen zich concreet en praktisch inzetten voor natuur- en milieubehoud. Een uitstekende mogelijkheid is om mee te werken aan natuurbeheerswerk. Dit biedt weer allerlei mogelijkheden voor nme-organisaties en -groepen om deze mensen te bereiken met educatieve activiteiten. Tijdens en rond de werkzaamheden, vaak er bij aansluitend, maar soms ook met thema's die de deelnemers de ogen kunnen openen voor natuur- en milieuproblemen elders.

Venel-werk wordt meestal georganiseerd en uitgevoerd door vrijwilligers, die zowel het technische beheerswerk kunnen begeleiden, als de educatieve activiteiten organiseren. Voor de beherende instanties is het werk meestal het hoofddoel en zijn de educatieve activiteiten er omheen een nevendoeel.⁴

Vrijwillig educatief natuurbeheer en jeugd

Hoewel (gelukkig!) ook veel ouderen zich actief bezighouden met vrijwillig natuurbeheerswerk, is het natuurlijk bij uitstek een activiteit die aantrekkelijk is voor de jeugd.

Actief buiten bezig zijn, met je handen, je hele lijf werken. Je lekker smerig kunnen maken, contacten met leeftijdsgenoten kunnen hebben

die met hetzelfde bezig zijn. Een concrete bijdrage kunnen leveren aan natuurbehoud, zonder ingewikkelde lezingen te moeten aanhoren, moeilijke discussies te moeten voeren...

Er zijn allerlei mogelijkheden voor jeugd en jongeren om actief met natuurbeheerswerk bezig te zijn. In "vaste" groepen en meer incidenteel. We geven hieronder een beknopt overzicht.

(Foto: IVN Amsterdam)

Vakanties in de natuur

Sinds 1961 organiseert het IVN *vakantie-natuurbeheerskampen voor jongeren* van 15 tot 30 jaar. Vijf dagen lang zijn jongeren bezig met beheersactiviteiten in allerlei natuurgebieden in ons land. Naast het werk wordt er aandacht besteed aan natuur en landschap van de omgeving en worden er allerlei educatieve activiteiten georganiseerd. Soms wordt een *thema* gekozen voor de gehele week, zoals "landbouw en natuurbescherming" "afval" of "het milieu in de derde wereld en wij". De manier waarop de kampen worden georganiseerd en begeleid, veranderde in de loop der tijd. Zo ontstond de *WVK, de Werkgroep van Kampbegeleiders*" (huidige naam), een landelijke werkgroep van het IVN. De, vaak jonge, leden van deze werkgroep organiseren en begeleiden de zomerkampen voor het IVN, met enige professionele ondersteuning. Er is een eigen, interne kaderopleiding hiervoor.

Tegenwoordig is het kampen-aanbod wat veelzijdiger dan vroeger.⁵ Naast de kampen waarin vrij veel wordt "gewerkt", zijn er ook meer recreatieve kampen. Daarin wordt bijvoorbeeld alleen 's morgens gewerkt en is er meer tijd voor puur recreatieve activiteiten. Alle kampen hebben natuurlijk nog wel als hoofddoelstelling natuur- en milieu-educatie. Voor de meer recreatieve kampen betalen de deelnemers een hogere eigen bijdrage. Het "werk" dat voor de beheerende terreininstanties wordt gedaan, wordt door hen namelijk gehonoreerd door de verblijfskosten van de deelnemers (deels) te vergoeden. Ook het natuurbeheerswerk veranderde in de loop van de tijd. Zo heeft men nu soms de beschikking over apparatuur, waardoor minder handwerk nodig is, of er zijn andere inzichten over de manier van natuur-onderhoud.

Maar het belangrijkste is gebleven: het plezier dat jonge mensen, die zich in informele sfeer samen actief inzetten voor natuurbehoud, kunnen hebben. Hoewel de belangstelling wel eens wisselt, door de huidige "vakantiespreiding" of doordat een thema minder blijkt aan te spreken, is het nog steeds zo dat deelnemers in principe maar een keer kunnen deelnemen, om ook anderen een kans te geven. (Maar hierover is wel te overleggen...)

Ook mogen deelnemers zich wel met een of enkele vrienden samen opgeven, maar hele groepen of clubs kunnen niet deelnemen. Voor hen zijn er andere mogelijkheden en de IVN-kampen zijn met name bedoeld voor individuele deelnemers. Bij uitzondering wordt er in overleg met een opleiding of buurthuis wel eens een apart kamp voor een groep georganiseerd, begeleid door WVK-ers.

Regionale en plaatselijke Venel-activiteiten

Zomerkampen zijn er maar eens per jaar, maar het hele jaar door is beheer van natuur en landschap nodig. Regionale activiteiten maken dit mogelijk. Deelnemende vrijwilligers hebben de kans een vastere band met een bepaald gebied te ontwikkelen en er meer kennis over te krijgen. Er zijn zo ook meer mogelijkheden voor groepen om regelmatig of meer incidenteel met natuurbeheer bezig te zijn.

De landelijke WVK (zie hierboven) is georganiseerd in "regio's"⁶. De WVK-leden in een gebied organiseren regionale werkdagen en

werkweekenden, in principe ook met een educatief programma. Aan dergelijke dagen kan iedereen deelnemen, ze worden vaak in de plaatselijke media aangekondigd.

Hoewel bij de deelnemers meestal duidelijk het plezier van met de handen te kunnen werken en het ongedwongen buiten zijn voorop staat, worden veel deelnemers zich ook bewust van het belang van dit soort werk en zal een aantal van hen zich mogelijk meer permanent gaan inzetten.

Natuurbeheer en jeugd- en jongerenwerk

Afdelingen van de *jeugdbonden voor natuurstudie*, de NJN (Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie) en de JNM (Jeugdbond voor Natuur en Milieu) hebben altijd wel beheersactiviteiten uitgevoerd. Hoewel zeker niet structureel en veel minder omvangrijk en permanent als de Belgische, vergelijkbare, jeugdorganisaties zoals de BJN (Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie). *Nivon-(jongeren)afdelingen* hebben vaak speciale natuurbeheerswerkgroepen die een gebiedje in hun omgeving onderhouden.

Bij *Scouting Nederland* worden heel systematisch natuurbeheersactiviteiten georganiseerd. Vaak tijdens zogeheten "houthakkerskampen" (waarvoor men een speciaal insigne kan behalen). Voor een deel gaat het om het onderhoud op de eigen terreinen. (Hierbij gaat het dus ook om onderhoud ten behoeve van verblijf en recreatie). Maar Scoutinggroepen verzetten ook veel werk in natuurgebieden, in de eigen omgeving of elders tijdens kampen. Scouting verzorgt ook eigen educatief en informatief materiaal over natuurbeheer en verzorgt eigen kaderactiviteiten op dit gebied.

Opvallend is dat sinds een aantal jaren jongeren-organisaties die vakantiemogelijkheden voor individuele jongeren aanbieden, ook natuurbeheersactiviteiten in hun "pakket" opnemen.

In dit soort kampen is meestal veel tijd ingeruimd voor meer recreatieve activiteiten. Ze hebben vaak een "pakkende" titel, zoals gebruikelijk in het jeugdwerk. Het beheerswerk wordt bijna altijd begeleid door de terreinbeheerder, voor wie het werk wordt uitgevoerd. Het educatieve en recreatieve programma wordt door vrijwilligers en beroepskrachten van de jeugdorganisatie zelf voorbereid en uitgevoerd. Soms

met enige medewerking, bijvoorbeeld een (speur)tocht of lezing, vanuit een naburige nme-organisatie.

Dergelijke kampen zijn in verhouding vaak duurder dan de meeste "echte" Venel-kampen. Programma, accommodatie en verzorging zijn hiervoor mede bepalend.

Natuurbeheer in de Engbertsdijkswenen
(Foto: H. Pentenga)

Iedere plaatselijke jeugdgroep of -organisatie kan natuurlijk zelf meewerken aan noodzakelijk beheerswerk in de omgeving.

Incidenteel, tijdens een of enkele dagen, als groeiende traditie jaarlijks een of tweemaal op een vast tijdstip, of heel regelmatig. Waarom zou je als club bijvoorbeeld geen "*klein landschapselement*" in de omgeving adopteren? Juist dit soort landschapsbepalende zaken, zoals heggen en houtwallen, bomen langs oprijlanen, polderwegen of bij boerderijen, eendekooien en hooilandjes dreigen door gebrek aan beheer te verdwijnen.

Overleg met een beheers- of nme-groep in de omgeving, met een instantie die terreinen beheert of een andere landeigenaar, zoals een boer of landgoedbezitter. Via beheerswerkgroepen kunnen ook gereedschap en begeleiding worden geregeld.

Adressen van organisaties zijn verkrijgbaar via het LONL (Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer) of de provinciale stichtingen voor landschapsbeheer.

Beheerswerk in de praktijk

Meestal worden beheersactiviteiten door jongeren en volwassenen uitgevoerd. Toch zie je bij de bekende wilgenknotacties vaak ook jongere kinderen enthousiast meewerken en er zijn ook IVN- en Rangerjeugdgroepen van kinderen rond de 12 jaar die beheersactiviteiten uitvoeren. Het hangt sterk af van het soort werk: hooi ruimen kan iedereen, met een zeis of bijl werken moet je eerst van een vakman leren.

Bij een deel van het beheerswerk ga je met *gevaarlijk gereedschap* om en ook is *kennis en ervaring* nodig om te weten waar en hoe je het werk moet uitvoeren. Ga daarom nooit zomaar aan de slag, ook niet op eigen terrein.

Wie zich in georganiseerd verband met beheerswerk bezig houdt, zal steeds op de een of andere manier verzekerd zijn. Wie zelf iets organiseert, zal voor een speciale *verzekering* voor de deelnemers moeten zorgen. Inlichtingen hierover weer via ondermeer IVN, LONL en de provinciale stichtingen.

Wie natuur- en landschapsbeheerswerk organiseert, bepaalt zelf het kader waarin dit gebeurt en het eventuele educatieve of recreatieve programma er om heen. Het is goed om in elk geval met de volgende punten rekening te houden:

- Bezoek het (werk)terrein, indien mogelijk met de beheerder.
- Bepaal de plaats(en) waar wordt gewerkt, de hoeveelheid en de aard van het werk.
- Bepaal de plaats waar je de deelnemers ontvangt en instrueert.
- Stel vast hoeveel en welk gereedschap er nodig is. Wie zorgt er voor, wordt het geleend? In welke staat verkeert het? Vervoer naar het werkterrein?
- Is er voldoende reservemateriaal (zaagbladen bijvoorbeeld) en reparatiegereedschap (vijlen, schroevendraaiers en dergelijke)?
- Spreek af hoe je het werk gaat verdelen en organiseren.

Overzichtelijkheid draagt bij tot veiligheid.

- Spreek af of de beheerder aanwezig is tijdens de activiteit.

- Regel de financiën. Krijg je een vergoeding, mag je een (deel van) de opbrengst van het hout houden of het zelf verkopen? Betaalt de beheerder eventueel vervoer van de deelnemers, verzekering, koffie, soep e.d.?
- Zorg voor voedingsmiddelen en een EHBO-trommel.
- Regel een EHBO'er en vervoer voor eventuele gewonden.

4.3 ZORG VOOR NATUUR, PLANTEN EN DIEREN DICHTBIJ

Voor al in stedelijke gebieden missen kinderen dikwijls mogelijkheden voor regelmatig en direct contact met planten en dieren. Er zijn geen braakliggende landjes voor verkennende activiteiten, huttenbouwen, sluipspelen enz. Vaak hebben ze geen tuin, mogen of kunnen ze geen huisdier houden en in het parkje mogen ze ook al niet ravotten.

Niet voor niets werden er in Nederland al kort na de eerste wereldoorlog initiatieven genomen voor het inrichten van *school- en kindertuintjes*. Ook zijn er in heel veel gemeenten tegenwoordig *kinder- of stadsboerderijen* te vinden. De laatste vind je niet alleen in steden, maar ook in kleinere gemeenten. Tenslotte zijn ook daar veel boerderijen verdwenen of zijn de dieren, door de intensivering van de landbouw, veel minder vanzelfsprekend op het land zichtbaar of benaderbaar. Er bestaan allerlei soorten kinderboerderijen.⁷

Sommige kinderboerderijen organiseren, vaak met behulp van vrijwilligers, allerlei educatieve en sociaal-culturele activiteiten. Andere beperken zich tot het verzorgen van de dieren, het onderhouden van de gebouwen, het maken van kaas en het verkopen van wol. Alles vaak ook weer met behulp van vrijwilligers. Bij weer andere boerderijen verzorgt een plaatselijke nme-groep bijvoorbeeld het IVN, regelmatig educatieve activiteiten voor de jeugd, binnen- en/of buitenschools.

Hoewel ze niet tot het officiële kinderboerderijencircuit behoren, zie je dat er in enkele grotere steden bij plaatselijke "*jeugd-landjes*" of *bouwspeelplaatsen* soms ook een collectie dieren aanwezig is. Bij dergelijke speel-plekken, waar kinderen buiten, maar soms ook binnen met

allerlei activiteiten bezig zijn, gaat wel eens iets niet helemaal strikt volgens de kinderboerderijregels, maar dit soort informele mogelijkheden zijn voor kinderen heel belangrijk. Kunnen knuffelen met de konijnen en leren hun hok schoon te houden, de ponies en ezels verzorgen en erop rijden, het schaap helpen scheren en misschien een trui leren breien van zelfgesponnen wol: er zijn talloze mogelijkheden.

Eigenlijk zou *ieder clubhuis of jeugdgebouw* een stukje tuin moeten hebben. Minimaal een boom om een nestkast in te hangen en 's winters een vogelvoederplank. Alleen al vanwege het plezier dat kinderen vanachter de ramen er aan kunnen beleven. Leden van IVN-afdelingen, KNNV-afdelingen of vogelwachten zijn meestal wel bereid om samen eens over de inrichting van het terrein om het gebouw na te denken. Het stadsgroen kan misschien worden vervangen door een educatieve tuin met een kruidentuin, vlindertuin of moestuin.

Noten:

1 G. Bomans, Erik (of het klein insectenboek). Het Spectrum, Utrecht 1974.

2 Meer informatie over de organisatie van veldwerkactiviteiten staat in: A. Goedvolk en H.J. Lindeman, Veldwerk natuurlijk! Nijgh & van Ditmar, Den Haag 1988.

3 Veldwerk komt aan bod in cursussen van Stichting Veldwerk Nederland, kampen van KNNV en IVN.

4 Veel meer informatie over de achtergronden van landschapsbeheer, de verschillende landschapstypen en soorten werkzaamheden, de wijze van werken met vrijwilligers en de organisatie van educatieve activiteiten is te vinden in: Sietsma, H., Landschapsbeheer, aanpak en educatieve mogelijkheden voor vrijwilligers. Samenstelling Werkgroep van Kampstafliden, IVN, Amsterdam 1986.

5 Het IVN geeft jaarlijks een folder uit met een overzicht van de werkvakanties in de natuur.

6 Adressen van contactpersonen zijn te verkrijgen via het landelijk bureau van het IVN.

7 Via de Landelijke Stichting Kinderboerderijen is een adressenoverzicht verkrijgbaar. Bij hen, maar ook bij diverse nme-documentatiecentra is achtergrondinformatie over het kinderboerderijenwerk aanwezig.

UITGEVONDEN WIELEN: OVERZICHT LITERATUUR EN ANDER MATERIAAL.

Niemand hoeft het wiel uit te vinden. Over de onderwerpen die in dit boek aan bod komen is al veel literatuur verschenen. Zowel meer theoretisch, als heel praktisch materiaal. Heel veel daarvan kun je in je eigen situatie gebruiken, aangepast aan de omstandigheden en je eigen mogelijkheden. Het hierna volgende overzicht pretendeert niet volledig te zijn. Ook in de andere delen van deze serie staat toepasselijke literatuur vermeld. En bijna dagelijks verschijnen nieuwe uitgaven op het terrein van natuur- en milieu(educatie).

Informatie- en documentatiecentra

Niet alle vermelde literatuur is nog in de handel. Informeer steeds ook bij de (jeugdorganisatie) uitgever. De meeste nme-organisaties geven ook uitgavenlijsten van hun materialen uit. Vraag die aan. Uitgaven op het gebied van het jeugd- en jongerenwerk, vormingswerk, welzijnswerk zijn vaak te vinden in bibliotheken en documentatiecentra van provinciale en lokale steunpunten en organisaties hiervan. Zoals de Steunpunten jeugd-welzijn of -jeugdwerk. Een deel van deze literatuur en veel op het gebied van natuur- en milieu(educatie) is opgenomen in de diverse nme-documentatiecentra. Deze vind je bijvoorbeeld bij plaatselijke nme-centra en schoolbiologediensten, bij een aantal provinciale consulents nme en bij sommige milieufederaties. Vaak leent men hier ook ander materiaal uit, zoals videobanden, activiteiten- en leskisten, onderzoeks- en veldwerkmateriaal. Landelijk is er onder meer het informatie- en documentatiecentrum van het landelijk IVN-bureau/nme-centrum Amsterdam. Men kan dit centrum tijdens werkdagen (ma t/m vr 10-17 uur) bezoeken. Bij voorkeur op afspraak! Een deel van het materiaal is te leen. Ook schriftelijk en

telefonisch kan men, tegen porto- en materiaalkostenvergoeding, over allerlei onderwerpen informatie aanvragen (zie adressenlijst). De uitgaven die al vermeld staan in de noten- en bronnenlijsten bij de hoofdstukken, zijn hier meestal niet nogmaals vermeld. Veel uitgaven zijn ook te koop en te bestellen via MilieuBoek Amsterdam: tel. 020-6244989.

NATUUR EN MILIEU ALGEMEEN

Groene raad is niet duur, de antwoorden van de Milieutelefoon op uw belangrijkste vragen. Milieudefensie/Bruna, Utrecht, 1991.

Handboek Natuurmonumenten, Natuur- en wandelgebieden in Nederland. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's Graveland 1991. Voor leden, maar eventueel los te koop. Jabs, Carolyn, **Hergebruik van A tot Z**. Bosch en Keuning, Baarn 1983. 1001 Manieren om "afval" te gebruiken.

Kloeg, Daan (eindred.) **Natuur- en Milieu-Encyclopedie**. I.s.m. Stichting Natuur & Milieu. Zomer & Keuning, Ede/Antwerpen 1991. Handig naslagwerk.

Reijnders, Lucas, **Help het Milieu**. Een constructieve gids voor de consument. Van Gennep, Amsterdam 1991. Wat elke Nederlander kan doen.

NATUUR- EN MILIEU-EDUCATIE

Cursus Natuur en milieu. Losbladig cursuspakket met o.m. informatieboek voor cursisten en begeleiding, handleiding voor begeleiders, opdrachtbladen, spelmateriaal. IVN Amsterdam/SME Utrecht 1990. Om zelf plaatselijk in eigen club of vereniging cursus mee op te zetten.

Huitzing, D.A., **Een schepje erboven op!** Over natuur- en milieu-educatie en pedagogiek. Op weg naar pedagogisch verantwoorde doelen, inhouden en methoden van een natuurnabije educatie. SDU, Den Haag 1989

Margadant-van Arcken, Leentvaar, **Natuur en Educatie, Een praktijkbeeld**. Ministerie van LNV,

Den Haag 1992.

JEUGDWERK EN NME

Baart, M., **Aktief met natuur en milieu**, activiteitenmap voor begeleiders van buitenschoolse tieneractiviteiten in Flevoland. Konsulentschap Natuur- en Milieu-educatie, Lelystad 1991.

Dijkhuizen, S., W. Meyer Ricard, e.a., **Doe mee met de natuur**. Instituut voor Natuurbeschermings-educatie (IVN), m.m.v. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Gaade, Amerongen 1978. Een rijk geïllustreerd natuur- en milieu-werkboek voor de jeugd.

Schippers, G., **Handleiding natuurouders**. IVN, Amsterdam 1991.

Janim ontdekt de Natuur. Lees-, weet- en doe-boek van de Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie. JNM, Kortrijksepoortstraat 140, 9000 Gent (B) 1989. Natuur-ontdek-activiteiten voor de jeugd, rond een verhaal.

Kool, Ruud (red.), **Jeugd & Avontuur**. Verhalen over 75 jaar jong zijn. Scouting Nederland / Trendboek 1985. Jubileumboek van Scouting met veel informatie over de geschiedenis van de jeugd- en jongerenbeweging

Hettinga, G., **Kind en natuur**: een handleiding voor jeugdbegeleiders. Van Loghum Slaterus, Deventer 1988.

Lisdonk, B.v.d. (red.), **Tieners Natuurlijk**. Consulentschap Natuur-en milieu-educatie, Centrum voor Jeugdwerk "Janzeuven", IVN-District Zuid-Holland. Den Haag 1989.

Wegwijzer natuur en milieu in het Jeugd- en Jongerenwerk (Gelderland). Gelderse Federatie voor Jeugd en Jongeren/consulentschap Natuur- en milieu-educatie, Arnhem 1991. Een overzicht van bij het consulentschap of elders in de provincie beschikbare middelen en materialen, thematisch geordend.

NATUURBELEVING

Red.: Alblas, A. en D. Huitzing, **Aan het werk met**

"Groen Verschiet". Bijdragen aan het Symposium "Natuurbeleving bij acht- tot twaalfjarige kinderen", 13 sept. 1990. Min. van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Dir. Natuur-, Milieu- en Faunabeheer 1991. Visie op onderzoek en praktijksuggesties. Cornell, J., **Beleef de natuur met kinderen**. Elmar, Rijswijk 1986.

Margadant-van Arcken, M., **Dierenjuf**. Natuureducatie en de relatie tussen jonge kinderen en dieren. Utrecht 1988. Dissertatie R.U.U. Margadant-van Arcken, M., M. van Kempen, **Groen verschiet**: natuurbeleving en natuur-onderwijs bij acht- tot twaalfjarigen. SDU, 's Gravenhage 1990.

Tilden, F., **Interpreting our Heritage**. University of North Carolina Press. Chapel Hill '57/'77. Een klassieker en bronnenboek voor iedereen die zich bezighoudt met interpretatie en educatie rond de natuurlijke en culturele omgeving.

Bastiaanse, M. e.a., **Milieubeleving bij kleuters**, Apeldoorn 1986.

Ter Horst, Dr. W., **Natuur en kind**. Ideeën voor een "groene" opvoeding. Met supplement. Omniboek, Den Haag 1978.

Balm, M. en J. van Hest, **Ogen, oren en de rest**. Een boek vol speelleervormen rondom zintuigen. Een onderwijzers- en leerlingenboek. Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1976.

Cornell, J., **Sharing the joy of nature**. Nature activities for all ages. Dawn Publications, Nevada City. Californië 1989 Vervolg op Sharing nature with children (Beleef de natuur met kinderen), met weer veel praktische activiteiten.

Löscher, W. e.a., **Zand en water** spelletjes-verhaaltjes - versjes - foto's. Uitg. Intro, Nijkerk 1982.

Activiteiten met alle zintuigen met jonge kinderen.

TOCHTEN, OP PAD, BUITENSPELEN

Velthuis, C., **BRES spelenboek, Spel in Beweging**. Landelijke Dienst voor Beweging, Rekreatie en Spel (BRES), Soesterberg 1990. Twee praktijkboeken

voor het leidinggevend kader van het jeugd- en jongerenwerk in het sociaal-cultureel werk.

Informatief spel, Werkschrift nr. 6. Janzeuven, Den Haag 1984. Informatief spel bevat een aantal kant-en-klare spelen voor kinderen en tieners. Probeert ook verbanden te leggen tussen kinder- of tienerwereld en de maatschappij.

Inspelen op. Werkgroep Informatief Spelmateriaal, Infodok, Leuven (B). 17 voorbeelden hoe je op een speelse manier informatie kunt overdragen en verwerken met groepen.

Samen buiten, Verkenningen in de omgeving. Landelijk Bureau Jong Nederland Utrecht, 1978. Informatie en praktische suggesties rond relatie tussen mensen onderling, mens en natuur en tenslotte de relaties binnen de natuur.

Spelen met de elementen aarde, water, lucht en vuur. Tweehonderddrieëntwintig en meer spelsuggesties. Landelijk Bureau Jong Nederland, Utrecht 1981. Naast suggesties rond de elementen ook aandacht voor o.m. kampen, kaart en kompas. Tijssen, J., en J. Roukema (eindred.), "**Spelen onder de boom**" Programma's om met kinderen de natuur te ontdekken. Gezamenlijke uitgave van het FCJZ, LCGJ, LHJR en DJC; met advies van het IVN. Driebergen 1992.

Verkenningen in de omgeving. Met open ogen op tocht. Landelijk Bureau Jong Nederland, Utrecht 1977. Uitgave bedoeld als stimulans om tijdens tochten allerlei interessante zaken, waaraan gemakkelijk wordt voorbijgegaan te ontdekken. Veel praktische suggesties voor activiteiten. Meyer Ricard, W., **Vrij Buiten**. Groepsactiviteiten in de natuur voor vrije dagen, kamp en club. Suggesties voor activiteiten rond natuur en milieu met jeugdgroepen. Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, Amsterdam 1978/1980.

CREATIVITEIT

Wartena, J., **Het beest en andere vertellingen uit de natuur**. IVN, Amsterdam 1992. Over het

vertellen van natuurverhalen, met een aantal verhalen over de relatie tussen mens en natuur.

Aktiviteitenboek 1. Over creativiteit, sport en spel en buitenleven. **Aktiviteitenboek 2**. Wie doet er mee? Uitgaven van Landelijk Bureau Jong Nederland, Utrecht.

Merwijk, van (red.), **Al doende**, programma's en achtergrondinformatie over expressievormen, Nederlandse Stichting voor Kunstzinnige Vormgeving//LOKV, Amersfoort/Utrecht 1971.

Bronnenboek audiovisuele vorming 6-9 jarigen.

Bronnenboek audiovisuele vorming 10-12 jarigen. SLO/LOKV, Enschede/Utrecht.

Miniorenmap. Jong Nederland, Utrecht z.j. Een handleiding voor spel en activiteiten voor kleuters van 4 tot 7 jaar.

Faasen, H. van, **Nieuwsgierig naar Onze Natuur**; werken met gedichten in het natuuronderwijs. St. Kunstzinnige Vorming Amsterdam, Amsterdam 1991.

Postma, J. en Failé, **Peuterknutsels**. Werkgemeenschap kindercentra in Nederland, Oosterbeek 1986. Ideeën voor de vier seizoenen, met simpele materialen.

Speel mee. Werkmap voor expressie en communicatie. LANS, Utrecht 1989. Losse katernen met werkvormen rond thema's. (Nu verkrijgbaar via uitgeverij Pandora)

Speel Mee. Kassette voor expressie activiteiten, nummer 2, Lans, Utrecht, 1990.

Spelend Bewegen, bewegen, pantomime, kleintoneel, een speels gebeuren. Jong Nederland, Utrecht.

Leeuw, T. van der, **Van papier tot tempex**; 54 ideeën met kosteloos materiaal. Jong Nederland, Utrecht 1981.

Zoveel kinderen, zoveel beelden. Beeldend werken met meisjes en jongens in een kleutergroep. St. Kunstzinnige Vorming Amsterdam, Amsterdam z.j. Handzame theoretische en praktische infor-

matie, gebaseerd op praktijkervaringen.

Uitgevers als Cantecleer, Christoffor en Casterman geven veel boeken met suggesties voor knutselen en creativiteit uit. Vaak rond thema's als de seizoenen of gebruik van natuurlijk materiaal.

BEZIG IN HET VELD

Vries, B. de, **Aan de slag met kringlopen**. IVN Amsterdam 1990. Suggesties voor educatieve activiteiten rond het thema "kringlopen in natuur en milieu".

Conijn, P., **Een veldwerkcentrum voor elke school**. Uitgave van de voormalige pedagogische academie Beverwijk/Pabo "De Viaan" Bergen- NH. z.j.

Praktisch boek met veel schema's hoe zelf een veldwerkcentrum in te richten en bijbehorende materialen, vaak in veldwerkkisten, zelf te maken. Sietsma, H. e.a., **Landschapsbeheer**. Aanpak en educatieve mogelijkheden voor vrijwilligers; Werkgroep van Kampstafleden van het IVN, Amsterdam 1986.

Natuurbeheer. Uitgave Team Buitenleven van Scouting Nederland z.j. (Begin jaren '80). Vanuit praktijk jeugdwerk gemaakt.

Natuurlijk klaswerk, veldbiologie voor de bovenbouw basisonderwijs. St. School in Bos en Landschap, Apeldoorn 1991. Handleiding en leerlingwerkboek met vele diverse opdrachten.

Ensing, J. e.a., **Natuurontwikkeling voor beginners**. Handleiding voor mensen die aan de slag willen gaan om de natuur in de dagelijkse leefomgeving een nieuwe start te geven. Uitg. St. LONL (Land. Overleg Natuur- en Landschapsbeheer) Utrecht 1991.

Noppert, e.a., **Nestkastenhandleiding**. Een leidraad voor het bouwen en het gebruik van nestkasten voor onderzoek, natuurbescherming en educatie. Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht 1988.

Vandaag: veldwerk! NME-veldwerk. Theorie & praktijk. Uitg. Natuur en Milieu(federatie) Overijssel, Zwolle z.j. (1991).

Veldwerk natuurlijk! A. Goedvolk en H.J.

Lindeman, Nijgh & van Ditmar, Den Haag 1988.

Veldwerk over bodem.

Veldwerk over het Nederlandse landschap.

Veldwerk over water.

Stichting Veldstudiecentra, Orvelte 1988.

Wil docenten uit voortgezet onderwijs praktische ondersteuning bieden bij eindexamenonderwerpen. Geeft ook veel projectideeën voor activiteiten met buitenschoolse jongeren.

Werkmap buitenwerk, natuur- en milieu-educatie voor het basisonderwijs. Consulent NME Groningen, Groningen 1989.

Bij het IVN, het WNF, maar ook bij veel plaatselijke verkoopcentra zijn ook materialen als zoekkaarten, spelen, loeps, jeugdboeken verkrijgbaar.

JEUGD EN WOONOMGEVING

Schippers, H., M. Margadant, **Het grote kinderboerderijenboek**. Zuid Boekproducties, Lisse 1989.

Bleeker, H., K. Mulderij, **Kinderen buiten spel**. Op zoek naar een kindvriendelijke woonomgeving voor kinderen. Meppel, Boom 1978.

Mulderij, K., H. Bleeker, **Kinderen wonen ook**. Suggesties ter verbetering van een kindvergeten woonomgeving. Deventer, Van Loghum Slaterus 1982.

Later kan te laat zijn; een informatieboek voor jongeren over ruimtelijke ordening en milieu met ideeën voor groepsactiviteiten. Provinciale Jeugdraad Zuid-Holland, 's Gravenhage 1980. (Ook: Gelderland)

Both, Kees (eindred.) **De tuin om de school- wat doe je ermee?** Een bronnenboek ten dienste van de inrichting en het gebruik van het schoolterrein. SLO/IVN Enschede, Amsterdam 1982.

Ook heel bruikbaar voor o.m. clubhuizen.

Rijnen, J., **Vraag het ze zelf!** Praktijkboek kinderspraak bij het inrichten van speelruimte. LANS, Utrecht 1989.

TIJDSCHRIFTEN:

Amoeba. Ledentijdschrift van de NJN. Verschijnt 8 x per jaar. Zie adressenlijst.

IDEE. Uitgever: Landelijk Bureau Jong Nederland, Koningslaan 101, 3583 GS Utrecht. tel. 030-514150. Verschijnt 1 x per maand. Praktisch werk-, nieuws- en opinieblad, bedoeld als hulpmiddel voor het werken met en in groepen kinderen en jeugdigen.

Jeugd en Samenleving. Maandblad rond jeugd-onderzoek en sectoren die zich met jeugd en jongeren bezighouden. Postbus 1206, 3800 BE Amersfoort, tel. 033-651304. Zeer informatief over doelgroep. Regelmatig themanummers. .

Kiosk. Uitgever: Landelijk centrum voor gereformeerd jeugdwerk, Landelijk Hervormde Jeugd-raad, Doopsgezinde Jeugdcentrale. abonnementen: LCGJ, Postbus 99, 3970 AB Driebergen. tel. 03438-23281. Verschijnt 7 x per jaar. Blad voor vrijwilligers in het kinder- of tienerwerk.

M3. Blad met materiaal, methodieken en media-informatie. Voor groepswork met jongeren.

Uitgever: zie onder Kiosk. Verschijnt 8 x per jaar.

Mens en Natuur, tijdschrift voor natuur- en milieu-educatie, met o.m. rubriek "Poehtakjes" actuele informatie over middelen en materialen voor onder meer jeugdwerk en onderwijs, themanummers.

Uitgever: IVN, vereniging voor natuur- en milieu-educatie, Amsterdam. Verschijnt 5 x per jaar.

Natuur aan de basis. Tijdschrift voor natuur- en milieuonderwijs aan vier- tot twaalfjarigen. Bosch & Keuning, Postbus 1, 3740 AA Baarn. tel. 02154-82290. Thematisch opgezet, veel praktische activiteiten. Verschijnt 6 x per jaar.

NIKA. Contactorgaan van de Landelijke Jongeren van de KNNV. Een werkgroep van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (KNNV). Eigen blad voor jongeren tussen 20 en 30 jaar. Adres via KNNV, Oudegracht 237, 3511 NK Utrecht, tel. 030-314797.

NUSO Nieuwsbrief. Uitgave van de Landelijke

organisatie voor Speeltuinwerk en Jeugdrecreatie. Verschijnt 6 x per jaar. Informatie over spel (in de woonomgeving) en actuele jeugdwerkzaken.

Ruif. Ideeënblad voor jeugdwerk. Uitgever: Centrum voor jeugdwerk in Zuid-Holland Janzeuven en het Steunpunt vrijwilligers Den Haag, Waldeck Pyrmontkade 904, 2518 JV Den Haag. tel. 070-3469231. Verschijnt 4 x per jaar. Geeft thematische informatie op het gebied van handenarbeid, creatief en informatief spel en koken.

Scouting Magazine. Uitgever: Vereniging Scouting Nederland, Postbus 210, 3830 AE Leusden. tel. 033-960911. Verschijnt ± 10 x per jaar. Bestemd voor kader- en jeugdleden. Er wordt regelmatig aandacht besteed aan de leeftijdsgroep 8-17 jarigen. Voor de leeftijdsgroep 5-7 jarigen wordt een eigen blad over "het spel van verkennen" uitgegeven (Beverpost).

TamTam. Uitgever: Wereld Natuur Fonds Rangers, Postbus 284, 3700 AG Zeist. tel. 03404-22164.

Verschijnt 11 x per jaar. Tijdschrift voor de jeugdleden van het WNF.

Trias. Ledentijdschrift van de JNM. Verschijnt 8 x per jaar. Zie adressenlijst.

Vrije Vogels. Jongerenblad voor jeugdleden van Vogelbescherming. Uitgever: Vogelbescherming, Dribergseweg 16c, 3708 JB Zeist. tel. 03404-25406. Verschijnt 6x per jaar.

Wapiti. Maandblad voor de jeugd over dieren, planten en omgeving. Uitgever: Europese Jeugdbladen Pers b.v. Maastricht in samenwerking met IVN, Postbus 96, 3417 ZH Montfoort. tel. 03484-4384. Verschijnt 11 x per jaar.

ADRESSEN

Er zijn in Nederland plaatselijk, provinciaal en landelijk veel organisaties op het gebied van natuur en milieu. Een deel hiervan houdt zich ook bezig met natuur- en milieu-educatie. We noemen hier uitsluitend enige landelijke organisaties. Zij hebben iets te bieden t.b.v. het jeugd- en jongerenwerk,

zoals steun, middelen en materialen;
-mogelijkheden om te informeren, te adviseren en te verwijzen.

Neem met hen contact op voor informatie over activiteiten van plaatselijke groepen en hun adressen, over fondsen, over kaderactiviteiten enz.
Greenpeace Keizersgracht 174, 1012 LN Amsterdam. tel. 020-6261877.

IVN, Vereniging voor natuur- en milieu-educatie Postbus 20123, 1000 HC Amsterdam tel. 020 - 6228115 Landelijk bureau: informatie- en documentatiecentrum, consultants, uitgaven. In 11 provincies zijn op provinciale steunpunten, provinciale consultants natuur- en milieu-educatie werkzaam. Adressen via het landelijk bureau, evenals adressen van IVN-afdelingen, regio's van de Werkgroep van Kampbegeleiders en IVN-jeugdgroepen.

Kinderboerderijen Consulent Praktijkschool Barneveld, Postbus 64, 3770 AB Barneveld. tel. 03420-14881.

Landelijke Dienst voor Beweging, Rekreatie en Spel (BRES) Postbus 123, 3769 ZJ Soesterberg.

Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer (LONL) Donkerstraat 17, 3511 KB Utrecht. tel. 030-340777. Ook voor adressen van provinciale stichtingen voor landschapsbeheer.

Landelijke Vereniging tot behoud van de Waddenzee Het Waddenhuis Voorstraat 18, Postbus 90, 8860 AB Harlingen. tel. 05178-15541. Waddenwinkel: Noorderhaven III, Harlingen, tel. 05178-4304.

Milieuboek Plantage Middenlaan 2H, 1018 DD Amsterdam. tel. 020-6244989.

Nederlandse Vereniging tot bescherming van Vogels Dribergseweg 16c, 3708 JB Zeist. tel. 03404-25406. Jeugdleden t/m 15 jaar ontvangen een apart jeugdtijdschrift: Vrije Vogels.

Staatsbosbeheer Princenhofpark 1, 3972 NG Driebergen. tel. 03404-26111.

Stichting Milieueducatie (SME) Postbus 13030, 3507 LA Utrecht. tel. 030-802444.

Stichting Veldwerk Nederland 4 tot 12 jaar: Bosweg 24a, 7314 AP Apeldoorn. tel. 055-214835. 12 tot 18 jaar: Zuideresweg 10, 9441 TZ Orvelte. tel. 05934-2263.

Vereniging Milieudefensie Damrak 26, 1012 LJ Amsterdam. tel. 020-6221366. Ook Milieutelefoon.

Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland Noordereinde 60, 1243 JJ 's Graveland. tel. 035-62004.

Wereld Natuur Fonds Postbus 284, 3700 AG Zeist. tel. 03404-22164. De Wereld Natuur Fonds Rangers zijn jeugdleden van 8-16 jaar. Er is ook een WWF-Jongerengroep.

Er is een aantal natuur- en milieuverenigingen speciaal voor de jeugd. Vraag bij hun centrale adressen informatie over activiteiten en adressen van plaatselijke afdelingen aan.

IVN jeugdgroepen Zie boven.

Jeugdafdelingen Dierenbescherming Bankastraat 100, 2585 ES Den Haag.

JNM Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie Oudegracht 42, 3511 AR Utrecht tel. 030 -368925.

Landelijke jongeren KNNV p/a Oudegracht 237, 3511 NK Utrecht tel. 030-314797.

NIVON-jongeren Nieuwe Herengracht 119, 1011 SB Amsterdam tel. 020-6269661.

St. Natuur en Jeugd, Jeugdnatuurwacht Nederland Waleweinlaan 263, 5665 CJ Geldrop tel. 040 -863431.

NJN Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie Bokkingshang 1, 7411 GG Deventer tel. 05700 - 18351. Of schriftelijk p/a het adres van Natuurmonumenten.

Wereld Natuur Fonds Rangers Zie boven.

Adressen van een aantal (steun) organisaties voor het jeugd- en jongerenwerk staan vermeld bij de door hen uitgegeven tijdschriften.

IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie
Postbus 20123
1000 HC Amsterdam
Tel. 020 - 6228115

